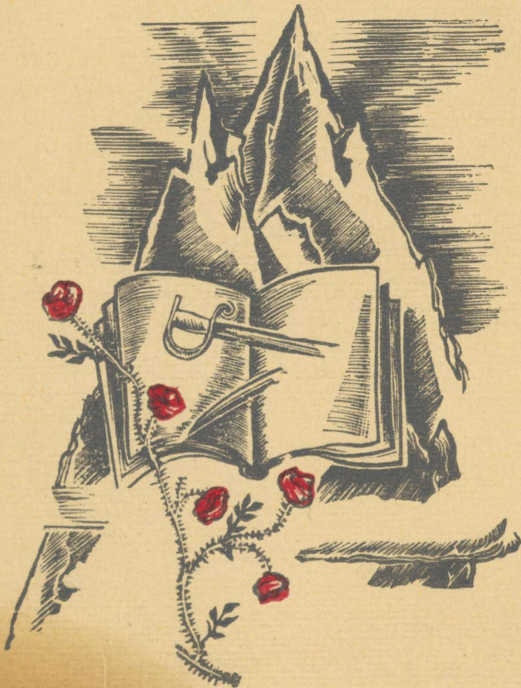

A- 8457

ROLLAND

SUURMEESTE ELULOOD Nr. 56
EESTI KIRJANDUSE SELTSI
BIOGRAAFILINE SEERIA
ILMUB 6 NUMBRIT AASTAS
TARTU, 30. MAIL, 1940, Nr. 3

ROMAIN ROLLAND

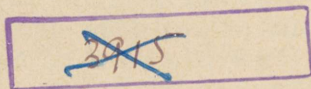

ROMAIN ROLLAND

M. SILLAOTS

ROMAIN ROLLAND

TÕE JA INIMSUSE EESTVÕITLEJA

EESTI KIRJANDUSE SELTS
TARTU, 1940

TEGEV JA VASTUTAV TOIMETAJA
DANIEL PALGI

Toimetuse aadress: Eesti Kirjanduse Selts, Tartu

A- 8451

EESTI KIRJANDUSE SELTSI TRÜKIKODA
TARTU, 1940

SAATEKS.

Suureks nimetaksin inimest, kel on mingi tavalisi mõõteid ületav siht, mis ajab teda, kõike kaalule pannes, võitlema nii väliste kui ka seesmiste jõudude vastu. Inimliku suuruse mõiste eeldab tegude olemasolu; suuruse määr sõltub sihtide suuruselt ja sellest visadusest ning julgusest, millega oma sihte taotledes võideldakse.

Kirjaniku tegudeks on tema raamatud, kirjaniku võitlusvahendiks on tema sõnad. Kirjaniku inimlik suurus oleneb sellest, misuguse tõsidusega ta käsitleb trükisõna, misuguse vapruselga ta kuulutab oma tõekspidamisi, mäherduse kõlblise paindumatuselga ta jääb isendale truuks kõige raskemaiski olukordades. Õilsate sihtide eest õilsalt võideldes pälvib ta suurmehe nime.

Õilsalt võideldes on silmapaistvale kohale tõusnud ka Romain Rolland: inimsuse ja tõe eestvõitleja, õigluse ja mõttevabaduse kaitsja ülekohtu ning laostava massimõjutuse vastu, — kannatava Euroopa elav südametunnistus...

Ei saa jutustada kirjaniku elulugu ilma tema teoseist rääkimata. Kuid eluloo-

kirjeldus ei tohi siiski muutuda teoste s i s u
ümberjutustuseks: teoseid võib arvestada vaid
niikaugelt, kui nad on t e o d ja kuuluvad autori
elulukku.

Sellest vaatekohast ei saa eemalduda isegi
siis, kui eluloo lugejad käsitletava kirjaniku
teostega on vaevalt tuttavad või ei tunne neid
üldse. Rolland pole eesti lugejaskonnale õnneks
päris tundmatu. Vähemalt tema s u u r i m teos,
kümnejaoline *Jean-Christophe*, on lugejaile
kättesaadav *) ja lisaks koguke teisigi tema raa-
matuid: *Tolstoi elu* (tõlge ilmus 1928), *Michel-
angelo* (tõlge ilmus 1931), *Beehovieni elu*
(tõlge ilmus 1931), *Colas Breugnon* (tõlge ilmus
1935) ja *Pierre et Luce* (ilmus 1935 pealkirjaga
Noored armastajad). On lootust, et lähemal
aastail saame ka *Võlutud hinge* tõlke; igatahes
on selle esimene jagu juba trükkis. Kasutagu siis
eeloleva elulookirjelduse lugeja neid võimalusi,
kui teda teoseis väljendatud mõtete kõrval huvi-
tavad ka nendes esitatud sündmused **).

*) Tõlge ilmus 1936/37 neljas köites, milledest
esimene sisaldab kolm jagu: *Puhe, Hommik ja Noor-
mees*, teine kaks jagu: *Mäss ja Laat väljakul*, kolmas
kolm jagu: *Antoinette, Majas ja Sõbratarid*, neljas
kaks jagu: *Põlev põõsas ja Uus päev*.

**) Eelpool on tsitaatidele igal pool juurde lisa-
tud lehekülje number eesti keelde tõlgitud teoseist,
kusjuures teose nimetus on lühendatud (J.-Chr. =
Jean-Christophe).

I.

ELUTEE ALGUL.

Oma esivanemate ja sünnikoha kaudu juurdub Rolland tugevasti Prantsusmaa mullas; tema sünnipaigaks on „ilusate vastuhelkide ja nõtkete küngaste linn“ (*Colas Breugnon*, lk. 26) Clamecy sügaval Prantsusmaa südames, tema sünnitajaks „üks neid vanu prantsuse perekondi, mis aastasadu jäävad kinnistatuks samasse provintsinurka ja puhtaks igasugusest võõrast segust“ (*J.-Chr.* III, lk. 9). Esivanemait saadud vaimne pärandus ühendab teda kahe põlisprantsusliku traditsiooniga: isa poolt Suure Prantsuse revolutsiooni tegelaste, uskliku ema poolt jansenistide *) perekonda kuuludes liidab Rolland enda isikus kaks vastandlikku ellusuhtumislaadi: harda lugupidamise tõdede vastu ja tõdesid ründava uurimis- ning eritlusihha, — vaga veendumuskindluse ja vaba otsimisrahutuse. Tema isapoolne vanavanaisa kirjutas palju,

*) Hollandi usuteadlase C. Janseni (1585—1638) järgi nimetatud usundilise voolu pooldajad, keda Prantsusmaal riik taga kiusas.

pidas päevikut, märkis üksikasjaliselt paberile, mis ta oli lugenud, ütelnud, teinud, kuulnud, söönud ja joonud. Suurem osa sellest päevikust hävis pärast revolutsiooni; säilinud katkeid luges pojapojapoeg huvi ja hardusega. Isaisa oli notar, ema esiisad kuulusid linnanõukogusse või olid õigusteadlased. Notariametit pidas ka kirjaniku isa.

Võrdlemisi tõetruu pildi oma lapsepõlvest vaikeses kodulinna annab Rolland *Jean-Christophe*'i III köites (*Antoinette*) Olivier' lapsepõlve kirjeldades. Clamecy notari majas 29. jaanuaril 1866 sündinud Romain-Edme-Paul-Émil Rolland oli õrn ja haiglane, unistlema-kippuv laps nagu Olivier Jeannin; temagi mängukaaslaseks oli natuke vanem õde, tema kasvatajaks ja esimeseks õpetajaks hell, väga musikaalne ema; ta rõõmude esimeseks lätteks ning lohutajaks oli muusika, millele ta pühendas peaaegu kõik oma vabad hetked. Juba lapsena oli muusika talle elamiseks sama hädatarviline kui leib, ja muusikat leidis tema janunev hing igalt poolt: „Muusiku südamele on kõik muusika. Kõik, mis väriseb, liigub, tuikab; päikesepaistesed suvepäevad; ööd, mil vilistab tuul; voolav valgus, tähtede virvendus, äike, lindude laul, putukate sumin, puude kahin, armastatud või vihatud hääled, kodune pragisemine koldes, ukse kriiksumine, vere mühin, mis öö vaikususes paisutab sooni, — kõik, mis oleleb, on muusika: peab seda ainult kuulma“ (*J.-Chr.* I, lk. 113). Rol-

land oskas kuulata ja kuulda juba noore poisikesena, oskas end helide varal kaugustesse ja kõrgustesse kanda lasta. Tema unistuseks olid suurlinnade kontserdid, tema paleuseks võimas ja range Beethoven, tema südamesooviks oli elupõline muusikale pühendumine.

Muusika mõju täiendasid raamatud. Lapsena pööningul vana kolu vahel logisevas tugi- toolis istudes ja Shakespeare'i lugedes avastas Rolland värviküllase maailma, mis pani teda unustama iseennast ja oma ümbrust, võimsalt tiivustades tema mõttelendu ja kujutlust. Loetu mõjul kerkis tema silma ette lõuna- ja idamaise looduse pilte, tema kõrvus kumises suurte aadete eest võitlevate sangarite mõõgatärin. Vaimus nägi end siis provintsi kõhetu koolipoiss helilooja-luuletajana, uue Wagnerina, prantsuse vagajuttude dramatiseerijana...

Vanemad soovisid oma silmaterale mõnd praktilisemat kutset, mõnd aineliselt kindlustatud ametit, mis aga siiski vastanuks tema loomupäraseile andeile ja kalduvustele. Väsimata arutasid nad küsimust, kuhu saata edasi õppima hapra tervisega noor unistaja; pärast pikki kaalutlusi valiti viimaks École Normale Supérieure*), — õppeasutis, millesse pääsemiseks ülinõudliku võistluseksami tõttu peab vähemalt kaks-kolm aastat käima mõnes Pariisi lütseumis.

*) Kesk- ja ülikooliõppejõude ettevalmistav õppeasutis Pariisis, nüüd Sorbonne'i ülikooli juures.

Ei vanemad ega õde raatsinud kidurat väikelinna noorukit paljudeks aastateks üksi Pariisi saata; kogu perekond jättis armastatud Clamecy ta kelladehelina ja kirikutornidega ning siirdus käratsevasse pealinna. Notarist isa hülgas oma kliendid, ema loobus aiast ja looduselähedusest; vabatahtlikult mindi maa-pakku, et perekonna lemmik ja lootus Romain saaks Pariisis oma õpinguid sooritada vanemate silma all, nende heatahtlikus läheduses. Novembris 1882 astus Rolland eksternina vanasse auväär-sesse Louis-leGrand-lütseumi, mille õpilaskon-nast on võrsunud palju Prantsusmaa kuulsusi. Koolivendadest sai tema eelistatumaks vestlus-kaaslaseks ja parimaks sõbraks Félix Sua-rès; Wagner ja Stendhal, romantika ja muu-sika, müstitsism ja vabameelsus olid sõpradele lõputute omavaheliste arutluste aineks.

Ligi neli aastat hiljem, augustis 1886 võis Rolland oma vanemaile viia rõõmustava teate, et École Normale on talle avanud oma ukсед. Ei olnud kerge kohaneda kinnise õppeasutise nõuete ning eluga. École Normale eraldab oma kasvandikud välismaailmast, sundides neid rau-gematu virkusega süvenema teadustesse; tule-vaste põlvkondade õpetajad peavad siin karmi enesedistsiplineerimise teed käima, et omandada seda vaimu selgust ja otsustusvõimelist julgust, ilma milleta Prantsusmaal teadlane pole kaju-teldav.

Teaduse kaudu lootis Rolland kord muusika juurde tagasi jõuda. Esimesel õppeaastal tege-

les ta peamiselt kirjanduse ja filosoofiaga; teisel aastal valis ta oma erialaks ajaloo, — eeskätt huvitas teda kultuurilugu. Üksikuist ajajärkudest paelusid teda ususõjad neis väljenduva vaimustuse ja isikliku eneseohverdustungiga. Väga tublide õpetajate juhatusel töötades omandas ta õige ruttu teadlasele vajalise eruditsiooni ning harjus iseseisva uurimisega, kusjuures loomupärane järeldamisanne oli talle suureks abiks.

Õppeasutise suletusest ja õppejõudude nõudlikkusest hoolimata leidis Rolland mahti oma sõprade seltsis avastusi teha välismaailmaski. Õhk ses maailmas näis raske ja läppunud, masendas noori oma rikutuse ja ebapuhtusega; igatseti ning otsiti kõlbelist alust, millele rajada oma elu ja tööd, — igatseti ning otsiti juhti „oma mõtte otsatus kõrves“... Juhiks prantsuse mõtlevale noorsoole sai Leo Tolstoi, — teenäitaja vastutustundelisse ellusuhtumisse. Rolland ise kirjeldab oma *Tolstoi elu* sissejuhatuses, kuidas temasse ja ta kaaslastesse mõjus „see suur hääl, mis tuli Euroopa teisest äärest“: „Ma olin parajasti astunud École Normale'i. Meie olime seal, mina ja mu seltsilised, väga lahkuminevad. Meie väikeses rühmas, kus leidsid koos realistlikud ja iroonilised vaimud, nagu filosoof Georges Dumas; poeedid, kes otse põlesid Itaalia renessansi armastusest, nagu Suarès; klassilise traditsiooni pooldajad, Stendhali ja Wagneri austajad, ateistid ja müstikud, tõusis muidugi vaidlusi, oli muidugi lahk-

helisid, kuid mõne kuu jooksul ühendas armastus Tolstoi vastu peaaegu meid kõiki. Igaüks armastas teda kahtlemata isesugustel põhjustel, sest igaüks leidis temas iseennast; ja kõigile oli

Romain Rolland (1886).

ta väravaks, mis avanes määratu suurde universumisse...“ (lk. 5—6).

Tolstoisse kiindus Rolland kogu hingega. Kuid üks kahtlus tumestas tema vaimustust:

juba tol ajal vaatas Tolstoi kunstile kui lõbu- kultusele ning iseka nautimishimu rahuldamise vahendile; Rolland aga armastas kunsti, armastas kirglikult kõiki selle vorme, peamiselt muusikat. Sügavalt kurvastas teda Tolstoi halvaks-panev suhtumine Beethovenisse ja Wagnerisse; tema südant vaevas teadmine, et suur õpetaja nimetas „ebamoraalseks“ ja „inimesi lahutavaks“ jumaldatud meistrite toodangut. Oma muret ja kahtlust pihtis Rolland viimaks Tolstoile endale, kirjutas talle, palus temalt selgitust. 4. oktoobril 1887 vastas Tolstoi noorele üliõpilasele pika prantsuskeelse kirjaga, mille Rolland viisteist aastat hiljem avaldas. Noormeest „armsaks venaks“ nimetades valgustas Tolstoi ses kirjas oma vaateid ja tõekspidamisi: ta kujutas kaas-aegse kunsti ja teaduse teesklevat ning võltsi tühisust ja väitis, et kunst ei tohi olla eesõigus-tatud ühiskonnakihi ainuomanduseks, vaid peab juurduma rahva laiades hulkades. Rõõmu ja erutusega luges Rolland seda kirja; tal oli tunne, nagu oleks valgus langenud teele ta ees, — mitte ainult kalk tõevalgus, vaid ka ligimese-armastuse heatahtlik ja leebe valgus, mis hoi-dus kaasinimese tundeile haiget tegemast.

Juba oma lütseumipäevadest saadik omas Rolland kogemusi ümberolijate hoolimatust üle-kohtust: tema sõber Suarès oli juut, keda pal-jud pilkasid, narrisid ja kiusasid ta võõra vere ja päritolu pärast. Eriti tundeliseks sõbrale teh-tava ülekohtu vastu muutus Rolland üliõpila-sena; üha enam selgus talle, mäherdust kurja

võib inimene teha sõnadega. Kui lohutav oli arusaamisest ning abistamisinnust kõnelev sõnavõtt suurmeistrilt, kelle veendumuskindlat sihi-taotlust ja tõekspidamiste siirust imetles kogu maailm!.. Headuse ja sõbraliku abivalmuse võttis Rolland oma imeteldud õpetaja Tolstoi mõjul endagi eesmärgiks, otsustades „armastu-sele sama truu olla kui tõeale,“ nagu ütleb üks tema elulookirjeldajaid.

Ülimal määral imetusväärne on Tolstoi sel-line mõju noormehesse, kes romaane varem pea-aegu üldse ei lugenud, kellele aga vene suur-meistri romaanid olid „hingemuusikaks“*), mida ta alateadlikult ammugi janunes... Juba varasest lapsepõlvest saadik tajus Rolland eba-määraselt, et „üheks tema olulisemaks vajadu-seks“ (nagu ta hiljem ise ütleb) oli v a b a d u s. „Ma polnud veel seitsmeaastane,“ kirjutab ta kuskil, „kui maailm mulle äkki tundus tohutu suure rotilõksuna, millesse ma olin püütud.“ Sestsaadik ütleb ta end alati olevat väljapääsu taotlenud selle „puuri trellide tagant“, millesse me kõik oleme suletud. Vaba olla tähendas talle juba varakult — olla vaba kõigist sidemeist peale südametunnistuse omade. Sellist see s-mist vabadust uskus ta leidvat Tolstoi juu-res, kelle puhul ta veel 1917. aastal (enam kui viiekümneaastase mehena) kirjutab: „Harulda-sem kui sangarlikkus, haruldasem kui ilu, haruldasem kui pühadus on vaba sisetunne. Vaba

*) *Tolstoi elu*, lk. 6.

igast sundusest, vaba igast eelarvamusest, vaba igast ebajumalateenimisest, kõikidest klassi-, kildkonna-, rahvuse- ja usuõpetuslauseist. Hing, kel oleks julgust ja siirust vaadata oma silmadega, armastada oma südamega, otsustada oma mõistusega, — mitte olla vari, vaid olla inimene.“ Nagu ligimesearmastuses nii otsustas Rolland üliõpilasena ka v a b a d u s e - t e e n i m i s e s k ä i a oma juhi Tolstoi jälgedes; pettunud pole ta oma eeskujus kunagi.

II.

ÜLESANDED KUJUNEVAD.

1889. aasta sügisel olid Clamecy endise notari pojal õpingud seljataga; jäi vaid oodata õpetajakohta mõnes kauges provintsilinnas, et endale kindlustada igapäevast leiba. Üsna ootamatu juhuse tõttu aga sattus Rolland Prantsuse provintsi asemel kaheks aastaks Rooma. École Normale taotses parimaile lõpetajaile anda reisustipendiume: arheoloogidele Kreekamaale, ajaloolastele Rooma. Rolland polnud küll kandideerinud stipendiumile, kuid üks kandideerijaid langes välja, ning tema asendajaks valiti Rolland, kel tuli austav pakkumine vastu võtta. Itaaliasse suhtus Rolland tol ajal tugeva umbusuga. Ta arvas toda maad kirjanduse kaudu küllaldaselt tundvat ega lootnud sealt leida midagi head, kui ta 1889. aasta novembris esmakordselt lahkus kodumaalt.

Vaevalt oli ta Rooma jõudnud, kui purunesid kõik eelarvamused. Vaimustatult ja kirglikult armus ta Igavese Linna rikkustesse: kunstikogudesse, mäletusmärkidesse, muinsustesse; eriti aga linna ümbritsevasse maastikku

ja Itaalia taevasse. Oma kaasmaalastega, teiste stipendiaatidega, puutus ta Roomas harva kokku. Tema ülesandeks oluks nende kombel arhiivides tuhnida ja koltunud ürikutest ajaloojälgi otsida. Tema aga koostas vaid lühikese ülevaate nuntsius Salvati ja Rooma rüüstamise kohta, unustas seepeale oma otsesed kohustused ning elas avastusile. Ta „sukeldus päikese joovastusse“ nagu Christophe (*J. Chr.* IV, lk. 203); teda kütkestas „ahnelt-sinine taevas...“ Nagu Christophe nii luusis ta Roomas ja selle ümbruskonnas: „Rooma valgus, rippuvad aiad, päikese-paistest merd kuldse vööga ümbritsev Campagna paljastasid talle vähehaaval võlutud maa saladuse...“ (*J. Chr.* IV, lk. 209). Ta oli õnnelik.

Seda õnnelikum, et Rooma kinkis talle sõbra: Rolland tutvus siin seitsmekümnekaheaastase naisega, kes tema vaimsesse arengusse jättis kustumatuid jälgi. See naine, Malvinda von Meysenbug, põlvnes XVII sajandil Saksamaal pelgupaika leidnud prantsuse protestantidest. 1848. aasta revolutsioonilise liikumise pooldamise pärast sundisid omaksed teda kodunt lahkuma, mispeale ta endale mõnd aega elatist teenis kommunistlikus õppeasutises Hamburgis. Kui politsei ta Saksamaalt 1852. aastal välja saatis, asus ta Inglismaale, kus end elatas tundide andmisega ja tõlkimisega. London oli tol ajal kogu Euroopa pagulaste pelgupaigaks: Kossuth, Mazzini ja Orsini, Herzen ja Ogarev, Louis Blanc ja Ledru-Rollin olid siin varju leidnud

ühes paljude teistega. Malvida von Meysenbug oli nende kõikide sõbraks ja lohutajaks, kuni ta 1882. aastal siirdus Itaaliasse. Roomas olid tema sõpradeks Wagner, Liszt, Lenbach, Nietzsche, Garibaldi, Ibsen; oma memuaarides *) jutustab ta palju neist suurmeestest.

Rolland oli Roomas viibides üks usinamaid Malvida von Meysenbugi külastajaid. Imeline ja imesteldav oli sõprus elatanud naise ja kahekümnekolme-aastase noormehe vahel, — kiindumus, mis mõlemale nii palju andis, et nad isegi ei teadnud, kumb neist pidi teisele tänulikum olema. Rolland külastas vana daami peaaegu igal õhtul, vestles muusikast või kunstidest, kuulas paljunäinud sõbratari mälestusi, mängis temale katkeid Mozartist, Bachist, Beethovenist. Malvida von Meysenbug uskus temasse, nägi ja tajus tema erandlikku andekust ammu, enne kui see jõudis küpseda ning õitsele puhkeda.

Roomas tegi Rolland oma esimesed kirjan-
duslikud katsetused, luues hulga näidendeid
antiikseil (*Niobe, Caligula, Empedokles*) ning
itaalia ajaloo (*Orsino, Mantua piiramine* jne.)
aineil; Malvida von Meysenbug oli esimene, kes
nende teostega tutvus ja neid imetles. Laiema
avalikkuse ette need esiknäidendid ei pääsenud,
kuigi traagiliste sangariosade nimekas esitaja
Mounet-Sully kavatses mõnesid neist Pariisi
Comédie Française'i lavale viia. Rolland ise

*) Ühe idealisti mälestused ja Minu eluõhtu.

vaatas neile teoseile hiljem kui tõhusaile suleharjutustele, mis tema kogemustevalda rikastasid ja eneseusaldust suurendasid.

Möödus kaks aastat (1889/90 ja 1890/91): aastad täis avastusi, otsinguid, mõtisklusi ja tööd. Kõige muu kõrval korjas Rolland noil aastail raamatukogudest aineid oma väitekirja jaoks „Ooperiajaloo üle Euroopas enne Lulli't ja Scarlatti't“. Esmakordselt kavatses keegi Sorbonne'is kaitsta väitekirja, mis ei valgustanud ajaloolisi, kirjandusloomisi või filosoofiavaldkonda kuuluvaid küsimusi, vaid selgitas muusika tähtsust üldises ajaloos. Olgu kohe mainitud, et Rolland selle väitekirja põhjal 19. juunil 1895 omandas doktori aukraadi.

Veel polnud ta nii kaugel. Valusalt puudutas teda eelseisev lahkumine Roomast ja sealseist sõpradest. Malvida von Meysenbug sisendas talle mõtte oma Itaalia-aastaid lõpetada matkaga Bayreuthi. Mõtte teostati ühiselt; kahekesi külastasid sõbrad Wagneri hauda ja kuulasid *Parsifali* pidulikku ettekannet. Seepeale sõitis Rolland tagasi Pariisi, et usinasti tööle asuda, eeskätt oma väitekirja kallal. Üksindustundide ainsaks leevendajaks oli talle tema vanemate arusaav ja ennastsalgav poolehoid, ainsaks meelelahutuseks muusika ja mõnede armsaks saanud raamatute lugemine. Kord nädalas taotses ta kirjutada Malvida von Meysenbugile, kes talle ustavalt vastas. Kirjavahetus lõppes alles vana daami surmaga 26. aprillil 1903.

Minu eluõhtus peegeldub selgesti, millise

mulje Rolland juba tutvuse algul jättis oma elatanud sõbrasse: „Selles noores prantslases,“ kirjutab Malvida von Meysenbug (*Minu eluõhtu XII peatükis*), „leidsin sedasama idealismi, sedasama taotluste õilsust, niisamasugust sügavat arusaamist kõikidest üllaist intellektuaalseist avaldustest, nagu ma olin leidnud eri rahvustesse kuuluvates väljapaistvates meestes. Ta oli suur Tolstoi imetleja; ta armastas Mozartit, Bachi ja üle kõige Beethovenit... Ta oli Wagnerist vaimustatud... Roomas vaatles ta peamiselt renessansi meistriteoseid, ja lõunamaa suurepärase looduse mõjul puhkes ta õitsele otsekui lill, mis on soodsa pinnase leidnud...“ Rolland ise aga on korduvalt tunnistanud, et Malvida von Meysenbug avaldas temasse sügavat moraalset mõju, oli tema usaldusmeheks, tema juhiks, tema heaks vaimuks. „Ta mõjus minusse oma puhta, rahulise, pilvitu, ikka noore hinge säraga,“ ütleb Rolland, kellele vana daami kirjad aastate kestel tõid „seda õnnistust, mida vanadus kingib noorusele“.

Kirjades Malvida von Meysenbugile ilmneb varjamatult, mida Rolland noore elluastujana mõtles ja tundis. Neis kirjades peegeldub tema suur kiindumus Shakespeare'isse: „Kas teate, mis oli mu lohutuseks, mu ainsaks õnneks?“ kirjutab ta sügava masenduse hetkel: „Shakespeare! Ei, mitte Shakespeare; Shakespeare'i maailm.“ Ta ütleb end soendanud olevat Shakespeare'i kirgede paistel... Neis kirjades ilmneb haiglase noormehe nukrameelsus: „Kõige roh-

kem vajan ma kehalist jõudu ja punast verd. Ma elan tõugetena: roidumus järgneb tegutsemisele ..“ Neis kirjades väljendab Rolland varjamatult kõiki oma kannatusi, hingelisi heitlusi. Neis kirjades kõneleb ta oma kavatsustest. Ning ikka jälle kõneleb ta neis kirjades Elust, — armastatud ja imeteldud Elust, mis „voolab ja paisub nagu suur jõgi...“

Aastal 1892 naitus Rolland ja sõitis veel üheks aastaks (1892/93) Itaaliasse, et seal oma väitekirja lõpetada. Teiskordsel Itaalias-viibimisel hakkas tema vaimus kujunema *Jean-Christophe*'i esimesi ebamääraseid piirjooni; võimsana kerkis tema ette suure otsija monumentaalne pilt. Rolland tegi rohkesti märkmeid, koostas terveid peatükkide-sarju; spontaanselt valmis tal romaani eri episoodid... Oli üks noid ajastuid, mida valgustab „täidlase viinamarjakobara, paisuva viljapea, oma küpse vilja kandva raseda naise ebaselge rõõm“ (*J.-Chr.* IV, lk. 330), — üks noid ajastuid, mil veel teadlik ei olda neist raskustest, mida tuleb ületada, enne kui umbkaudsest kavandist saab valmis-teos.

Pariisi tagasi pöördudes ei teadnud Rolland, kas ta oma suurejoonelise kavatsuse iialgi teostab, kas ta selleks leivateenistuse kõrval kunagi mahti leiab. Tema esimene teenistuskohandis seks vähe lootust: 1893. aastal sai temast kunstiajaloo õpetaja Pariisi lütseumides, — aegaviitev ja väsitav amet alatise ühest koolist teise rändamise tõttu, kuid ajutiselt pidi sellega leppima

parema puudusel. 1895. aasta algul sai Rolland aseõpetaja-koha J.-B. Say' nimelisse keskkooli; seega vabanes ta lakkamatust kõndimisest mööda Pariisi, kuid seegi koht oli veel „esialgne“ ega võimaldanud mingeid tulevikuväljavaateid. Alles doktori aukraadi omandamisega pääses Rolland oma kindlusetust seisundist: 1895. aasta sügisel sai ta kunstiajaloo õpetaja koha École Normale'is. Nüüd viimaks võis ta oma kutselise tegevuse kõrval ka kirjanikuna tegutsema hakata.

Juba pikemat aega unistas Rolland põhjalikest uuendustest prantsuse teatri alal; nüüd asus ta unistuste juurest tegude kallale. Kõigepealt lõpetas ta juba 1894. aastal alustatud „viievaatuselise dramaatilise poeemi“ *Saint-Louis* (Püha Louis), mis küll alles 1897. aastal trükkis ilmus. Seepeale hakkas ta kirjutama uut näidendit, mille nimeks oli *Aärt* ja mis tuli 1898. aasta kevadel Pariisis esiettekandele. Otsekohe järgnes kolmevaatuseline *Morituri*, mille esietendus toimus vaevalt kaks nädalat pärast seda, kui *Aärt* oli esmakordselt rambivalgust näinud. Trükki läks *Morituri* 1898. aasta sügisel pealkirjaga *Hundid*; samal sügisel valmis kolmevaatuseline *Danton*; järgmise aasta suvel jõudis lavale *Le Triomphe de la Raison* (Mõistuse triumf). Kavatsusel oli veel terve hulk näidendeid. Kas oli Rolland oma õpetaja-kohustused sootuks unustanud, oma leivateenistuse hoopis unarusse jätnud?

Sugugi mitte. Innu ja huviga viljas ta oma

kutsepõldu, olles ideaalne õpetaja niihästi teadmiste põhjalikkuselt kui ka oskuselt oma teadmisi edasi anda. Ehkki aastailt alles noor mees, omas ta võimet inimestesse vahenditult mõjuda, neid oma näo järgi kujundada ja endaga kaasa elama panna; tema loengud olid paljude õpilaste kinnitust mööda kütkestavad. Lühikese aja jooksul sai temast tunnustatud jõud oma erialal, millest lähtudes ta püüdis kuulajaskonda tutvustada kogu inimsoo kultuuriloolise arenguga üldse.

Oma loenguid illustreeris Rolland meelsasti muusikaliste näidetega, klaveril esitades ammugi unustatud aariaid, sajanditevanuseid Pariisis tekkinud viisikesi, arhiivide tolmust uuesti ellu äratatud helindeid. École Normale'i õppejõuna kinkis ta aasta-aastalt üha suuremat tähelepanu muusikaajaloole üldise kunstiajaloo raamidest. Ta tegi seda sellise järjekindluse ja visadusega, et 1901. aastal õppekavasse võeti mõned muusikaajaloole pühendatud eritunnid. Pärast École Normale'i ümberkorraldamist 1903. aastal aga muutus senine kunstiajaloo kursus puhtmuusikaajaloole kursuseks; muusika omandas seega ametlikult tunnustatud elu- ja kodanikuõiguse Sorbonne'is, millega École Normale ümberkorraldamise järel ühendati. Kuid veel teisigi teeneid osutas Rolland Prantsusmaa muusika-elule, — osalt sule-, osalt teadusmehena.

Kuna muusika oli tema sisima olemuse põhialuseid, siis ei saanud ta piirduda muusika-prob-

leemide käsitlemisega üksnes ajaloo perspektiivist. Igal alal tähendas talle juba varakult kõik möödunu vaid ettevalmistust käesoleva vastu, olnu tähendas vaid vahendit kõige tulevase mõistmiseks; muusika ajaloo õpetamise kõrval huvitasid teda loomulikult kaasaegse muusika elu silmapaistvad nähtused. Juba 1896. aastast peale hakkas tema sulest ilmuma kord pikemaid, kord lühemaid kirjutisi muusikasse puutuvate küsimuste kohta; 1899. aastal sai temast *La Revue de Paris* muusika-arvustaja. Umbes samal ajal hakkas *La Revue d'Art dramatique* ilmutama tema pikemaid sõnavõttusid muusika tehniliste küsimuste ja moodsa muusika kohta. Rolland oli üks neid prantsuse muusikasõpru, kellede õhutusel ja eestvedamisel ajakiri *La Revue d'Art dramatique* 1901. aastal muutus dramaatilise kunsti ja muusika ajakirjaks pealkirjaga *L'Art dramatique et musical*, mille sihiks oli prantsuse muusikateoretikute omavaheline lähendamine ja ühendamine. Rolland võttis 1901. aasta jaanuaris osa ka puhtakujuliselt muusikaliste probleemide käsitlemiseks määratud ajakirja *La Revue musicale* asutamisest. Aasta varem, 1900. aasta juulis toimus Pariisis peetava rahvusvahelise muusikakongressi peasekretärina, ja „tema asjatundmine ning ind olid muusikale kasulikumad kui kakskümmend artiklit või manifesti“, ütleb üks tema elulookirjeldajaid.

Oma sõnavõttudes juhtis Rolland tähelepanu kõigile kaasaegseile muusikalistele sünd-

mustele. Ta oli esimene, kes prantslastele tutvustas Hugo Wolffi; esimene, kes neile Richard Straussi ja Claude Debussy' arusaadavaks tegi. Teda paelus iga uus üritus muusika-maailmas: ta käis muusikamatkadel Lõuna-Euroopas, reisis Saksamaale Gustav Mahlerit kuulama, käis Mainzis Beethoveni pidustustel, — „Katalooniast Skandinaaviani kuulatas ta iga uut lainet muusika otsatus meres“.

Muusikaelu kõrval tutvus Rolland Pariisi vaimu- ja seltskonnaeluga. Oma äia, kuulsa arheoloogi Michel Breali majas kohtas ta õpetlasi, salongides rahandustegelasi, kõrgemaid ametnikke, kunstnikke ja kunstiarmustajaid, — muidugi ka välismaalasi väga mitmesuguseist ühiskonnakihtidest. Mida rohkem ta nägi, seda tugevamaks kasvas tema arvustusvõime: üha selgemalt avanes noore ajaloolase pilgule kaasaeg oma vooruste, aga ka oma ebavooruste ja pahedega; üha suuremaks kasvas ka tung ajastut mõjutada, üldises kontserdis kaasa rääkida, kaasinimestele midagi anda, neile midagi ütelda. Kõige paremini uskus ta seda teha võivat näidendite varal, — mitte asjatult polnud ta juba noorukina Shakespeare'i mõju all olnud.

III.

KATSE PÄÄSEDA NÄIDENDITEGA RAHVA JUURDE.

Muusikahuvilise noore ajaloolase näidendeis peegeldub selgesti tema kutse: need kõik on ajaloolistel ainetel kirjutatud. *Püha Louis* kujutab ristsõdadeaegset usuliikumist, *Aärt* Hollandi vabadusvõitlust; järgnevais näidendeis käsitletakse Suure Prantsuse revolutsiooni sündmusi.

Ei saa ütelda, et juba *Püha Louis* oleks lava-teosena laitmatu: see sobib kaugelt paremini lugemiseks kui teatris vaatamiseks. *Aärt* on ehk draamana veelgi nõrgem kui *Püha Louis*. Aga mis neis teoseis puudu jääb dramaatiliselt pingelt, selle korvab üsna tugev psühholoogiline pinge ja tihedakoelise ajaloolise koloriidi veenvus.

Suure Prantsuse revolutsiooni sündmusi kujutavate näidendite lavaline tase on tunduvalt kõrgem. Siin leidub liikuvust, sündmustiku põnevust, haaravaid situatsioone; tegelaskujud on ilmekad, — autor on küpsenud tõeliseks

draamakirjanikuks, kes end lavapäraselt suudab väljendada.

Sisuliselt on *Püha Louis* vaga vaimustuse, usulise sangarlikkuse draama; peategelase usujõud on näidendi vaimseks selgrooks. *Aärt* on rahvusliku vaimustuse, rahvusliku kangelaslikkuse draama; sellegi näidendi kandvaks jõuks on peategelase hingehoiak, — ennastsalgav truudus oma pühimale aatele. Samalaadilist sangarlikkust kujutab *Mõistuse triumf*, — ainult märksa selgemalt ning julgemalt. Esmakordselt asetub Rolland siin täie teadmiseга võidetu poolele, näidates võidetu üleolekut võitjast, mõtte üleolekut jõust.

Mõistuse triumfis peategelastel tuleb valida: kas reeta oma poliitiline tõekspidamine või reeta isamaa, kas jääda ustavaks aatele või Prantsusmaale. Ka *Mõistuse triumf* on siis õieti usuning meelsus draama, — täitsa õigustatult võis Rolland selle näidendite-kolmiku hiljem eriraamatuna välja anda ühise pealkirja all *Les Tragédies de la Foi*, mis tõlkes tähendab „usu“, aga ka „truuduse“-tragöödiaid.

Ent samal määral kui *Mõistuse triumf* on ideelises mõttes *Püha Louis'* ning *Aärt'*iga seotud, kuulub see oma sündmustiku päritolult hoopis teisale: Suure Prantsuse revolutsiooni aineid käsitleva näidendite-sarja juurde, mille Rolland mõtles pariislastele kinkida, et rajada laialdastele hulkadele määratud rahva teater. Revolutsiooniaegseid pärimusi armastas Rolland

oma lapsepõlvest saadik; nende pärimustega sidusid teda tema vanavanaisa ülestähendused ja mõningad muud perekonnas aja jooksul säilinud käsikirjalised dokumendid. Värviküllasena kangastus tema vaimus revolutsiooniaegne liikumise ja sündmusterohke ainek oma tegelaskujude tohutu hulgaga. Kahe nädalaga kirjutas ta (1898. aasta märtsis) oma esimese revolutsioonidraama *Morituri*, millele ta hiljem nimeks pani *Hundid*. Suure õhinaga koostas ta seepeale veel kümne revolutsiooninäidendi kavad, valmistas hulga visandeid, töötas paari aasta jooksul väsimatult selle suurejoonelise ettevõtte kallal. Kahjuks teostus hiiglakavatsusest vaid väike osa, — kõigest kolm revolutsiooninäidendit ilmuski (kui mitte arvestada *Mõistuse triumfi*); need kolm — 14. juuli, *Danton* ja *Hundid* — ühendas autor hiljem eri raamatuks pealkirja all *Théâtre de la Révolution* (Revolutsiooni teater).

14. juuli on mõeldud vabaõhudraamaks, hõiskava ühislauluga lõppevaks masslavastuseks laialdastele hulkadele. Vaimustust tahtis Roland tekitada selle näidendiga, mille tegelaseks on rahvas ise; plahvatavat, kaasahaaravat vaimustustormi tahtis ta sellega vallandada. Silaks mineviku ja oleviku vahel pidi see näidend olema, loidusest ning ükskõiksusest pidi see inimesed üles raputama, uuele võitlusele pidi see neid äratama, rõhutuid pidi see vennalikule vastuhakule virgutama. Kuid 14. juuli ei jõudnud üldse rahvani; esietendusele järgnes unustus.

Danton ei opereeri hulkadega; revolutsiooniline rahvas on siin vaid pealtvaatajaks, kuna tegutsejaiks on hulkade esindajad, üksikud vaimuinimesed: ühelt poolt heasüdamlik ja inimlik hiiglane *Danton*, teiselt poolt külm fanaatik Robespierre. *Danton* armastab elu; selle jõulise rahvapoja „südamel on tugevad ihad, tema meeled möirgavad nagu lõvid“; ta on küllastamatu nautija. Kuid rahvas on temasse kiindunud, sest see mees mõistab, et „inimesi peab kohtlema nagu lapsi“ ega tohi neilt nõuda liiga palju. *Danton* arvestab omaaegsete Bastille' ründajate inimlikke omadusi; auahne Robespierre ei arvesta midagi peale oma tahtejõu, — inimestest ega inimlikkusest ta ei hooli: „Prantsusmaa peab oskama kannatada! Õnn on voorus... Mitte vabadusega ei rajata vabadust...“ jutlustab ta. Robespierre arvab, et vabadust peab kindlustama vägivallaga, et rahvast peab valitsema halastamatusega. Tähtis pole talle see mass, kes endale vabaduse kätte võitles; tähtsad on põhimõtted. „Aateil pole inimesi tarvis,“ usub ta nagu tema sõber Saint-Juste, armuta teoreetik... Kaht järsult erinevat ilma vaadet ja ellusuhtumisviisi vastandades tahtis Rolland vaatajaid sundida seisukohta võtma, tahtis rahvast sundida oma seisukohta väljendada. Ent ka *Danton* ei jõudnud hulka-deni, kelledele ta oli määratud.

Kaudse tõuke *Huntide* kirjutamiseks andis kurikuulus Dreyfus'i protsess, mis jagas kogu Prantsusmaa kaheks teineteist ägedalt ründa-

vaks vaenuliseks leeriks*). Revolutsiooniajastust laenatud olukorda osavasti kasutades käsitles Rolland *Huntides* Dreyfus'i protsessi puhul iga prantslast huvitama hakanud küsimust: kumb on tähtsam, kas õiglus või rahvuslik presitiiz. *Huntides* peegeldus reetmises süüdistatud juudi soost ohvitseri süü- või süütuse-küsimuse ümber tekkinud vaidlus kõiges oma teravuses, — õigusele ja õiglusele ohverdab näidendi peategelane Teulier oma elu, järelilikult rohkem kui ühelgi Dreyfus'i asja üle vaidlejal tarvitses ohverdada. Teulier usub, et tema isiklik vaenlane d'Oyron pole reetur, ja kaitseb oma vaenlast ülekohtuse süüdistuse vastu, kuigi ta teab, et ta süüdistatut päästa ei suuda, vaid ka ennast hukutab, kahtlaseks muutudes meeste silmis, kes ei arvesta midagi peale üldsuse kasu. Teulier esindab näidendis aususe ja õiglase meele sangearlikkust, tema vastased masside isamaa-armastust: „Olgu pealegi mu nimi rüvetatud,“ ütleb

*) Alfred Dreyfus (1859—1932) oli päritolult juut, teenis ohvitserina Prantsuse sõjaväes; 1894. aastal süüdistati teda salakuulamise Saksamaa kasuks ja mõisteti eluaegsele sunnitööle. Hulk pahempoolseid tegelasi väitis avalikult, et sõjakohtu otsuse põhjustas sihilikkus ja mõne kõrgema sõjaväelase pahatahtlik võltsimine. 1899. aasta revisjoniprotsessis vähendati karistus kümneaastaseks sunnitööks. „Dreyfus'i afäär“ kujunes kirglikuks poliitiliseks võitluseks radikaalide ja tagurlaste vahel ning lõppes esimeste võiduga. Uues revisjoniprotsessis 1906. aastal mõisteti Dreyfus õigeks ja võeti sõjaväeteenistusse tagasi.

vastasleeri kuuluv Quesnel, „kui aga isamaa päästetakse!“ Kes tahaks eitada, et ka sellises vaatekohas peitub sangarlikku suurust! Ent kumb sangarlikkus on suurem?

Huntide esietendus kujunes kärarikkaks poliitiliseks meelevalduseks, kuid seegi näidend kadus varsti lavalt. Peamiselt ehk just sellepärast, et autor oli ajaloolist ainekku liiga läbipaistvalt kasutanud aktuaalsete probleemide valgustamiseks: sajandi lõpuaastail ei armastanud Pariisi teatrite küllastajad lavalt tõsiste küsimuste arutlust näha, — ka siis mitte, kui arutleti p ä e v a küsimusi. Teatrisse mindi meelelahutust otsima või lõbutsema, mitte seisukohta võtma ajalikust igavese raamidesse kantud suurprobleemide suhtes. Rolland oli Pariisi teatripublikule liiga tõsine, ta nõudis publikult liiga palju vaimseid jõupingutusi. Oma näidenditega sundis ta teatripublikut mõtlema ning otsustama; säärane näitekirjanik ei võinud meelepärane olla ei Pariisi teatrite vaatajaskonnale, ei näitlejaile ega direktoreile, — vaatajakond oli harjunud teatrist ajaviidet leidma, näitlejad ja direktorid olid harjunud hiilgama lõbusa ja kergekaalulise ajaviitekunsti osava esitamisega. Et oma näidendeid lavakõlvulisteks teha, pidanuks Rolland ümber kasvatama niihästi vaatajakonna, näitlejad kui ka teatrite juhid.

Sellist ümberkasvatust ta üritaski näidendite kirjutamise kõrval 1899. aastal „rahvaliku teatri“ hüüdsõna all, avaldades rohkesti artikleid, üleskutseid ja manifeste. Peagi liitusid

temaga mõned noored kirjanikud ja teatritegela-
sed, kellede eestvõttel provintsi tekkis paar „rah-
valiku teatri“ põhimõtteid propageerivat lavagi.
Menu oli uutele põhimõttele rajatud katsetus-
tel aga provintsis sama vähe kui Pariisis; asja
algatajad jäid varsti üksi ja kogu ettevõtte nur-
jus. Ainsaks mälestuseks aastatepikkusest asja-
tust võitlusest publiku ja teatrirahva tuimuse
vastu jäid „rahvaliku teatri“ loomise vajadust
selgitavad kirjutised, milledest Rolland 1903. aas-
tal koostas koguteose *Le Théâtre du Peuple*
(Rahva teater), et veel kord põhjendada ja
kaitsta nurjunud, kuid siiski aktuaalseks jäänud
uuenduskatset.

Osalt oma suure eeskuju Leo Tolstoi mõjul
oli noor ajaloolane jõudnud veendumusele, et
hulkadest eraldi seisev ja hulki mittearvestav
näitekirjandus on tühine ja kasutu, jah koguni
kahjulik. Sellest veendumusest lähtudes hak-
kaski ta propageerima uut ning jõulist näite-
kirjandust Prantsusmaa kodanlikel lavadel väsi-
matult etenduvate maitselagedate armuelu-vaate-
mängude asemel, kinnitades, et „ainult r a h v a s
võib olla selleks jõuallikaks, mis teatrile tagasi
annab ta elu ja tervise“. Ikka jälle rõhutas ta
oma tõekspidamist, et teater peaks h u l k a d e
vaimutoiduks saama, — et näitekunst peaks
rahvahinge viljakust mõjutama. *Rahva teatris*
ütleb ta muu seas: „Elu ei või surmaga ühen-
datud olla... Mineviku kunst ei rahulda ole-
vikku; sageli ähvardab see koguni olevikku kah-
justada...“ Ta vaatleb üksikasjaliselt Molière'i

näidendeid, prantsuse klassikalisi kurbmänge ja romantilist draamat ning jõuab otsusele, et „minevikus leidub vaid rahvalikku lugemisvara, mitte rahvalikku näitekirjandust. Lugemisvarast pole küllalt. Näitekirjandus on vajaline.“ Misugune peaks olema see rahvalik näitekirjandus, küsib ta siis ja vastab ise: „Viigem prantslased tagasi nende rahvusliku ajaloo juurde kui rahvaliku kunsti lähte juurde.“ Selgitanud, kui vähe on prantsuse näitekirjandus kasutanud ajaloolisi aineid, hüüab ta vaimustusega: „Kõik on alles tegemata! Kõik on ütlemata!...“ Noorusliku õhinaga näitab ta siis, mida tuleks teha ning ütelda, et vana pehastanud kunsti rusudele kerkiks uus ja elujõuline tuleviku-kunst. Ta ei kahtle, et rahvas varem või hiljem ärkab ja uue kunsti jaoks küpseb; ta ei kahtle, et ta võitleb õige asja eest. Oma lootused paneb ta t u l e v i - k u l e.

Näidendite jahe vastuvõtt ei keelanud teda iseendale ustavaks jäämast, kuigi see teda sundis loobuma kavatsetava revolutsioonidraamadesarja lõpuleviimisest.

← Ainult nõrgad kaotavad eneseusalduse, kui neil pole välist menu. Rolland kasutas teatripubliku ükskõiksusest hoolimata edaspidigi näidendivormi, kui tal vaja oli oma mõtteid avaldada või mõne kaasaegse sündmuse puhul seiskuotta võtta. Nii valmis tal 1902. aastal „tsivilisatsioonile pühendatud“ draama *Le Temps viendra* (Aeg tuleb), milles ta väljendab oma vaateid buuride sõjale. 1904. ja 1905. aastal ilmus

tal kaks ajaloolist näidendit — *La Montespan* ja *Les trois Amoureuses* —, milliseid võiks nimetada ajaloolase eneselõbustamiskatseiks põhjalikult tundma õpitud sündmuste konkreetsema esilemanamise varal.

IV.

VASTUOLUS AJAGA.

Otse hämmastav on see viljakus, millega Rolland oma küllaltki vaevanõudva kutsetöö kõrval tegutses kirjanikuna. Viie aasta jooksul (1897—1902) ilmus temalt kuus näidendit, hulk artikleid mitmesuguste teatriküsimuste üle ja ligi kakskümmend sõnavõttu muusikaelu nähtuste kohta *). Peaaegu sama hämmastav on aga ka ükskõiksus, millega Pariisi avalikkus kvitee-

*) *La passion à Salzbach* (1898), *Don Lorenzo Perosi* (1899), *Les oratoires de don Lorenzo Perosi* (1899), *Le nouvel oratorio de l'abbé Perosi à Côme* (1899), *Le drame religieux au XVII siècle* (1899), „*Tristan*“ (1899), *Richard Strauss* (1899), *Le roman comique d'un musicien allemand au XVIII siècle* (1900), „*Louise*“ de *Gustave Charpentier* (1900), *Note sur l'„Orfeo“ de Luigi Rossi et sur les musiciens italiens à Paris sous Mazarin* (1901), *La représentation de l'„Orfeo“ de Luigi Rossi à Paris en 1647 et l'opposition religieuse et politique à l'Opéra* (1901), *Saint-Saëns et „Les Barbares“* (1901), „*Siegfried*“ (1902), *Le „Feuersnot“ de Richard Strauss* (1902), *La Musique et l'Histoire générale* (Muusika ja üldine ajalugu, 1902), *Rossini* (1902).

ris seda imetlusväärsed viljakust, ainult kitsamas ringis tunti muusikahuvilist noort õpetlast, veelgi kitsamas ringis andekat ja omapärast näitekirjanikku.

Ajastu, mil Rolland avalikkusse astus, polnud soodus suuri sihte taotleva vaimu arengule; see oli ummikusse joonsnud ajastu, mil valitses tahethalvav pessimism, kuna polnud enam midagi, millesse uskuda või mille poole üles vaadata. Eelmise põlvkonna suurmehed olid manlasse varisenud — visa idealist Hugo, ennastsalgav töösangar Flaubert, aus tõetsija Renan; need, kes veel tegutsesid — Zola, Maupassant, France —, piirdusid mandunud kaasaegsete kirjeldamisega või kõigi elunähtuste ironiseerimisega. Poliitika oli väiklaselt-ettevaatlik, filosoofia väiklaselt-abstraktne. Kõik jumalad olid surnud või liiga kaugele taandunud; jumalaid asendasid loodusseadused. Kogu maailma valitses põhjuse ja toime seos, mille ees inimesed olid jõuetud, sest olevik määras tuleviku, — inimene oli vaid loodusjõudude mängupall, juhuslike kokkusattuvuste tulemus. V a s t u t u s t u n n e oli elust välja lülitatud, sest inimene polnud enam enese isand, ei olnud enam otsustajaks oma tegude üle; inimene oli sõltuv pärivusest ning ümbruskonnast, oma kehaehitusest ja kehakudede seisundist, — voores ja pahe olid vaid „loomulike eelduste saadused“ (H. Taine).

Oli jõuetu ja tahtetu ajajärk; lodev ja loid ajastu. Kes ei tardunud viljatusse pessimismi, see uppus nautimishimulisse skeptilisusse. Kogu

rahvast rõhus ränk ükskõiksus. Igaüks käis oma teed, ilma lootuseta, ilma heledama väljavaateta. Vaimsest elust oli saanud laadaplats, kus igal sammul pakuti maksujõulise kodanluse maitsele vastavaid lõbustusi. Mitte kunsti ei teeninud kunstnike suur enamik, vaid raha; mitte kunstilist menu ei taotlenud ta, vaid ainelisi tulusid. Kõige paremini kujutab Rolland ise seda ajastut *Jean-Christophe*'i V jaos, mille halvustavaks pealkirjaks on *Laat*. Terava kibedusega näitab ta siin prantsuse kirjanduses valitsenud „hobuseparisniku kombeid“ (*J.-Chr.* II, lk. 381), mis kirjanikke sundisid „kirjutama rämps, mida hommikulehed lõigetena ette kandsid“ (lk. 423). Nii kirjanduses kui ka muusikas oli kõik vaid m ä n g; tehti kõik seltskonnapäraseks: armastus, kannatus, surm (lk. 435); kunstist oli saanud „kehastunud vale“ (lk. 437). Kõik suubus mõtte ja meelte viljatusse prassimisse (lk. 442). Igal alal valitses „pilke- ja lagunemisvaim“ ning ründas „kõike seda, mis oli mehine, puhas, terve, rahvalik; igasugust usku oma aadetes, tunnetesse, suurmeestesse, inimesesse“ (lk. 479). Elati „seisva vee õhkkonnas, kus kunsti tehti kunsti pärast ja lõbutseti lõbu pärast“ (lk. 486). Nagu kunstnikud nii elasid avaliku elu tegelasedki ainult rahateenimisele: „Lühinägeline olupoliitika oli nautiva nihilismi teenistuses. Suured tulevikuhuvid ohverdati käesoleva tunni isekusele... Mitte arukusest polnud puudust: oldi teadlikud selles, mida oleks pidanud tegema, kuid ei tehtud seda, sest et see oleks nõudnud

liiga palju pingutusi. Taheti korraldada iseenda ja rahvuse elu vähima vaevaga. Ülal ja all valitses sama ellusuhtumine: võimalikult palju lõbu saavutada võimalikult väheste jõupingutustega. See kõlblusvastane kõlblus oli ainsaks juhtnööriks keset poliitilist segadust, kus juhid andsid korralageduse eeskuju, kus ebajärjekindel poliitika ajas kümnet jänest korruga taga ja laskis nad kõik ükshaaval minema lipata; sõjaka diplomaatia kõrval rahuarmastavad sõjaministrid, kes sõjaväge lõhkusid, et seda puhas-tada; mereministrid, kes arsenalide töölisi mäsule ajasid; ohvitserid-asjaarmastajad, kohtunikud-asjaarmastajad, revolutsionäärid-asjaarmastajad, patrioodid-asjaarmastajad. Üldine poliitiline kombuserike. Igäuks ootas riigilt, et riik teda varustaks ametitega, pensionidega, aumärkidega. Ja riik tõepoolest jagas seda kõike rikkalikult oma klientidele: auavalduste ja kohtade saaki pakuti poegadele, vennapoegadele, vennapojapoegadele, võimu teenritele; rahvasaadikud hääletasid endi palgakõrgenduse poolt; pöörane raha, kohtade, aunimede, riigi kõigi varade raiskamine... Süngeks kajaks ülalt tulevale eeskujule oli alt tulev sabotaaž: õpetajad õpetasid vastuhakku isamaale, postiteenijad põletasid kirju ja telegramme, töölised tehaseis loopisid liiva ja smirglit masinate hammasrataste vahele, arsenalitöölised purustasid arsenaale, laevu sai tuleroaks, töötajad rikkusid jälestavalt oma tööd, — mitte maailma rikkaste, vaid maailma rikkuse hävitamine“ (lk. 502) ... Pol-

nud enam midagi, mis ühendanuks prantslasi tihedaks tervikuks.

Kuni Dreyfus'i afäär vapustas kogu maad, lahutades „vendi vendadest, isasid poegadest, sõpru sõpradest“. Äkki sattus rahvas ärevusse vaimse probleemi pärast, — Prantsusmaa „tõusis tähtedeni ning paiskus kuristikeni oma Dreyfus'i protsessi aegu“ (*J.-Chr.* III, lk. 146). Rolland oli üks esimesi, kes, õiglust kaitstes, kirevoogudesse viskus. Kuid peagi nägi ta vallandatud kirgede tormis peituvat ohtu; 1900. aasta juulis ilmus tema sulest ajakirjas *Revue d'Art dramatique* hoiatav artikkel pealkirjaga *Idealistlik mürk*. Siin ennustas ta „hirmsa kõlbelise ja ühiskondliku kriisi“ lähenemist ja väitis, et ähvardava hädaohu vastu „aitab vaid üks vahend: tõde. Peab nägema elu säärasena, kui see on... Sõda valele!..“ Hiljem kordas ta iga suure kriisi ajal: „Sõda valele!“ Mida suurem oli kriis, seda vähem jäi ta ümber sõpru, kes tema vaateid pooldasid. Palju polnud neid selle esimesegi kriisi ajal; üks ustavamaid oli Charles Péguy, kellega Rolland 1895. aastal tutvus kui oma õpilasega. Õpetaja ning õpilase vahekord muutus seitsmeaastasest vanusevahest hoolimata õige varsti tugevaks ja soojaks sõpruseks, mille purustas alles Péguy' surm Maailmasõjas 1914.

Mida suuremal määral Dreyfus'i protsess muutus poliitilise võitluse vahendiks, mida suuremal määral seda üksikud erakonnad kasutasid oma erisihside taotlemiseks, seda rohkem tõm-

bus Rolland sellest eemale. Mida olnukski tal asja kohta veel ütelda pärast seda, kui ta kogu probleemi oli *Huntides* ajalisest perspektiivist asetanud väljaspool aega seisva igaviku perspektiivi? Oma sõbra Péguy' ja koolivenna Suarès'i toetusel alustas ta uut, vähem kärarikast, kuid seda visamat võitlust, — innukat sõjakäiku prantsuse kirjanduse müüdavuse, labasuse ja rikutuse vastu. Ettevõtte tundus meeletuna, sest vastase käes olid kõik kirjastused, kõik ajakirjad, kõik lehed; vastase teenistuses oli kapital, vastase relvaks oli reklaam, vastase jõuallikaks lugevate hulkade maitsekallak. Noortel tulipeadel polnud midagi peale kõlbelise julguse, kannatliku meelega ja ennastohverdava idealismi. Viisteistkümmend aastat andsid nad välja oma ajakirja (mille nimeks oli algul *Cahiers*, siis *Cahiers de la Quinzaine*), seda ise kirjutades ja ise levitades. Reklaamile ei kulutanud nad krossigi; ajakirja lugejaskonnaks olid üliõpilased, mõned vähesed haritlased, — kitsas sõprade-ring, millest aja jooksul kujunes vaimselt ühteliitunud väike kogudus... Enam kui kümne aasta kestel avaldas Rolland kõik oma teosed selles ajakirjas ilma ühegi tasuta.

1903. aastal ilmus *Cahiers de la Quinzaine*'i VI sarja neljateistkümnendas vihus näidend *Aeg tuleb*, millega Rolland jälle kord katsus kaas-aegseist sündmustest tuletada igavesi tõdesid, ühtlasi nende sündmuste kohta oma arvamist avaldades. Buuride sõda lähtekohaks võttes käsitles ta vastuolu veendumuste ja kohuse vahel.

Näidendi peategelaseks on inglasest väejuht Clifford, kes teab, et iga sõda on ülekohtune, — teab, et ei saa sõdida ilma valeta. Teda painab küsimus, kummale anda eesõigus, kas isamaale või oma sisetundele... Clifford jääbki seesmiselt lõhestatuks ega suuda kooskõlastada inimlikkuse nõudeid oma sõdurikutse nõuetega. Tõelise sangarina seevastu talitab šoti talupojast lihtsõdur, kes relva käest paneb ja ütleb: „Mina ei tapa enam.“ Selle mehe suu läbi jätkas Rolland *Mõistuse triumfis* alustatud võitlust mõtte-, sisetunde- ja tõekspidamisvabaduse eest, — suurt võitlust, milles üksijäänu on hulkadest võimsam ja võidetu võitjaist vägevam.

Aeg tuleb tõendas taas, et Rolland omas tugevat lavakirjaniku annet; tõendas aga ka seda, et ta ikka veel seisis vastuolus kaasaegse kirjandusliku moega, mille lipukirjaks oli naturalism, tõelisuse „võltsimatu“ jäljendamine. Naturalistlik tõetruudus ripub kitsa ja madala igapäevsuse küljes, seda kõigis pisiasjus kopeerides; Rolland kasutas tõelisust vaid hüppelauaks igaveste tõdede taotlusel, — mis ühist võis tal olla kaasaegse maitse suunaga? Oma vaimulaadilt oli ta pigem romantik; mitte igapäevsuse kaduvaid väikenähtusi ei pidanud ta kujutusväärseiks, vaid mõtteid, mis lendavad igapäevsusest igavikku, muutudes jäikadeks valemiteks.

Isegi ajaloolised kujud tardusid tema käsitusel surelikest inimestest sümboliteks, millede taga seisis surematud aated. Ometi polnud ta

mingi teoreetik nagu Ibsen, nagu Strindberg ... Nood põhjamaalased püüdsid oma näidendite vaatajaid teatavaid arvamusi pooldama panna; Rolland seevastu tahtis vaatajaid oma ideedes peituva pinge ja kirega sütitada, — tahtis vaatajaid vaimustada. Veel ei olnud tal vaatajaskonda, mis oleks end vaimustada lasknud; aga tulevik oli tema päralt, — ta võis oodata. Tema usk oma tõekspidamistesse oli nii suur, et see oodates muutus üha kindlamaks.

V.

SUURTE PÜÜDMUSTE KUJUTAMINE.

Lõkendavat vaimustust tahtis Rolland tekitada; äratada ning ergutada tahtis ta, inimesi loidusest üles raputada. Kuid asjatud olid tema sellesihilised jõupingutused; ikka jäi ta oma väheste sõpradega üksi, kõik tema kavatsused purunesid. Loiult veeres avalik elu temast mööda, igal pool ahnitseti kasu vaimsete varade asemel...

Purunesid ka tema enda elu alused, hävines tema kaunilt alustatud abielu, — see oli kurbmäng, mille mõju tungis ta olemuse sügavusteni. Ta eraldus inimestest, mattus üksindusse. Tema maailm piirdus paari kitsa katusealuse toaga, kus ta kaaslaseks oli töö, ta lohutuseks raamatud: ta pööras oma pilgud suurte loojate kannatuste poole, uuris nende maist elukäiku ning veendus vähehaaval, et „iialgi pole elu suu-rem, viljakam ja õnnelikum kui kannatuses“. Ta otsustas suurte kannatajate elulugusid kirjeldada kõiges nende traagilisuses, et oma kannatavaile kaasinimestelegi tagasi anda „usku elusse ja inimesesse“. Kõigile neile, kes teistest

eraldatuina ja üksikuina oma kannatuste koor-
mat kandsid nagu ta ise; kõigile neile, kes vaja-
sid sõpra ning lohutajat, — kõigile neile otsus-
tas ta appi minna, kirjeldades neid „suuri hingi,
kes kannatasid hea eest“. Ta otsustas kirjutada
terve elulugude-sarja, — maalija François Mil-
let, Itaalia vabadusvõitluse sangar Garibaldi,
kuulus inglise revolutsionäär Thomas Paine,
tuline vabadusesõber Schiller, Itaalia isamaalane
Mazzini ja võib-olla veel paljud teised pidid
esindama suurmehi, kellede hinge nende „traa-
giline saatus kujundas kehalise ja vaimse kan-
natuse alasil“.

Esikoha ses sangarite-reas andis Rolland
„tugevale ja puhtale“ Beethovenile; 1903. aasta
jaanuari lõpul ilmus *Cahiers de la Quinzaine*'i
kirjastusel 92-leheküljeline raamatuke pealkir-
jaga *Beethoven*. Väheseis ajalehtedes märgit-
seti selle teose ilmumist, kuid ostjaid kogunes
igalt poolt, ja igast ostjast sai sõber, kes raama-
tut soovitas üha uutele ja uutele ostjaile. See
polnud mitte ainult kirjandusliku menu algus,
vaid, Charles Péguy' sõnu tarvitades, „äkiline
moraalne ilmutus... suure kõlbelse varanduse
äkiline avastus“. Mõne nädalaga oli trükk otsas.
Järgnes teine, siis kolmas... Beethoveni kaudu
oli Rolland paljusid tuhandeid tundmatuid luge-
jaid tabanud otse südamesse, sest „Beethoven
on palju enam kui esimene muusikute seas. Ta
on moodsa kunsti sangarlikem jõud. Ta on
kannatajate ja võitlejate suurim ja parim sõber,“
nagu ütleb Rolland.

Beethovenile järgnes kaks aastat hiljem (1905) *Michelangelo elu*, mille kanglane — „üks maailma võitjaid“ — oma sünge saatusega peegeldab „olemuse sügavusest tulevat sünnipärast kannatust“. Üksikasjaliselt jälgib Rolland Michelangelo võitlust iseenda vastu, oma kõhkluste, seesmise üksilduse ja kehalise põduruse vastu, oma võistlejate ja töötellijate vastu, oma rahaahnete sugulaste vastu, — õnnetu inimese kestvat võitlust kõige väikese ja inimliku vastu. Nagu Beethovenit nii kujutab Rolland ka Michelangelot kõiges inimlikkuses: „Ma ei püstita ligipääsmatute sangarite raidkujusid,“ ütleb ta *Michelangelo elu* eessõnas. „Ma vihkan arga idealismi, mis silmad kõrvale pöörab elu viletsustelt ja hinge nõrkustelt... Maailmas on üksainus sangarlikkus: näha maailma säärasena, kui ta on, ja teda armastada.“

Õilsaima kannatuse kehastuseks peab Rolland siiski Beethovenit, keda ta oma varasemast lapsepõlvest saadik on armastanud. Suurvaim, kelle kutsumuseks on täiusliku helide-ilu kuulutamine ja keda saatus tabab kõige õrnemast kohast, riisudes temalt kuulmisvõime; suurvaim, kes oma kannatuste kiuste loob kaasiniimestele väärtusi, mida tema enda kõrv ei kuule; suurvaim, kelle tahe on tugevam kui kehaline vigasus... Michelangelo õnnetus on teisugune; teda ei taba saatus mitte väljaspoolt, temale on kannatuste-lätteks ta enda iseloom, ta sünnipärane puudulik mina. Tema suurus peitub selles, et ta oma puudulikkust, oma väik-

last ja tusast loomust kannab nagu risti, — et ta on oma olemasolust väsinud ja tüdinud, kuid seda siiski talub oma töö pärast, oma suure ülesande pärast. Beethoven on sangar kunstnikuna ja veel enam inimesena, Michelangelo ainult kunstnikuna; inimesena on ta enesehaletseja. Ta mängib oma valuga ega salga, et „tuhat rõõmu ei vääri üht piina“. Oma väiksuse kiuste raiub ta endale teed suurusesse; tema heitlus äratav imestust, kuid ei lohuta, — selles puudub vaimustav ja meeltülendav soojus.

Meeltülendavalt aga kavatses Rolland mõjuda oma suurmeeste elulugudega; meeltülendavalt kavatses ta mõjuda just suurmeeste inimlikkusest lähtudes. Beethoveni puhul oli see kerge; miski ei takistanud siin, tõe raamidesse jäädes, ometi lohutust pakkuda. Michelangelo elu ja isiksust käsitledes oli märksa raskem tõe kokku sobitada kavatsetava mõjuga. Ei tohi unustada, et Rolland oli ajaloolane; ta märkas õige pea, et võimatu on suurmeeste elulugusid kirjutades ajaloolist tõe teenida ja samal ajal oma lugejaile pakkuda tiivustavat ja vaimustavat meelelahutust. Mazzini elukäiku kujundama hakates selgus talle lõplikult, et ta peaks kas ajaloolist tõe võltsima või lugejailt võtma usu oma kibestunud sangari suurusesse; talle selgus, et on tõesid, mida ei saa ühendada ligimesearmastuse ja kaastundega. Ning ta loobus laialdaselt kavatsetud ettevõtte teostamisest; loobus aukartusest ajaloolise tõe ees ja kaastundest lugeja vastu: parem oli vaikida kui „ara

idealistina“ tõtt võltsida!.. Ta piirdus teaduslike uurimuste ja vaatlustega, kirjutas artikleid 1901. aastal asutatud *Muusika ajakirjas* (*Revue Musicale*), töötas 1902. aasta kevadel *École des Hautes Études Sociales*'i juurde asutatud muusikakoolis (*École de Musique*), mille juhatajaks ta oli.

Juba selle õppeasutise avamisaktusel peetud kõnes „Muusika kohast üldises ajaloos“ valgustas Rolland muusikaajaloo tähtsust inimliku vaimuelu üldises arengus ja näitas, mil määral kõigi rahvaste ja kõigi aegade iselaad on muusikast mõjutatud. Seda oma lemmikmõtet kordas ta hiljem sageli oma loenguis, ikka jälle püüdes selgitada rahvaste intellektuaalse ning moraalse elu ja muusika vahekorda. Neist loenguist võrsus hulk silmapaistvaid kirjutisi mitmesuguste muusikaliste küsimuste ja üksikute heliloojate kohta ¹⁾; ühe osa sedalaadi kirjutistest koondas Rolland koguteostesse *Musiciens d'autrefois* (Muistsed muusikud), *Musiciens d'aujourd'hui* (Tänapäeva muusikud) ja *Voyage musical aux Pays du Passé* (Muusikaline reis mineviku-maile).

Ikka ja alati juhtis ja suunas muusika

¹⁾ *Rossini* (1902), *Vincent d'Indy* (1903), *Mozart* (1903), *Ooper enne ooperit* (1904), *Berlioz* (1904), *Tänavate muusika* (1905), *Hugo Wolff* (1905), *Rahvalik ooper Veneetsias* (1906), *Muusika Saksamaal XVIII sajandil* (1906), *Lulli* (1908), *Grétri* (1908), *Haendel* (1910), *Friedrich II muusikuna* (1912), *Stendhal ja muusika* (1913) jne.

tema elukäiku. See kinkis talle ta esimesed lapsepõlve rõõmud, see juhatas talle kätte tema doktoriväitekirja teema, see lohutas teda ta elu kurvimal ajal võimalusega kirjeldada Beethoveni elulugu; muusika aitas tal õpetlasena oma õige koha leida, ja muusika sisendas talle tema suurteose: geniaalse helilooja elu ja võitlusi käsitleva romaani *Jean-Christophe*. Juba kahekümnelja-aastase noormehena mõlgutas ta mõtteid „muusikalisest romaanist või poemist“: „Muusikalise romaani aineks peab olema tunne,“ kirjutas ta 1890. aastal Malvida von Meysenburgile, „ja kõige eelistatavamalt tunne oma üldisimal, inimlikemal kujul, kõige pingsusega, milleks see on võimeline... Nii nagu sümfoonia on ehitatud mõnedele nootidele, mis väljendavad igas suunas arenevat, suurenevat, võidurõõmutsevat või langevat tunnet, — nii peab muusikaline romaan olema mingi tunde vabaks õitsenguks; tunne olgu selle hingeks ja põhiolemuseks... Romaanikirjaniku ülesandeks on kahtlemata — otsida elavat lõime, mille põhjal kõige paremini areneks tunde luuleline kude. Kuid eelkõige on tema ülesandeks tajuda seda tunnet kõiges selle sügavuses ning järelkult olla luuletaja. Sest tõelises maailmas on tunded harva jõudu või aega oma täielises vabaduses areneda; alatasa pidurdab või peatab seda igapäevane elu. Tõelisuse välisest või isegi seesmisest vaatlusest ei jätku seepärast kaugeltki; peab omama luuletaja-hinge, et näha ja kogeda seda, mis peaks olema ja mis ongi tõelisem kui

„tõelisus“... Luule on ainsaks õhkkonnaks, milles täieliselt võib väljenduda ideaalne elu, tõeline Elu. Selline arusaamine romaanikirjaniku ülesandeist oli suurimas vastuolus 1890-ndate aastate tunnustatumate meistrite (näiteks Bourget') kuiva ja rangelt-mõistuspärase psühholoogismiga, mida Rolland eitas nii teoreetiliselt kui hiljem praktiliseltki oma romaanidega, mis kõik olid suuremal või väiksemal määral „muusikalised romaanid“ oma tundealise põhitooniga.

Mis puutub eriti *Jean-Christophe*'i, siis on see sügavalt muusikaline teos isegi ülesehituselt, jagunedes autori enda sõnade järgi „neljaks raamatuks, mis sarnanevad sümfooniade neljale osale“: esimene raamat haarab *Christophe*'i noorusaastaid, tema meelte ja südame ärkamist kodus ja kitsa kodumaa piirides, — kuni kannatusteni, mis teda teadlikuks teevad tema kutsumusest; teine raamat kujutab noore võitleja mässu kahe maa vaimse väikluse vastu; kolmas raamat on eelegiline kiituslaul sõprusele ja puhtale armastusele; neljas kujutab laastavate kirgede tormi ja sellele järgnevat õilsat rahu. Ning iga raamat jaguneb omakord lühemaiks osadeks, milledest igäüks on omaette tervik oma eri rütmi, meloodia ja helikõrgusega. Ka *Colas Breugnon* ja *Võlutud hing* on romaanid-sümfooniad. Rolland ise on korduvalt kinnitanud, et ta oma romaane kirjutab ikka kui helilooja, — lähtudes ähmasest muusikalisest kujutelmast, muusikalisest meeolust, muusikaliste „piltide“ reast...

Ajaloolasena ei saanud Rolland sangarlikke elulugusid kirjutada, ilma tõega vastuollu sattumata; kirjanikuna-muusikuna võis ta ise sangeid luua tolle kõrgema tõe riigis, mille nimeks on kunst. Kirjanikuna võis ta kaasaega ja kaasinimesi ületavat kangelasmeelt kujutada tolles hiiglaslikus otsijas, kelle kuju tema vaimusilma ette kerkis Rooma sügavsinise taeva all... 1904. aasta veebruaris ilmus *Cahiers de la Quinzaine*'i kirjustusel valgekaaneline raamat lihtsa pealkirjaga *Jean-Christophe*; alapealkirjaks oli *Puhe*. Veel samal kuul järgnes teine köide alapealkirjaga *Hommik*. Iga edasise aastaga lisandus uus köide, valgekaanelisi raamatuid kuhjus ülestikku, *Jean-Christophe* paisus, kuni sellest sai tohutu suurteos; alles kümnenda köitega jõudis hiiglaromaan lõpule (1912). Ammu enne viimase köite ilmumist olid esimesed köited maailma tähtsamasse keeltesse tõlgitud, — autori nimi oli korruga kuulus, tal oli austajaid ja sõpru kõigis maades, ja kaugelt rohkem veel kui kodumaal. Ent kodumaalgi ei jäänud tunnustus tulemata: 5. juunil 1913 krooniti suurteos Prantsuse Akadeemia auhinnaga; üleöö oli Rolland nüüd „tehtud mees“, tema nimi kirendas kõigi lehtede veergudel, temast räägiti kõikjal, teda ülistati kõikjal.

Paari aasta eest polnud ta veel kuigivõrd tuntud. 25. oktoobril 1910 sattus ta Pariisi liikluse keerises kahe auto vahele, tema vasem käsi vars murdus kahest kohast, — ning ainult vähesed lehed teatasid sellest õnnetusest... Kestis

nädalaid, enne kui Rolland tookord paranes; kuid põduranagi töötas ta edasi, *Jean-Christophe*'i eelviimast köidet trükivalmis seades ja muusikaliste küsimuste üle artikleid kirjutades. Kuni teda 20. novembril tabas teine, veelgi raskem hoop: saabus teade tema suure õpetaja ning juhi Tolstoi surmast. Sügavalt liigutatuna otsustas ta kirjutada vene suurmehe eluloo, et väljendada oma „tänu ja armastust“. Peaaegu spontaanselt valmis mõne lühikese kuu jooksul *Tolstoi elu*, — äsja raskeist kehalistest vigastustest paranenud ja nende vigastuste tagajärgede all ikka veel kannatava õpilase järelhüüd oma surematule meistrile: mehele, kes Beethoveni ja Shakespeare'i kõrval ta noores eas enim oli talle andnud.

Tolstoi elu käsitleb Rolland sangarliku heitluse omapärase erivormina: Beethovenit tabab saatus väljaspoolt, Michelangelole on tema saatus sündides kaasa antud — Tolstoi loob ise endale oma saatuse. Kõik välise õnne tegurid oli elu talle kinkinud: ta oli rikas, terve, andekas, vaba, tal oli raha ja vara, oli naine ja olid lapsed. Õnnetuks tegi ta end ise oma kahtlustega, oma piinava südametunnistusega, mis vastust ei leidnud küsimusele: kuidas peab elama, kuidas peab elama, et leida hinge rahu. Just selles lõhestatuses nägi Rolland Tolstoi suurust; oli ju tõeliselt suur tema silmis alati just võitlev, iseendagi vastu võitlev inimene, oma tõe ja usu eest võitlev inimene, — teo inimene.

Exhib. univ. Tart.

Nagu Beethoveni ja Michelangelo sangarlik võitlus — jutustab Rolland — nii toimus ka Tolstoi võitlus kohutavas üksinduses; keegi ei mõistnud teda; tema naine, ta lapsed, ta sõbrad, isegi ta vaenlased: kõik suhtusid temasse kui mõistatusse, sest keegi ei näinud vaenlast, mille vastu ta võitles. Keegi ei taibanud, et ta sõda pidas iseendaga. See oli armutu sõda, vägi-valdne nagu kõik sõjad... ja tulemusteta nagu enamik sõdasid. Nagu Rolland ise nii rabeles ka Tolstoi tõe ning armastuse vahel. „Tõde oli tema kõige vanem seadus, ta kunsti kuninganna“; tõde oli „ta elu peatugi, kalju keset merd“ (*Tolstoi elu*, lk. 156). Kuid „armastusega tungib ta elu juurte manu“ (lk. 157). Tema parimais teoses „on armastus tõe tulelondiks“ (lk. 159); ent armastust ja tõe lahutamatult ühte liita ei suuda ta ometi: „kuni viimase päevani ta kõheles nende alternatiivide vahel“ ja kogu oma elu jooksul „püüab ta ideaali poole, mis on ikka kaugemal“ (lk. 160).

Tolstoi elus peegeldub vähemalt samal määral Rolland ise kui Tolstoi, — igatahes neis osades, mis kõnelevad kõhelusest võltsimatu tõe ning inimeste nõrkust arvestava ligimesearmastuse vahel. Kui lähedalt see kõhklus puudutas *Tolstoi elu* autorit, see nähtub kas või sellest, et Rolland varsti pärast *Tolstoi elu* ilmumist professoriameti maha pani ja täiesti kunstile pühendus.

Tolstoi elu ilmus 1911. aasta varakevadel. Kohe pärast seda sõitis Rolland Helveetsiasse,

et Vevey' lähikonnas oma tervist kosutada. Sama aasta sügisel võttis ta ametipuhkuse ja reisis Rooma, kuhu ta jäi mitmeks kuuks. Pariisi tagasi jõudnud, oli ta kirjanduslike töödega nii koormatud, et tal ülikooli jaoks aeg kippus napiks jääma. 12. novembril 1912 esitas ta ametist lahkumise palve, mis kahetsusega vastu võeti, nagu kinnitas teaduskonna dekaan oma ametlikus aruandes.

Mõni nädal varem oli trükist ilmunud *Jean-Christophe*'i viimane köide.

VI.

LOOMINGU TIPPSAAVUTUSI.

Maailmakirjanduses pole teist romaani, mis nii suurel määral oleks muusikast välja kasvanud kui *Jean-Christophe*. Selgemini kui kuski mujal ilmneb ses hiiglateoses, mil määral Rolland ise on muusik, mil määral ta muusikat armastab. Selgemini kui kuski mujal ilmneb siin aga seegi, mil viisil ta muusikat armastab. Mitte muusika tehniline külg ei paelu teda esijoones, vaid muusikas väljenduv eetos: võitluse ja tugeva usu eetos. Rolland armastab muusikat range ja karge armastusega, — sama rangusega, mis Christophe'i sunnib oma kutsumusele kõigist kiusatustest hoolimata ustavaks jääma; sama karge rangusega, mis kujundab Christophe'i sangarlikult-ennastsalgavat ellusuhtumist: oma „liha“ ja lihalike „himude“ alistamist vaimse mina vajadustele, nõuetele ja kohustele. See on seesmiselt vaba mehe rangus, kes väliste mõjutuste ees ei paindu, vaid igas olukorras tahab ise otsustajaks olla, — kõigepealt neis asjus, mis puutuvad tema tõekspidamistesse ja ta kutsumusesse.

Sisuliselt on *Jean-Christophe* a rengu-romaan, mille peategelane kannatades ja võideldes otsib teed enese juurde, oma tõelise mina juurde; tõustes ja ikka jälle langedes rühib ta edasi; tuhandeid kordi kogeb ta, et pole midagi raskemat kui eneseleidmine, püsiv endassejuurdumine, kindel eneseteostamine. *Jean-Christophe* on võimsaks tõenduseks sellele, et „...endast endasse on teed nii kauged“¹⁾; ta on aga ka võimsaks tõenduseks sellele, et ükski saavutis pole suurem ega ülevam kui lõplik enese leidmine, lõplik andumine oma kutsumusele. Christophe on teoinimene; tema kutsumuseks on kujundamine, jõuline looming. Iga elamus on talle astlaks, mis teda lähendab sellele kutsumusele; kogu olemasolu tajub ta lakkamatu võitlusena, mille sihiks on teda sundida kohusetäitmisele. Kannatused peavad teda viljakaks tegema; kannatustest peab võrsuma loomisrõõm, — suurim ja puhtaim rõõm inimese maises elus.

Jean-Christophe kui tervik arendab sama mõtet, mida Rolland juba varem püüdis tuletada oma näidendeist: inimene olla — tähendab kannatada ja võidelda, sest väärtust on ainult sel, mille saavutamiseks tuleb midagi kaalule panna. Siingi teeb Rolland ellusuhtumisküsimusest u suküsimuse; usk oma kutsumusesse on siin usuks Jumalasse; Jumalale ustavaks jääda tähendab iseendale ustavaks jääda. Christophe'i võitlusi võiks väga hästi nimetada heitlusteks Juma-

¹⁾ Mart Raud, „Kauge ring“, *Arbujad*, lk. 158.

laga; kõiki tema otsinguid võiks nimetada jumalaotsimisteks, romaani ennast aga suurejooneliseks usu-poeemiks. Vapustavad on Christophe'i hüüded Jumala poole romaani IX jaos (*Põlev põõsas*): „Mu Jumal, mis olen ma sulle teinud?“ ahastab ta oma üksinduses ja hüljatuses: „Miks rõhud sa mind? Lapsepõlvest peale olid sa mu osaks andnud viletsuse ja võitlemise. Ma võitlesin kaebamata. Ma armastasin oma viletsust. Ma katsusin puhtana säilitada hinge, mille sa mulle andsid; katsusin päästa seda tuld, mis sa minu sisse olid pannud... Kuid minu jõud on murtud, minu loov vaim ahtraks jäänud. Ma olen surnud puu...“ (*J.-Chr.* IV, lk. 166). Oma loomisvõime tipul seistes teab Christophe, et „keegi ei tohi kiidelda sellega, et ta on iseenda isand; oleme seda vaid Jumala loal...“ (*J.-Chr.* IV, lk. 192). Christophe'i surm aga on tõelise jumalaotsija õnnis surm: „Oh rõõmu, rõõmu näha end kaduvat Jumala ülevasse rahusse. Selle Jumala rahusse, keda sa oled teinida püüdnud eluaeg!... Issand, kas oled sa vähegi rahul oma sulasega? Ma olen nii pisut teinud! Ma ei suutnud rohkem... Ma võitlesin, ma kannatasin, ma eksisin, ma lõin. Lase mul hinge tõmmata sinu isalikkude käte vahel. Tuleb päev, mil ma uuesti sünnin uuteks võitlusteks!...“ (*J.-Chr.* IV, lk. 359).

Tõeline areng, tõeline iseendaotsing pole kujuteldav õhukindlas eraldatuses. Ei piisa sellest, et Christophe oma kutsumuse nimel iseenda „lihaga“ võitleb, — ühtlasi tuleb tal või-

delda ka ümbruskonnaga, mis ei suuda
või ei taha mõista tema kutsumust, vaid püüab
teda koolutada endasarnaseks. Ning vaenlaste
ja vastaste kõrval kingib elu Christophe'ile ka
sõpru... Kõiki tema kokkupuuteid välismaa-
ilmaga kirjeldades annab Rolland arvutu hulga
suurekaustalisi ajamaalinguid, millede põhjal
hiiglaromaani võib nimetada maailmasõjaeelse
ajastu vaimse palge peegelpildiks nii halvas kui
heas mõttes. Seda tunnistas juba Prantsuse Aka-
deemia sekretär Étienne Lami, kui otsustami-
sele tuli Akadeemia kirjandusauhinna määra-
mine *Jean-Christophe*'i loojale: „*Jean-Christo-
phe* kujutab kaasaegset põlvkonda,“
ütleb ta oma kiitvas aruandes. Ta kujutab seda
põlvkonda imetusväärse asjatundlikkuse ja põh-
jalikkusega; romaanil on ümmarguselt sada tege-
last, — pariislasi ja provintslasi, kõrgema selts-
konna liikmeid ja lihtsaid maainimesi või linna-
kehvikuid, sakslasi ja prantslasi, mehi, naisi ja
lapsi. Ükski neist ei jää uduseks, ükski ei seisa
väljaspool aega ja ruumi, igäüks iseloomustab
kuidagiviisi just oma aega ning aitab meil seda
aega paremini mõista.

Ometi oli kõigi nende kujude loojal pärast
Jean-Christophe'i lõpetamist tunne, nagu poleks
ta „veel midagi, mitte midagi ütelnud...“ Ta
valmistus otsekohe kirjutama uusi teoseid;
kavatsusel oli üks draama ja üks romaan kaas-
aegseil ainel ja *Jean-Christophe*'i „natuke traag-
gilises õhkkonnas“. Teenistuskohustustest oli
ta nüüd vaba, tema majanduslik seisund oli

kindlustatud, kuna tema raamatute levik üha suurenes; rõõmuga võis ta tööle asuda.

Ent juhus kiskus teda kaasaegsete ainete juurest kõrvale, pani tema sule hoopis teistsuguse ülesande kallal tegevusse. Poolkogemata sattus ta oma sünnilinna Clamecy'sse, mida ta oma nooruspäevadest saadik polnud näinud; see külaskäik kodukohta äratas temas ühes mineviku-mälestustega võitmatu igatsuse „vaba prantsuspärase lõbususe“ järele, — tekkis *Colas Breugnon*: „raamat, mis elu üle naerab, sest et elu on hea ja endal tervis käes,“ nagu autor ütleb romaani sissejuhatavas „Teadaandes lugejaile“. See vormilt ja sisult väga omapärane romaan tundub vallatu, kuid mõtterikka ülemlauluna elule ja elutahtele, võimsale ja viljakale elurõõmule.

Romaani peategelane armastab „kõike, mis on hea: head sööki, head viina, ilusaid lihalikke rõõme ja ka neid õrnema, pehme ja udusulgse nahaga rõõme, mida me naudime unistades, — jumalikku mittemidagitegemist, mil me teeme nii palju (oleme maailma käskijad, noored, ilusad, oleme vallutajad, loome maailma ümber, kuuleme rohu kasvamist, kõneleme puudega, loomadega ning jumalatega) ...“ (lk. 21). Eelkõige aga armastab ta oma tööd: „Kui lõbus on seista tööriist käes oma hõövelpingi ees, saagides, hõöveldades, puurides, tahudes, uuristades, siludes, purustades ja peenendades ilusat, tihedat ainet... Täpse käe rõõm, arukate sõrmede rõõm, — kui hapraid kunstiteoseid tuleb nende

jämedate sõrmede vahelt! Rõõm vaimule, mis käsutab maa jõude; mis raiub puusse, rauasse või kivvi oma õilsa kujutluse tujukaid käske! Tunnen end viirastuste-riigi kuningana. Mu põld annab mulle oma ihu ja mu viinamägi oma vere... Mu käed on sõnavõtlikud töölised, mida juhib mu vanem kaastööline, mu vana peaju; ise minu käske kuulates korraldab see mängu, mis meeldib mu unistustele...“ (lk. 22).

Oma käte tööga on Colas endale maja soetanud, oma käte jõuga kaitseb ta seda maja vaenlaste vastu. Siis tuleb saatus ja riisub talt kuue kuuga kõik: naise ja maja, raha ja tervise ning ühes tervisega töötamisvõimalused. Ainult ta iseloomu ei saa talt keegi võtta; jalutuna oma tütre majas elades võtab ta jõululaupäeval „aasta arveid kokku“ ja leiab end, arveid tasakaalu viies, sama rikka olevat kui ennegi: „Te ütlete (nii mõtiskleb ta), et mul ei ole enam midagi? Jah, k a n d a ei ole mul enam midagi. Pallast on välja laotud. Iialgi pole ma ennast tundnud värskemana ega vabamana; iialgi pole ma nii kergena ujunud oma kujutlusvõime hoo-vusel... Kes oleks mulle möödunud aastal ütelnud, et ma võtan seda nii lõbusalt! Kas ma vähe vandusin, et tahan jääda surmani peremeheks oma kodus, iseenda peremeheks, — iseseisvaks meheks, kes ainult enesele võlgneb oma ulu-aluse ja toiduse eest ega tarvitse kellelegi aru anda oma veidrustest. Inimene mõtleb... Lõpuks läheb kõik hoopis teisiti, kui sina tahtsid; ja nii just peabki asi olema. Kõike kokku

võttes on ju inimene siiski tubli elukas. Kõige ta lepib. Ühtviisi hästi kohaneb ta õnne ja õnnetusega, külluse ja piskuga. Andke talle neli jalga või võtke talt need kaksiki; tehke ta kurdiks, pimedaks, tummaks, — ta oskab vastavalt muganduda ja omal viisil ikkagi näha, kuulda ja rääkida. Ta on kui vaha, mida saab venitada ja kokku litsuda; hing sõtkub teda oma tulel. Ja ilus on tunda, et sul on sellist painduvust vaimus ja põlveõnnaldes, — et sa võid sama hästi olla kala vees ja lind õhus kui tules salamander või maa peal inimene, kes rõõmsalt võitleb nelja loodusjõuga. Nii oled seda rikkam, mida vaesemaks sind tehakse, sest vaim loob endale ise selle, mis tal puudub: kui tihedat puud harvendada, siis kasvab ta seda kõrgemale. Mida vähem mul on, seda enam ma olen...“ (lk. 278).

„Mida vähem mul on,“ jätkab Colas kolmekuningapäeval oma mõtisklusi, „seda rohkem ma oman. Ja ma tean seda väga hästi. Olen avastanud, kuidas olla rikas, ilma et mul midagi oleks, — olla rikas teiste varaga. Mul on võim, kuid pole kohustusi. Mis te räägite vanadest isadest, kes puupaljaiks tehtuina — kui nad on kõik oma tänamatuile lastele andnud: särgi ja püksid — elavad hüljatuina ja mahajäetuina, kelle surma ootab igäüks! Need on saamatud tobud. Mind pole — tõe-sõna! — iialgi rohkem armastatud ja hellitatud kui mu vaesuses. Sest ma pole nii rumal, et annaksin kõik ära ega jätaks midagi endale. Kas inimesel siis muud

pole anda kui rahakott? Mina — kui olen kõik andnud — säilitan kõige parema: säilitan oma lõbusa meeoleolu; säilitan kõik, mis ma olen kogunud viiekümne-aastaselt jalutusel piki ja põiki mööda elu; säilitan oma hea tuju ja kelmuse, oma hullu tarkuse või targa hulluse. Ja tagavara ei mõtlegi veel lõppeda. Avan oma varaidad kõikidele; võtku sealt igauks! Kas see pole midagi? Kui ma oma lastelt saan, siis annan ka vastu; me oleme tasa. Ja kui juhtub, et üks pool annab natuke vähem kui teine, siis täidab armastus puudujäägi. Ja arve vastu ei esita keegi kaebust“ (lk. 280).

„Elu on hea,“ kordab Colas ikka jälle. Sest ta oskab võtta elult kõike head. Palju ta ei nõua; ainult „igauhele ta koht päikesepaistel — ja ta vari! Igauhele ta käsivarred ja tükk maad, et seda kaevata!“ (lk. 282). Sellest jätkub, et elust rõõmu tunda, — loova inimese rõõmu, mis parimaks relvaks on kõige kurja vastu.

Elurõõmu-ülistav *Colas Breugnon* valmis halv ajal: 1914. aasta kevadel. Raamat oli parajasti laotud, kui sõda puhkes; alles 1918. aasta lõpul jõudis avalikkuse ette see omapärane hümn rõõmule, see võrratu kiidulaul inimese murdumatule visadusele ja sitkusele, see päikesepaisteline paarik „natuke traagiliselt“ häälestatud *Jean-Christophe*'ile.

VII.

LAHINGUKÄRAST KÕRGEMAL.

Rolland oli ligi viiekümneaastane, kui algas Maaailmasõda. Temale tähendas sõja algus massivaistude ja massitarkuse võimulepääsemist, massi julmuse võitu kõigi humaansuspõhimõtete üle. Ta ei suutnud ega saanud vaikida sel meetuste ajastul. Sõja esimestest päevadest peale hakkas tema sulest ilmuma kirjutisi, mis püüdsid pöörduda mõistuse, inimliku arukuse, inimliku õigluse poole. Kuid selle asemel et tema kirjutusi lugeda mõistuse ning aruga, loeti neid vihast pimestatud tunnetega; selle asemel et järele mõtelda, süüdistati teda isamaa reetmises.

Rolland oli sõja algul Helveetsias, kuhu ta 1911. aastast saadik taotses igal suvel puhkama minna. Nagu Christophe nii otsis temagi „maanurka, kus hingata võis Euroopast kõrgemal seistes“ (*J.-Chr.* IV, lk. 194). Eelsõjaaegse Euroopa õhk oli talle lämmatav nagu Christophe'ile, — nagu „paljudele tolleaegseile vabadust janunevaile vaimudele“. Ammu enne sõda valitses Euroopat „Mars proovireisijana“. Juba

„nelikümmend aastat oli Euroopa põdenud ööpimeduses hirmu vitsa all“ (*J.-Chr.* IV, lk. 194). Helveetsia oli puhkepaigaks, kust „paljud elu võitlejad, kelledele elu haiget teinud, olid leidnud vajalise tarmukuse, et võitlust jätkata ja sellesse veel uskuda“ (*J.-Chr.* IV, lk. 195). Ka Rolland kuulus nende võitlejate sekka. Vähe leidis rahu ajalgi neid, kes oma võitlust oleksid tõsisemalt võtnud kui tema; veel vähem leidis neid, kes oleksid julgenud või tihanud võidelda inimsuse eest kõike inimlikku jalge alla tallava sõja kestel.

„Sõda on rahvaste nõrkuse ja nende nürimeelsuse vili,“ ütles Rolland 2. septembril 1914 *Journal de Genève*'is ilmunud „avalikus kirjas Gerhart Hauptmannile,“ oma esimeses protestihüüdes sõja barbaarsuse vastu. See „avalik kiri“ apelleerib Hauptmanni kui sakslase poole, paludes temalt „Euroopa nimel ja saksa rahva au nimel“ seisukohavõttu julmuse vastu, mis ei rahuldunud sõjapidamisega elava Belgia vastu, vaid sõdis ka surnute vastu, sajandite hiilguse vastu, pommitades muuseume, põletades kunstiteoseid. „Ma vannutan teid, ma kutsun teid üles suurima tarmukusega protesteerima selle roima vastu,“ kirjutas Rolland Hauptmannile, „kui te seda ei tee, siis näitate, et teie kas kiidate heaks selle julmuse (ja siis hävitagu teid maailma arvamus!) või olete võimetu häält tõstma hunnide vastu, kes teid käsutavad... Ootan teilt vastust, Hauptmann, vastust, mis oleks tegu... Pidage meeles: sellisel ajal nagu

praegune on isegi vaikimine tegu.“ Hauptmanni vastuseks oli vaimustatud kiidukõne Saksa sõjaväevõimudele ja katse kõiki nende tegusid õigustada.

Ent Rolland ei piirdunud sakslase poole pöörduva „kirjaga“, mis kõneles ühe rahvuse julmusest. Juba 15. septembril 1914 ilmus *Journal de Genève*'is artikkel pealkirjaga „*Lahingumöllust kõrgemal*“, milles valgustatakse Sõjanda julmuse, kõigi sõdivate rahvaste julmust. Kirjutise algul pöördub Rolland sõdivate maade nooruse poole, „noorte vaenuliste vendade“ poole („slaavlased, kes te oma tõule appi ruttate; inglased, kes te võitlete au ja õiguse eest; kartmatu Belgia rahvas, kes sa julgesid vastu panna germaani hiiglasele ja kaitsesid tema vastu Lääne Termopüülisid; sakslased, kes te võitlesite, et kaitsta Kanti mõtet ja kodulinna kasakate voolu vastu; ja eelkõige teie, mu noored prantslastest kaaslased, kes te paljude aastate jooksul mulle usaldasite oma unistusi ja tulle minnes mulle saatsite oma ülevad jumalagajätusõnad...“), — nende poole, kes „täidavad oma kohust“, kes võitlevad „puhaste kätega ja süütu südamega“. Armastuse ja heldimusega pöördub Rolland nende poole, esitades katkeid nende kirjadest ja korrates nende jumalagajätusõnu, et siis hoopis teises toonis kõnetada nende noorte „vanemaid vendi, vaimseid juhte, avaliku arvamise isandaid, usulisi või ilmlikke ülemusi, — kirikuid, mõtlejaid, sotsialistlikke kõnemehi“. Nüüd juhib tema sulge kibedus, nõrdimus ja

viha. „Kuidas!“ hüüab ta, „teie kätes oli selliseid elavaid varandusi, selliseid sangarlikkuse aardeid! Milleks kulutasite neid? Mäherduse sihi pakkusite selle eneseohverdusahne noorsoo suurmeelsele andumusele? Noorte sangarite vastastikuse kõrilõikamise! Euroopa sõja, selle pühadustrüvetava käsikähmluse, mis näitab hullunud Euroopat tuleriidale tõusvana ja end oma kätega hävitavana...“

„... Kolm suurimat Lääne rahvast,“ kirjutab ta edasi, „tsivilisatsiooni valvurid, taotlevad kõigest väest üksteisele hukatust ja kutsuvad üksteise võidu oma abilisteks kasakaid, türklasi, jaapanlasi, singaleese, suudanlasi, senegallasi, marokolasi, egiptlasi, sikhe ja hindu sõdureid, põhjanaba metslasi ja ekvaatori omi... Ons meie tsivilisatsioon siis nii tugev, et te ei karda selle tugisambaid kõigutada? Kas te ei näe, et kõik teie peale kokku variseb, kui üksainus sammas on purustatud?... Ons tarvilik, et kõige tugevam unistab igavesti sellest, kuidas teiste kohal oma kõrki varju lasuda lasta, ja teised igavesti võtavad ühineda, et seda varju kõrvaldada? Kas lapsik ja verine mäng, mille osalised igas sajandis kohti vahetavad, ei lõpe enne inimese täielist rammestust?“

„Ma tean,“ ütleb Rolland, „riigipead, sõdade roimarlikud põhjustajad, ei julge vastutust sõdade tekkimises endi peale võtta; igäiks neist püüab teesklevalt seda koormat vastase õlgadele heita. Ja sõnavõtlikult nende jälgedes käivad rahvad alistuvad, üteldes, et kõike on määranud

suurem võim kui inimesed. Jälle kord kuulduv iidset heietust: Sõja saatustlik paratamatus, tugevam kui iga tahe, — nii viisi heietavad karjad, mis oma nõrkusest jumala teevad ja seda kummardavad. Inimesed on leiutanud saatuse, et sellele omistada korratusi maailmas, mille valitsemine on nende kohuseks. Paratamatust pole olemas! Paratamatu on see, mida meie tahame. Ja veel sagedamini see, mida meie küllaldaselt ei taha. Tunustagu igaüks meist oma pattu! Intellektuaalne eliit, kirikud, tööliserakonnad, — nad pole sõda tahtnud... Olgu nii! Mis on nad teinud, et sõda takistada? Mis nad teevad, et sõda pidurdada? Nad õhutavad kahjutuld. Igaüks kannab sinna oma haokoo.“

„Kas ei saa ühe rahva suurt andumust milleski paremaks kasutada kui teiste rahvaste hävinguks?“ küsib Rolland; „rahvad ei vaja muud kui rahu ja vabadust,“ ütleb ta. Ja ta pöördub süüdistuskõnega riikide poole, valituste poole, võimulolijate poole, kes poliitilistel põhjustel tõukavad rahvaid hukatusse. „Ma ei kõnele, et veenata,“ lõpetab ta oma kirjutise, „ma kõnelen, et oma sisetunnet kergendada... Ja ma tean, et ma ühtlasi kergendan tuhandete teiste sisetunnet, kes — kõikidel maa del — ei saa või ei julge kõnelda.“

Kuigi sõja tõttu peaaegu kõik Euroopa rahvad olid üksteisest eraldatud ja peaaegu kõigi riikide piirid suletud, kandusid selles kirjutises avaldatud mõtted väga kaugele, külvates lohu-

tust ja kergendades võib-olla tõesti tuhandete sisetunnet. Kuid samad mõtted külvasid ka nõrdimust ja viha, — peamiselt autori kodumaal, kuhu kirjutis sõjaaegsete tsensuuriolude tõttu tervikuna üldse ei pääsenudki. Prantsuse lehed ei tohtinud seda ära trükkida; ilmus vaid üksikuid katkeid, poolikuid lauseid, sõnade tähendust sihilikult moonutavaid vihjeid, millede põhjal ajakirjandus autori vastu armutut kihustööd alustas.

Rolland ei lasknud end selliste vahenditega vaikima sundida. Tema ülesandeks oli kaasini-
mesi mõtlema panna, ja ta jäi oma ülesandele
ustavaks. Pangermanismi ja panslavismi võrd-
levas kirjutises püüab ta „oma saksa sõpradele“
selgeks teha, millistel põhjustel ta Saksa
imperialismi peab veelgi suuremaks paheks kui
Vene imperialismi; oma väidete toetuseks esitab
ta ühe lätlase kirja, milles üksikasjaliselt
valgustatakse venelaste ja sakslaste survet Balti-
mail. Reimsi katedraali pommitamise järel
kirjutatud artiklis (pealkirjaga *Pro aris*) pro-
testeerib ta inimkonna ühiste aarete mõttetu
hävitamise vastu. „Reimsi peakirik on enam kui
inimelu,“ ütleb ta, „see on rahvas; see kehastab
rahva minevikku, mis võibiseb nagu sümfoonia
ses kiviorelis; see kehastab rahva mälestusi rõõ-
must, kuulsusest ja valust, — rahva mõtisklusi,
ta pilkeid, ta unistusi; see on rahva sugupuu,
mille juured ulatuvad ta kodumaa sügavamasse
sügavusse ja mis üleva õhinaga sirutab oma käsi-
varred taeva poole. See on veelgi rohkem: selle

ilu, mis rahvuste heitlustest kõrgemale ulatub, on inimsoo harmooniliseks vastuseks maailma mõistatusele, — on vaimu valgus, mida hinged enam vajavad kui päikese valgust. Kes selle teose surmab, see tapab enam kui inimese; see tapab rahvuse puhtaima hinge...“ Ta kirjutab kitsarinnalise rahvusluse vastu, rahvusliku eneseülistuse ja teiste rahvuste alavääristamise vastu, pimedada viha vastu, mis vastases inimest ei näe, vaid vaenlast; ikka jälle kirjutab ta hulkaade võimetusest iseseisvalt mõelda. Pealkirja all *Puuslikud* kirjutab ta 4. detsembril *Journal de Genève*'is inimese loomupärasest omadusest end ise orjastada. „Igast vabastajast teeb ta endale isanda; ja igast ideaalist, mis peaks teda vabaks tegema, moodustab ta jalamaid jämeda puusliku. Inimkonna ajalugu on puuslikkude ja nende järjekordsete valitsusaegade ajalugu. Ja näib nagu muutuks puusliku võim avaramaks ja tapvamaks sedamööda, kuidas inimkond vana-neb... Kõikide puuslike kultuse ühiseks jooneks on mingi paleuse kohaldamine inimese halbadele vaistudele. Inimene kultiveerib ebavoorusi, mis talle kasulikud on; aga tal on vajadus neid õigustada; ta ei taha neid ohverdada: tal tuleb need idealiseerida. Sellepärast ongi ta sajandite jooksul lakkamatult töötanud probleemi kallal, kuidas kooskõlastada oma ideaali oma keskpärasusega. See on tal alati õnnestunud. Massile pole see raske; mass asetab vastamisi oma pahed ja oma voorused, oma kangelaslikkuse ja oma õeluse. Ta kirgedega tugevus ja ta

elupäevade kiirus paneb teda unustama ta loogikapuuduse. Kuid intelligentne valimik ei saa rahulduda nii odavalt...“ Ja Rolland kõneleb suure kibedusega saksa Kultuuri (suure algustähega) esindajate jõu- ning vägivalla ülistamisest, nende rakendumisest võimumeeste poliitika teenistusse. Aga ta ei säästa ka oma kodumaa vaimuinimesi, arvustades ja paljastades nende intellektuaalseid puuslikke sama siira otsekoheusega kui saksa kultuurikandjate omi.

„Kes purustab puuslikud?“ küsib Rolland, seda artiklit lõpetades, „kes avab fanaatiliste lahkusuliste silmad? Kes teeb neile selgeks, et ühelgi nende jumalusel — olgu ta usuline või ilmlik — pole õigust end teistele inimestele jõuga peale sundida (isegi siis mitte, kui ta näib kõige parem olevat) ega ka neid põlata? ... Tõeliselt mõtlemisvõimeline, tõeliselt arukas on see, kes ei tee endast ega oma ideaalist maailma keskpunkti...“

1915. aasta jaanuaris kirjutas Rolland vajadusest aegsasti kõiki jõude pingutada, et sõjale järgnev rahu oleks õiglane ega peidaks endas uue sõja, kättemaksu-sõja põhjusi. Sama aasta 14. juunil kirjutas ta „paremiku tapmisest“, kaitstes käsutatavaid ja süüdistades käskijaid. „Ajalugu tasub oma rahvaste timukaile,“ ütles ta selle kirjutise lõpul, „ja rahvad õpivad vabane oma timukaist.“

Iga uue sõnavõtuga omandas Rolland uusi sõpru ja uusi vaenlasi. Mida ägedamalt vaenlased teda ründasid, seda suurema innuga kaitse-

sid teda sõbrad; kõikjal vaieldi tema poolt ja vastu; kuna lehtedes ei jätkunud ruumi kõigile vaidlejaile, — siis ilmus nii pooldajate kui vastaste sulest terveid brošüüre, ilmus kehakaid raamatuidki kirglike seisukohavõttudega. Prantsusmaal alustas kärarikka sõnasõja ägedaimat järku Henri Massis 1915. aasta juulis ilmunud brošüüri, mille sensatsiooniliseks pealkirjaks oli *Romain Rolland Prantsusmaa vastu*. Sellele järgnes kuudepikkune vihane vaidlus, mis kestis novembri lõpuni, mil Rolland võis Pariisis müügile saata esimese sõjaaasta jooksul ilmunud artiklite-kogu pealkirja all *Lahingukärast kõrgemal*. See koguteos (kust on võetud kõik äsja esitatud tsitaadid) sisaldab muu seas „avaliku kirja neile, kes mind süüdistavad,“ mille Rolland 7. novembril 1914 saatis ühe suure Pariisi lehe toimetajale, mida aga leht ei avaldanud. Pimeda viha õhutamist vaenlase vastu nimetab Rolland ses „kirjas“ mürgiks, mis ühteviisi kahjustab m o l e m a i d pooli: nii vihatavaid kui ka vihkajaid endid. „Kui ma kuulen, kuidas publitsistid kõigi erutusvahendite varal püüavad kõiki rahva jõude pingutada üheainsa eesmärgi: vaenulise rahva täielise puruksmuljumise poole, — siis on mu kohuseks tõusta selle vastu, mida ma pean ühtaegu kõlbeliseks ja poliitiliseks eksituseks. Sõda peetakse riigiga, sõda ei peeta rahvaga. Oleks jäle kuutkümend viit miljonit inimest vastutada lasta mõnede tuhandete, võib-olla mõnede sadade inimeste tegude eest...“ Ning juba siin (sõja esimesel sügisel) räägib Rolland

tulevasest rahust: „Teie mõtlete võidule,“ ütleb ta, „mina mõtlen sõja järel tulevale rahule.“ Ärgu tehtagu oma viha-propagandaga suhete uuestisõlmimist võimatuks! hoiatab Rolland. Ärgu purustatagu kõiki sildu, ärgu hävitatagu tulevikku!... „Hoidugem vihkamise eest,“ manitseb ta; „kui rahu ajal peab sõja vastu valmistuma (nagu ütleb rahvaste tarkus), siis peab ka sõja ajal rahu vastu valmistuma.“ See ei olevat „ebaväärne ülesanne neile meie seast, kes seisavad väljaspool võitlust“; ning Rolland lõpetab sõnadega: „Kui meid selle eest sõimatakse, siis on see sõim austuseavaldus.“

VIII.

EUROOPA SÜDAMETUNNISTUS.

Sõja algul Helveetsiasse jäänud, veetis Roland seal viis aastat, kaitstes mõtet ja mõttevabadust. Aga tal oli veel teinegi ülesanne täita sõja algaastail: vanapoolse põdura mehena pühendus ta ligimese teenimisele, et jõudmööda kaasinimeste valu leevendada ning õnnetuid lohutada. Oma koduks valis ta nüüd Genfi, asudes sinna vaiksest Vevey'st, kus teda sõjapuhkemishetk oli tabanud. Genfis kirjutas ta oma artiklid, Genfis tegi ta ennastalgavat armastustööd; Genfis teenis ta malbelt oma isamaad, olles kogu inimkonna teenistuses.

Vaevalt olid esimesed lahingud löödud, kui Helveetsiasse hakkas tulema kirju tuhandeilt, kümneilt tuhandeilt väga mitmesugusesse rahvusesse kuuluvailt inimestelt, kel polnud teateid sõjakeerisesse sattunud ja sinna kadunud omastest. Iga päevaga suurenes Genfi Punase Risti majja saabuvate järelepärimiste arv; tuli ahastavaid kirju neilt, kellede isad, mehed, pojad ja vennad olid lahinguväljadel „kadunuks“ jäänud; tuli meelegeitlikke telegramme ja kirju

Si sans me le permettre, j'insisterai pour que,
dans les extraits, il y ait un ou deux fragments
suivis de Jean-Christophe, car l'on ne trouve pas
seulement des idées, mais des âmes — (car pour
moi, les âmes sont beaucoup plus importantes que les
idées, et je suis beaucoup plus un "amnisté", si je
puis dire, qu'un "idéologue")

Romain Rolland

neilt, kes sõja ootamatu alguse tõttu olid vaenu-likesse välismaadesse jäänud — reisijaina, õppi- jaina, suvitajaina — ja kes nüüd asjatult oota- sid tagasipääsmist kodumaale. Kas interneeri- tuina või mitte oli enamik neist „ebasoovita- vaist“ välismaalastest sattunud äärmisse vilet- susse. Helveetsia Punane Rist oli viimseks päästerõngaks, mille poole nad käe sirutasid, oodates lohutust, teateid oma kodustelt, rahalist abi või nõuannet.

Tohutute kottidega tassisid kirjakandjad arvutuid appihüüdeid Punase Risti majja, kus puudusid ruumid nende mahutamiseks, puudu- sid inimesed nende lugemiseks ja neile vasta- miseks. Rolland oli üks esimesi, kes rutuga bürooks korraldatud puubarakis asus kirjade registreerimisele ja liigitamisele, vajalike and- mete kogumisele ja vastuste koostamisele. Päev päeva kõrval tegi ta sadade vabatahtlike tööjõu- dude — noorte tütarlaste, üliõpilaste, kesk- ealiste naiste — kõrval väsitavat kantseleitööd, ohverdades oma aega, oma head tahet ja ter- vist. Väike hõoveldamatu laud ja kõva puu- tool keset rutuga kokkulöödud latrit kirju- tusmasinate raginas, kiirustava ja teateid nõu- tava inimmurru seas, — see oli tanner, kus Rolland võitles sõja julmuse vastu. Juhti- vat kohta Punases Ristis ta ei soovinud; ühes paljude teiste nimetutega tegi ta nimetuna oma tööd, — ainsaks tasuks teadmine, et iga vastus, mis ta kirjutas mõnele murestmurtud kaasinimesele, kas või kübeme võrra kergendas

kannatava inimese koormat. Mitte ainult teateid kadunuks peetute kohta ei hankinud ta, mitte ainult sidemeks maailma laiali pillutud perekonnaliikmete vahel ei olnud ta, vaid ka vahe-meheks sõjavangide, interneeritute, vöõrsil nälga jäänud naiste ning laste ja Euroopa avalikkuse vahel. Oma artikleis kirjeldas ta põrutavaid tõiku, mis talle teatavaks said, ning manitses inimesi ikka jälle inimsusele. I g a s u g u n e v ä g i v a l d oli sellele mehele vastik, ja k õ i g i temal käepärast olevate vahenditega võitles ta vägivalda vastu. Näiliselt küll asjatult, sest üldiselt jäi vägivald vägivallaks. Ja ometi mitte päris asjatult, kui arvestada neid loendamatuid südameid, millede tema hääl kas või üsna nõrgaltki vastu kajas, tehes temast Euroopa südame tunnistuse. Kord lausus Rolland Tolstoi elukäiku kirjeldades: „Ta oli meie südametunnistus“ (*Tolstoi elu*, lk. 160); nüüd oli temast endast saanud Euroopa, kogu maailma elav südametunnistus, — hääl, mis ei saanud ega võinud vaikida. Tema esimese artiklite-kogu ilmumise järel Prantsusmaal uue jõuga vallandunud pahameeletorm ei suutnud ta mõtteid välja juurida arukate ning arusaajate südameist, kuhu need olid jõudnud kõvasti kinnituda või kuhu need selle raamatu vahendusel pudenesid idanemisvõimelise seemnena.

Väliselt tähendas artiklite-kogu ilmumisele järgnenud ajastu küll täielist lüüasaamist, kuna kõik ajalehed liitusid boikotiks artiklite autori vastu: Rolland lülitati välja Prantsusmaa ava-

likkusest. „Seda kirjanikku ei loeta enam Prantsusmaal,“ kuulutas vastasrind võidurõõmsalt; paljud senised sõbrad pöörasid põlualusele selja, üks vanimaid nooruskaaslasi kaotas julguse ja laskis hävitada juba valmiskirjutatud ning -trükitud raamatu põlu alla heidetu üle.

Milles süüdistati siis meest, kes oli julgenud avaldada sõjaga seoses olevate küsimuste vaatlusi „lahingumõllust kõrgemal“ asetsevast seisukohast? Kõigepealt selles, et ta üldse tihkas avalikult käsitleda sõjasse puutuvaid küsimusi. Prantsusmaa (ja iga teise sõdiva riigi) avalikkuse juhtmõtteks oli: *On ne discute pas la patrie*, — isamaa-asjade üle ei vaielda. Sõjateetika nõudeks oli, et peab vaikima, kui ei suudeta või ei taheta hulkadega ühist keelt kõnelda. Sulemeestelt oodati, et nad ergutaksid võitlustahet ja vaenulikkust, mitte mõtlemisvõimet. Teiseks etteheiteks oli, et Rolland õiglane tahtis olla kõigi rahvaste vastu; et ta ka vastases nägi inimest, nägi venda; et ta saksa soost kannatajate vastu oli niisama kaastundlik kui kannatavate prantslaste vastu. Kolmandaks — ja kõige rängemaks — etteheiteks oli, et Rolland juba sõja algul julges kirjutada tulevase rahu tingimustest, tulevases lepitusest, vastaste koostööst: selles nähti peaaegu isamaa reetmist ega leitud küllaldaselt sõnu tema taunimiseks.

Rolland ei vastanud ühegi teravuse, ühegi solvamise, ühegi laimu ega vihaväljenduse peale. Seda tihedamas kontaktis püüdis ta olla oma

sõpradega, nende vähestega, kes talle veel endisest ajast ustavaks olid jäänud, ja nende paljudega, kes alles hiljuti olid tema juurde teed leidnud. Sidemetepidamine sõpradega polnud kerge; tsensuuri-olude tõttu tuli sageli piirduda vaid ebamääraste mõistukõnedega, ja siiski kandusid kirjad katkendlikena üle piiri. Kirjutati sellest hoolimata; sadadele ja tuhandeile tundus Rolland ainsana, kelle poole võis pöörduda oma kahtluste, murede ja hingehädadega. Loendamatud võhivõõrad esitasid talle küsimusi, palusid temalt nõu ning juhatusi. Kirjutasid sõdurid rindeilt, kirjutasid emad; sõjavastaselt meeletatud noorukid küsisid, kas keelduda väeteenistusest või alistuda ja kannatada, kas avalikult häält tõsta sõjapropaganda mõjul toimuva ülekohtu vastu või vaikida ning oodata sõja lõppu.

Oma suure õpetaja Leo Tolstoi eeskuju matkides ei jätnud Rolland ühelegi kirjale vastust saatmata. Igale küsijale soovitas ta: toimige oma sisetunde järgi; otsige oma isiklikku tõe ja talitage selle järgi. Valmistõdesid pole olemas, igäüks meist peab endale tõe ise leidma, peab selle ise looma. Iga idee peab sündima isiklikust elamusest, iga tegu peab võrsuma vastutustundest ja teadlikust otsusest. Kes inimkonda teenida tahab, see ei tohi teiste mõtteid omaks võtta: väärtust on vaid sel, mis kasvab inimese enda seesmisest veendumusest... Rolland ei tahtnud kellelegi autoriteediks olla; igäühele olgu tema enda sisetunne autoriteediks, kordas ta kõikidele, kes

usaldavalt tema poole pöördusid. Ta ei korjanud enda ümber „kogudust“; ta oli vaid keskpunktiks, millest kiirgas teo- ja tahtejõudu neisse, kes tegutseda ja tahta suutsid. Ta oli keskmeks, millest jõudu kiirgas kõigisse neisse, kes kutsutud olid kõrgema inimlikkuse põhimõtteid säilitama ebainimlikul ajastul. Genfis rühmitus tema ümber salgake noori sõpru, kes ammutasid jõudu tema tugevusest. P. I. Jouve kirjutas vihast ja ligimesearmastusest lõkendavaid värsse, belglane Frans Masereel kirjeldas kaasaja traagikat oma puulõigete varal, igasuguse vägivalla kirklik vastane Guilbeaux asutas kuukirja *Demain* (Homme), mille sihiks oli kõigi eurooplaste ühteliitmine, Jean Debrit võitles oma häälekandjas *Feuille* (Leht) ajakirjanduse erapoolikuse ja sõja vastu. Nii tekkis tormitseva Euroopa keskele väike sõltumatute-saareke, mille suunas kõigist ilmakaartest pöördusid nende pilgud, kes vaimule ja iseseisvale mõttele olid ustavaks jäänud „kollektiivse mõtlemise“ vaimuvaesel ajastul.

Viis aastat oli Rolland tuletorniks maailma parimatele, neid omavahel ühendades ja nende kaudu kogu maailmaga ühenduses olles. Ent kui üksildased olid kõigest hoolimata need viis aastat maapaos! Genfis elas Rolland oma väikeses hotellitoas keset traagilist eraldatust; raamatuid ja muid trükiseid täiskuhjatud toa lihtsa töölaua ääres istus ta sageli hilise ööni; ainsaks meelelahutajaks oli talle klaver, mille juures ta tööst puhkas. Harva jätkus tal aega

jalutamiseks, harva käis tal külalisi; isegi tema vanemad ja ta õde tohtisid teda vaid kord aastas vaatama tulla üle suletud piiri. Masendavalt kui üksildus ise mõjus teadmine, et see oli „üksindus klaasmajas“. Suure kodumaatu iga sammu valvati, alatasa ilmus ta juurde piiritaguseid provokaatoreid mõttekaaslaste maski all; iga kiri loeti läbi, enne kui see ta kätte sattus; iga ta telefonikõnet kuulati pealt, iga ta külalist valvati. Kahel viimasel sõja-aastal polnud enam ühtki ajalehte (peale väikeste juhuslike väljaannete), kus ta oleks võinud oma mõtteid avaldada; ühtki kirjastajat ei leidunud tema raamatuile. „Nähtamatu Euroopa“ oli tema tõeliseks koduks; mõtted olid tema isamaaks... Tema toeks oli töö.

Pärast poolteise aasta pikkust tegevust Genfi Punase Risti juurde asutatud rahvusvahelises sõjavangide agentuuris asus Rolland 1916. aasta suvel Thun'i Aar'i jõe kaldal, et pisut puhata, ning siirdus sealt Sierre'i Valais's, kus ta talvel pärast mõneajalist vaikimist alustas jälle oma kirjanikutööd. Ta koostas siin sünge ja valulise manifesti *Mõrvatavaile rahvastele*, mis novembris 1916 ilmus ajakirjas *Homme*. Seepeale kirjutas ta lohutava traktaadi *La route en lacets qui monte* (Loogeldes ülespoole tõusev tee), milles ta võrdles inimsoo arengut mägestikuteedega, mis nii looklevalt ülespoole tõusevad, et ajuti tundub, nagu viiksid nad uuesti alla tagasi. Aga tõus jätkub siiski; peab vaid oskama „ajaloo rütmi kuulata“; peab elu usal-

dama ja tulevikusse uskuma: „kõik töötab meie ideaali heaks, — isegi need, kellede hoobid püüavad seda purustada“.

Loogeldes ülespoole tõusev tee ilmus detsembris 1916 ajakirjas *Le Carmel*. Mõni nädal varem, 9. novembril 1916 sai Rolland suure rõõmu osaliseks: talle määrati Nobeli kirjanduslik auhind 1915. aasta eest, austades „tema kirjutiste suurt idealismi“ ja seda „tõetruudust, millega ta on kirjeldanud mitmesuguseid inimkujusid“. Niipea kui Rolland auhinnakomitee otsusest kuulis, teatas ta avalikult oma kavatsusest kogu auhinnasumma heategevaille asutistele kinkida, paludes endale vaid „õigust vabalt mõelda“.

Novembris-detsembris 1916 alustas Rolland märkmete ja visandite tegemist, valmistudes kirjutama ulatuslikku ajaromaani, mille nimeks pidi saama *L'un contre tous* (Üks kõikide vastu). Sellele romaanile pühendas ta suure osa oma ajast kuni 1917. aasta kevadeni, mil ta Sierre'ist lahkus. Tema uueks asukohaks sai Villeneuve Genfi järve ääres. Seniseid kavatsusi kõrvale heites kirjutas ta siin kõigepealt sarkastilise traagikomöödia *Liluli* (ilmus Genfis juunikuus 1919), — meeleheitlik katse kibeda pilke varal ära reageerida oma valusat abitust hullunud maailma pöörasuse ees. *Liluli* kallal töötades unustas Rolland mõneks ajaks oma romaani; tal ei jätkunud selleks lihtsalt aega. Tohtu kirjavahetus maailma kõikide maadega, külastajad ja vestlused, — see kõik kippus

päevi tükeldama, väsitas kehaliselt ja vaim-
selt. Väsimus mõjutas põdura mehe niigi nõrka
tervist. Kestvalt pinevile kistud närvid vajasid
rahu. Rolland sukeldus minevikku, et vaimses
puhkuses uut jõudu koguda. Juba noores eas
kütkestas teda kreeka filosoof Empedokles
Akragasest (490—430 e. Kr.); ta tutvus selle
mõttetarga kohta ilmunud kirjandusega, luges
vana kreeklase teoseid, uuris tema isiku ja too-
dangu kohta käivaid kaasaegsete arvamusi, mõ-
tiskles, juurdles — ja kirjutas 1918. aasta keva-
del filosoofilise traktaadi *Empedokles Akraga-
sest ja vihkamisajastu* (ilmus 1918. aasta aprill-
is Genfis). Empedoklese õpetus oli talle „loo-
tuse- ja rahulaul“; õpetus armastuse ja vaenu
igavesest vaheldumisest mõjus temasse nagu
elava Jumala jälleleidmine Christophe'isse *Jean-
Christophe*'i eelviimase jao lõpul: vabastavalt ja
virgutavalt.

IX.

VÕITLUS SÕJA JULMUSE VASTU.

Empedokles elas Salamise võidu ajal, kuid ta mõttelaad on hämmastavalt meieaegne. Inimese loomuseks on püsimatu vaheldus, ütleb ta. Rõõm ja valu, hiilgus ja häving järgnevad üksteisele armutult, aga inimene on unustanud ülimalt tarkuse: ta ei oska kõike vastu võtta kui paratamatust. Vihkamisele järgneb alati armastus; pärast lahkhelisid koidab kooskõla, särades „kui taevatäht läbi pilvede lõhe“. Empedoklese mõtteid jälgides usub Rolland, et meiegi silmad kord näevad inimkonna vennastumise päikest, mis oma olemuselt on igavene, — tarvitseb vaid sellesse uskuda. Kreeka mõttetarga tõekspidamistele toetudes kogub Rolland värsket jõudu edasitöötamiseks.

Jälle ilmub tema sulest artikleid mitmesuguste päevaküsimuste kohta. Ning 1918. aasta suvel valmib idülliline armulugu *Pierre et Luce* (ilmus Genfis 1920), haruldaselt õrn, imetlusväärselt peen raamat, — puhtamaid luulepärlid maailma proosakirjanduses. Võrratu soojuste ja hellusega joonistab Rolland sõja too-

ruse, halastamatuse ja kalkuse taustale hapra loo kahest üsna noorest, vaevalt lapseeas välja kasvanud inimesest, kes kahurimürina ja pommiplahvatuste õudses õhkkonnas ärkavad oma elu esimesele armastusele. Nende tunded on nii süütud, nende elamused nii värsked, unistused ja lootused nii kaunid, et sõja koledus hetkeks lakkab olemast; maailma keskuseks saavad Pierre ja Luce oma naeratava õnnega. Kuid ainult hetkeks, ainult viivuks lakkab sõda olemast; järgmisel hetkel saame ta olemasolust taas teadlikuks, kui ta juhusliku rusikahoobiga purustab meie noored armastajad.

Sõja kohta maailma kõigis keeltes kirjutatud raamatute loendamatu hulga on see lühike, kõigest 102-leheküljeline armulugu üks vapustavamaid, kuna see nii tabavalt kujutab sõja ebainimlikku ükskõiksust kõige elava vastu, — olgu see olend või asi, kahe lapse armuelamus või mitmete inimpõlvkondade elamusi kehastav pühakoda. Omal viisil on seegi raamat üheks lüliks selles võitluses, mida Rolland viis aastat pidas sõja julmuse vastu.

1918. aasta sügisest peale töötas Rolland jälle oma romaani kallal, kirjutades aeg-ajalt artikleidki neile vähestele lehtedele, millede veerud olid temale veel avatud ¹⁾. 4. mail 1919

¹⁾ 1916—1919 kirjutatud artiklid ilmusid 1919. aasta novembris koguteosena pealkirja all *Les Précurseurs* (Eelkäijad). Ses koguteoses leidub muu seas ka manifest *Mõrvatud rahvastele ja Loogeldes ülespoole tõusev tee*.

kutsuti ta äkki Pariisi — tema ema oli suremas. Pärast pikka lahusolekut näeb ta jälle omakseid, kelledega teda seob õrn ja hell kiindumus; näeb oma isa, leebet ja reibast rauka, näeb oma õde, kes nüüdki veel on jäänud ta teejuhiks ja usaldusväärseks nõuandjaks, näeb oma tarka ja head ema, kes teda naeratusega tervitab... Senini oli tihe kirjavahetus lahusolijaid ühendanud; nüüd on kalleim kõigist kojujäänust minemas sinna, kust mahajäänuid ei lohutata kirjadegagi. Öö ja vaikus viib oma hõlma naise, kes enam kui viiekümne aasta jooksul on poja parimaks sõbraks olnud, mõistes iga tema mõtet, iga mõttevarjundit. Rolland aitab kadunu maise kesta sängitada oma sünnikoha kalmistule, jätab seal igaveseks jumalaga naise, kes pole talle mitte ainult kinkinud elu, vaid ka vastutustunde olemasolust võrsuvate kohuste ees... Pariisi tagasi pöördudes tunneb ta end vaesena ja väsinuna; ta ei jää sinna kauaks. Suurlinna sõjaaegne mõttetu meeltesegadus ärritab ja vaevab teda. Juba mõne päeva pärast sõidab ta Helveetsiasse tagasi, ruttab oma tuppa, oma töölaua juurde, oma käsi-kirja manu. Töö lohutab teda, töö leevendab leinavalu ja paneb olevikku unustama. „Ühe vaba sisetunde looks sõja ajal“ otsustab ta nime-tada oma romaani, mille pealkirjaks kord pidi saama *Üks kõikide vastu*, kuid millele ta viimaks annab lihtsalt peategelase enda nime: *Clérambault* (ilmus 1920).

Nagu *Jean-Christophe* nii on ka *Clérambault* peategelase eluloo kirjeldus, ja nagu *Jean-Chri-*

stophe'i puhul nii hoiatab Rolland ka *Clérambault*' puhul, ärgu vaadatagu peategelasele kui autori teisikule, ärgu otsitagu romaanist autori enda isiku juurde juhatavaid vihjeid. „Kui ma kord tahan enesest kõnelda, siis kõnelen enesest ilma näokatte ja asetäitjata,“ ütleb ta romaani sissejuhatuses; „kuigi ma peategelasesse transponeerisin mõningad oma mõtteist, kuuluvad tema olemus, ta iseloom ja ta elutingimused ainult temale. Ma tahtsin kirjeldada seesmist labürinti, milles kobamisi eksleb nõrk, ebakindel, võnkuv, painduv, kuid siiras ja kirglikult tõtt armastav vaim.“

Clérambault on luuletaja, lihtsameelne ja hea inimene, leebe idealist, — „puhas südamest ja nõrk iseloomult“: tundeline, hell ja edev, arukas, kuid mitte liiga tark. Õnnelikult ja rahu­likult elab ta oma naise ja kahe lapse seltsis kuni ootamatu sõjapuhkemiseni, mis äkki segi paiskab kogu ta elu. Hulkade pime vaimustus nakatab teda vähehaaval; ametlik sõjapropaganda mõju­tab tedagi suuri, kuid õõnsaid sõnu tegema. Senini on ta vägivalda vihanud, aga nüüd nõus­ tub ta tunnustama seda sõda, kuna seda üteldavasti peetakse Sõja enda vastu ja igavese rahu nimel. Ta sunnib end uskuma, et ainult vastane tahtis sõda, et vastane üksi on rahu vaenlane, — et vastasega võideldes tegelikult tehakse rahutööd.

Samm-sammult jälgib Rolland, kuidas vägi­valla ja sõdade põhimõtteline eitaja muutub sõja veendunud pooldajaks. Iseendale märkamatult

hakkab Clérambault sõjas nägema koguni hüvet, — nii märkamatult, et ta enam vahet ei oska teha iseenda tõekspidamiste ja ägedailt sõjaülistajailt laenatud vaatekohtade vahel. Mida enam ta usub laenatud tõesid, mida suuremal määral ta muutub väljaspoolt tulevate häälte kajaks, seda suuremaks kasvab temas tegutsemishimu, seda tugevamaks läheb ta väljendumistahe. Ta hakkab kirjutama võitlust-ülistavaid luuletusi; ta lausa võistleb teiste laulikutega sõjakate sõnade rittalükkimises. Nagu enamik teisi sõnaseppi, nii luuletab temagi ülem-laule „vihkamisele ja pühale tapmisele“; ta luuletab teistest pareminigi, sest ta on andekam sõnakäsitleja kui paljud teised... Tagala on vaimustatud tema (ja teiste temataoliste) luuletamisest. Ainult rindelolijaile tundub see lääge: nagu üldse kõik, mis tagalas kõneldakse ja kirjutatakse.

„Mu sangar!“ tervitab Clérambault rindelt nädalapäevadeks puhkusele tulnud poega, — kuid vastuseks on võõrastav vaikimine. Söögilauas pojaga vastamisi istudes „kirjeldab Clérambault kaevikute-elu“, — vastuseks on jällegi poja vaikimine. Äsja ise kaevikust saabunud noormees tunneb isa sõnadevoolu kuulates, et neil võimatu oleks teineteist mõista: nende vahel on kuristik. „Jutusta!“ anub Clérambault pojale silma vaadates, „jutusta mõnest lahingust... kui ilus peab see olema!.. see rõõm, see pühitsetud usk!.. Issand!.. Ma tahaksin seda näha, ma tahaksin sinu kohal olla!“ ilutseb ta.

Tagalast võivad isa neid ilusaid asju paremini näha, vastab poeg, rindel ja kaevikus polevat muud näha kui pori ja vett... Kuid kodused seda ei usu. Peaaegu jõhkralt nõuavad nad tapmisekirjeldusi. Neil endil pole aimugi, mäherdune toorus selles peitub: nad on hämmastunud, kui rindelt tulnu palub, et nad ei esitaks talle enam ühtki küsimust.

Mida enam see noor sõdur vaatab ja kuulab oma koduseid, mida enam ta silmitseb oma kodu ümber kihavat tagala-elu, seda rohkem veendub ta, et siin elavad vaenlased: selles ebatoadlikus, rumalal, isekas, pillavas ja hoolimatus maailmas täis ebapuhast kasuahnitsemist, lõbuhimu ja valet. Kergendustundega läheb ta rindele tagasi. Talle tundub, et mitte kahurid pole kõige suuremad surma külvajad, vaid armused, iseka tagala arvamused. Vaguniaknast omastele viimast pilku heites mõtleb ta: „Vaesed inimesed!.. Te olete arvamuste ohvid! Ja meie oleme teie ohvid...“

Clérambault jõuab sellele arusaamisele alles siis, kui ta poeg on surnud. Unetuil õil oma südamevaluga üksi olles hakkab ta vastust otsima küsimusele: millele õieti ohverdas ta oma poja, millele ohverdas tema poeg oma elu. Clérambault otsustab tõe otseselt näkku vaadata. „Ahastades, kuid vapra käega hakkas ta oma hinge ümbert veriste räbalate kaupa ära kiskuma surmatoovate eelarvamuste, võõraste kirgede ja mõtete vaipa, mis seda üleni katsid. Kõigepealt karja, selle tuhandepäise elaja, kol-

lektiivse hinge paks villak. Ta oli sellesse varjule põgenenud kartusest ja väsimusest. See villak annab sooja, sellesse lämbutakse nagu määrdunud sulevaibasse; kui ollakse sellesse vajunud, siis ei suudeta enam teha ühtki liigutust sellest väljumiseks ega tahetagi enam teha; siis pole enam tarvidust mõtelda, pole enam tarvidust tahta; ollakse kaitstud külma eest, vastutuse eest.“ Tülgastusega näeb Clérambault, kui tugevasti see räpane villak on tema lihasse kasvanud. „See koosneb kõige madalamaist vaistudest ja kõige ülevamaist pettekujutelmadest...“ Clérambault hakkab ükshaaval eritlema neid vaiste ja pettekujutelmi. Ja kui ta end on täitsa paljaks kiskunud, siis ütleb ta endale kurvalt, et tema ise on süüdi oma poja surmas. Kõigi Euroopa rahvuste noormeeste surmas on Euroopa mõtlejad süüdi, sest kõikjal on mõtlejad endid teinud timuka käsilaseks, ütleb ta. Sõbra juurest sõbra juurde, tuttava juurest tuttava juurde käies otsib ta tuge oma uuele veendumusele, otsib leevendavat poolehoidu; teda ei mõisteta või ei taheta mõista, kuna see võiks nii või teisiti ohtlik olla. Siis pöördub ta oma meeleheites kogu avalikkuse poole kirgliku enesesüüdistusega, millele ta pealkirjaks paneb: „O o surnud, andke meile andeks!“

„Iga uus mõrv tapab mu poja veel kord,“ kirjutab ta. „Minu poeg oli tulevik. Kui ma tahan teda päästa, siis pean päästma tuleviku, pean tulevasi isasid hoidma valu eest, milles mina vaevlen... Kas meie pärast peetakse rii-

kidevahelisi lahinguid, ülemaailmalise ulatusega röövkäike? Mida vajame meie? Kas pole inimese ülimaks rõõmuks ja ülimaks seaduseks puu kombel sirgelt üles kerkida ja varjata oma suurusele vastavat maalappi, et oma vaba arengu ja rahulise töö varal enda ja oma poegade elu kannatlikult lõpule viia? Kes meie seast, vennad inimesed, tahaks teistele keelata seda õiglast õnne; kes tahaks neilt seda varastada? Mis puutuvad meisse need auahned soovid, need üleolekutaotlused, need ihad, need vaimsed haigused, mida jumalateotajad peidavad isamaa nime taha? Isamaa — see olete teie, isad. Isamaa — see on meie pojad. Kõik meie pojad. Päästkem nad!“

Kirjutis ilmub väheloetavas lehes; vaevalt paneb keegi seda tähele. Need vähesed, keda autori nimi meelitab kirjutisele pilku heitma, viskavad lehe tuseselt käest. „Vaene mees!“ mõtlevad nad, „tema õnnetus kipub ta pead segaseks tegema.“ Clérambault kirjutab veel teise artikli „Sellele, keda olen armastanud“, milles ta pöördub Isamaa poole küsimusega: „Miks oled sa meid reetnud?.. Milleks need võitlused?“ küsib ta. „Meie vabaduse pärast? Sa teed meist orjad. Meie sisetunde pärast? Sa solvad seda. Meie õnne pärast? Sa hävitad selle. Meie õitsengu pärast? Meie maa on laostatud...“ Sellele valukarjatusele vastab Clérambault ise pealkirja all „Armastatud vastus“.

„Sinu sõnad, mu poeg, on kui kivi, mille

laps paiskab vastu taevast,“ algab vastus. „See ei ulatu minuni. Sinu peale langeb see tagasi. See, keda sa teotad, kes minu nime anastab, — see on puuslik, mille sa oled voolinud. Sel on sinu nägu, mitte minu oma. Tõeline Isamaa on Isa maa. See kuulub ühiselt kõikidele. See embab teid kõiki. Pole tema süü, kui te teda vähendate oma kehakasvule vastavaks... Õnnetud inimesed! Te rüvetate kõik oma jumalad; pole ühtki suurt aadet, mida te alatuks ei muudaks... Mina ühendasin teie lõdisevad hinged karjadeks. Ma tegin teie hajutatud nõrkustest terviku. Ma olen vennalik armastus, suur ühiskond. Ja minu nimel, oo hullud, te hävitate üks-teist!..“

Ka nüüd ei mõista keegi inimlikkuse ja vendluse kuulutajat. Isegi tema enda laps, ta tütar, leiab, et ta pidanuks vaikima, kuna selliseid asju „pole tarvis“ avalikkuse ees ütelda, kuigi need oleksid õiged. Sõbrad pööravad „ebasündsate“ mõtteavalduste autorile selja. Tema naine ja lapski satuvad ta kirjutiste pärast põlu alla. Üksainus inimene, keegi sõjas haavatud üliõpilane, tunneb, et see, mis Clérambault kirjutab, oli õige; ta tuleb ja tänab autorit. Leidub vähehaaval teisigi sõjas kannatanuid, kes armastuse ja poolehoiduga suhtuvad üksijäänud vanasse mehesse. Kuid suur enamus vihkab teda. Lõpuks tapab teda üks neist vihkajaist.

Üks kadunu väheseid sõpru ei suuda varjata oma meelekibedust mõttetu mörva puhul, mis

„selle asemel et tabada kas mõnd võidutseva reaktsiooni suurtest meriröövleist või mõnd revolutsiooniliste vähemuste tunnustatud juhtidest, hävitas kahjutu, sõltumatu, kõiki vennalikult armastava inimese, kes peaaegu liiga palju kaldus kõike mõistma“. Seepeale vastab teine sõber, üleni-halvatud sõjaohver: „Vihkamine ei eksi. Kindel vaist juhib teda... Ei, ta sihtis hästi. Vaenlane näeb sageli selgemalt kui sõber. Ärgem püüdkem ennast petta! Seltskonna ja kehtiva korra, selle vägivalla-, valede- ja madala vastutulelikkuse-maailma hädaohtlikumaks vastaseks on ja on alati olnud absoluutse rahu ja vaba sisetunde mees. Mitte juhtumisi ei löödud Jeesus risti...“

Nagu *Beethoven*, nagu *Jean-Christophe*, nagu *Colas Breugnon*, nii kujutab ka *Clérambault* inimest, kes võitleb ja võidab, käies oma teed, jäädes ustavaks oma isiklikest elamustest tuletatud tõekspidamistele. Mitte kogemata ei võrdle Rolland *Clérambault'* peategelast Jeesusega: seegi põlatud ja vihatud idealist oli uue usu ning uue armastuse eestvõitlejaks; otsides ja kannatades aitas ta luua inimkonna paremat tulevikku, — pole tema süü, et see tulevik on visa saabuma.

X.

PÄRAST SÕDA.

Viis aastat seisis Rolland kogu maailmaga vastamisi, võideldes sõja julmuse vastu. Viimaks lõppes sõda. Kuid julmus kestis edasi. Juhtus see, mida Rolland oli kartnud ja mille eest ta oli korduvalt hoiatanud: saabus poolik rahu, mis varjas endas uute sõdade seemet. Rolland nägi kõiki neid raskusi ette, mis rahulepingu sõlmimisele järgnenud kakskümmend aastat inimsoole on toonud; nägi ette, et löök sõna „viimsest sõjast, igavese rahu nimel peetavast viimsest heitlusest“ oli vaid enesepete. „Viimseks“ nimetatud sõda oli vaid uue ja veelgi julmema sõja eelkäijaks ning ettevalmistajaks, — nagu me nüüd kõik teame.

Rolland tegi, mis ta vähegi suutis, et hoida Euroopat julmale sõjale järgneva julma rahu eest. Enne rahulepingu sõlmimist pöördus ta üleskutsega Ühendriikide presidendi Woodrow Wilsoni poole, kelles paljukannatanud Euroopa nägi suurt õigluse kehastust, idealismi ainsat esindajat purustatud ideaalide süngel ajastul. Ta pöördus Wilsoni poole selle

usalduse nimel, millega õnnetu Euroopa rahvad sellesse ameeriklasesse suhtusid, ja palus, et Wilson seda usaldust kasutades oleks lepitavaks vahemeheks rahvaste vahel. Ta palus, et Wilson kõigi rahvaste esindajad kokku kutsüks inimkonna-kongressiks; et ta oma mõjuvõimu varal aitaks rahvaste tulevikku õiglaselt kujundada... Üleskutse jäi aga tagajärjetuks.

Seegi pettumus ei pannud inimsuse-eestvõitlejat vaikima. Rahulepingu allakirjutamise päeval ilmus temalt *l'Humanité*¹⁾ veergudel manifest paljude väga mitmesugustesse rahvustesse kuuluvate mõttekaaslaste allkirjadega. Jälle kord tõstis ta kõik äsjase mineviku eksimused lugeja silma ette ja tuletas neist hoiatuse tulevikule. Vaimutöölisele kõneles ta seekord, — neile, keda viie aasta kestel üksteisest lahutasid sõjaväed, tsensorid, eeskirjad ja sõdivate rahvaste vihavaen. Ta palus neid minevikust õppida eelseisva tuleviku pärast; palus meeles pidada seda laostust, mida kogu maailmas põhjustas intelligentsi alistumine isekaile poliitilistele või sotsiaalseile kildkonnahuvidele. Vabastagem vaim ebapuhtaist kompromissidest, alandavaist ahelaist, salajasest orjusest! hüüab ta. Vaim ei tohi kellegi teener olla, — meie aga peame vaimu teenima... Vaimu tungla kandjateks oleme sündinud, selle ümber peame liituma, selle ümber peame püüdma eks-

1) 1904. a. asutatud päevaleht Pariisis; oli algul Prantsuse sotsialistliku partei peahäälekandja, 1921. a. peale kommunistide leht.

levat inimkonda koguda... Inimkonna kui ter-
viku heaks peame töötama, mitte üksikute rah-
vuste heaks. Vendlust peame inimestes kasva-
tama, — ainsa ning ometi mitmepalgelise vaimu
nimel, vaba ning igavese vaimu nimel...

Seegi manifest ei leidnud nii laialdast vastu-
kõla kui Rolland oleks tahtnud. Küll suurenes
tema poolehoidjate arv lähedal ja kaugel, kuid
need olid ikkagi vaid üksikud, kelles
põles vaimsure, inimlikkuse ja siira ligimese-
armastuse tuli. Suur, massiline vendlus-
aate teostamise aksioon, milleks Rolland pidas
1917. a. Vene revolutsiooni, — seegi tõi pika-
peale pettumuse. Kuid kõigi pettumuste kiuste
jätkas ning jätkab Rolland oma põhimõtete tee-
nimist; jah, näib, nagu kihutaksid just pettumu-
sed teda tarmukamale tegutsemisele. Kibedast
pettumusest võrsus omal ajal Beethoveni elu-
lugu; ka *Jean-Christophe* juurdub sügavas pet-
tumuses, samuti — ja veelgi suuremal määral —
Clérambault... Sõjale järgnenud valusa pettu-
muse ajal otsustas Rolland kirjutada taas ühe
suurmehe — suure tegutseja ning suure kannata-
taja — eluloo, et lohutada ennast ja oma kaas-
aegseid. Nii tekkis (1922) imetlusväärne raa-
mat, mille pealkirjaks on *Mahatma Gandhi*: raa-
mat, mis kõige selgemat valgust heidab autori
enda arusaamisele tegutseva inimese kohustest
ning ülesandeist.

Ilmne oli küll varemgi, et Rolland võit-
lust pidas elu sihiks; ometi mõistsid tema
sõjaaegsed sõnavõtud hukka vägivalda ning jul-

must, mida tavaliselt peetakse igasuguse võitluse eeltingimuseks. Gandhi elulookirjelduse üheks eesmärgiks on näidata, et võitlus ei tarvitse seotud olla vägivallaga. Selle raamatu eesmärgiks on tõendada, et Rolland õigustab vaid sellist võitlust, mis on küll juhitud vägivalla ning ülekohtu vastu, kuid mis ise ei tarvita vägivalda. „Aatele tohib ohverdada üksnes enda, mitte teiste elu,“ ütleb ta juba revolutsiooninäidendis *Danton*. Ainult sellist võitlust ta võibki tunnustada, kuna ta tunnustab vaid ideelist võitlust, — võitlust õigluse eest. Võiks ehk küsida, kas võitlus üldse kujuteldav on ilma vägivallata; on ju igasugune enesemaksmapanek hariliku inimese arvates mõeldav ainult võimu teel. Mahatma Gandhi ja tema miljonite pooldajate võitluses näeb Rolland uut võitluse-, uut vastupaneku-laadi: tahtekindlat, vaprat, kuid kõlbeliselt puhast ja seejuures igale üksikule isiklikult ehk palju hädaohtlikumat võitlust kui Maailmasõja või mõne muu läänemaise sõja jõukatsumine tulirelvadega maal, õhus ja vees. Gandhi ja tema pooldajate võitlus tähendab vähemalt samal (ja võib-olla suu-remalgi) määral tegutsemist kui läänemaade väejuhtide ja sõdurite tegutsemine (mis väga sageli pole muud kui automaatne käsutäitmine). Selles on vähemalt samal määral sangarlikkust, kuid selles on kõige muu lisaks mingi ebamaine, kõigest isiklikust kõrgemal ja väljaspool seisev v a g a d u s.

Teataval määral sarnaneb Gandhi Tolstoiga,

ütleb Rolland, kuid ainult teataval määral. Tolstoi „mittevastupanu kurjale“ on passiivne ning organiseerimatu alistumine; Gandhi mittevastupanu on aktiivne tegutsemine, sihikindel ja korrastatud heitlus „kurja“ vastu. Rolland nimetab Gandhit „leebemaks ja rahulisemaks Tolstoiks“; ta usub, et Gandhi on loomuldasa suurem kristlane kui Tolstoi, kes oli kristlane rohkem tahtelt kui loomult. Kõige silmapaistvamaks peab Rolland Gandhi sarnasust Tolstoiga seal, kus Gandhi taunib Euroopa tsivilisatsiooni; seda teeb ta ehk veelgi rangemalt kui Tolstoi: „saadanlikuks“ peab ta Euroopa üle valitsevat tsivilisatsiooni. Ta ütleb, et Maailmasõja võitjad on rikkunud kõiki avaliku kõlbluse seadusi, — ja et nad neid on rikkunud puhtmaterialistlikel põhjustel. Euroopa pole kristlik, ütleb Gandhi, Euroopa jumaldab mammonat... Mais-test hüvedest teeb Euroopa oma ainsa elusihhi, ütleb ta, Euroopa ei hooli hinge hüvedest ega hoolitse nende eest... Tsivilisatsioon teeb eurooplastest raha orjad, kes võimetud on rahu elama. Tsivilisatsioon teeb Euroopast põrgu nõrkadele ja töötavaile klassidele. Tsivilisatsioon õõnestab rahvaste elujõudu. Gandhi on veendunud, et see „saadanlik tsivilisatsioon“ end kord ise hävitab.

Gandhi sihid on sügavalt eetilised. Ta ei nõua, ütleb Rolland, inimestelt ialgi enam, kui nad suudavad anda. Aga ta nõuab siis ka k o i k, mis nad anda s u u d a v a d. Ja see kõik on väga palju, kui tegemist on sellise rahvaga nagu

hindud. See on määratu suur rahvas, — määratu suur arvult, eluealt ja hinge põhjatult sügavuselt. Gandhi teab, mis ta oma rahvalt võib nõuda. Ja rahvas teab, mida Gandhi temalt nõuab.

Suurmeeste elulugusid kirjutades valib Rolland ikka isiksused, kes tema enda hingele nii või teisiti on lähedased, — kelledega teda seob mingi hingesugulus. Gandhi juures imetleb Rolland suurt kõlbelist julgust, seda hingelist vaprust, mis nii iseloomulik on ka Rollandile. Argus tundub Gandhile nii põlgusväärne, et see vägivalla vastane valmis on koguni vägivalda lubatuks tunnistama, kui valida jääb kas arguse või vägivalla vahel. Ta ütleb: „Mina ise olen rahulikult valmis surema ilma tapmata; kel aga seda julgust ei ole, see harjutagu parem surmamiskunsti, kuid ärgu ohu eest alatult põgenegu. Sest kes põgeneb, see on vägivaldne oma mõtteis: ta põgeneb, kuna tal pole julgust surmamise juures surma saada...“ Gandhi ütleb, et ta vägivalda eelistab terve rassi mehemeele mandumisele. Aga ta ei pea vägivalda vajaliseks. India jõud ei peitu füüsilistes vahendeis, ütleb ta, vaid paindumatus tahtmises. Mittevastupanu astub kõigi hingejõududega vastase vägivalla vastu; ses võitluses on tugevamaks pooleks see, kes valmis on rohkem kannatusi taluma. „Peame eneseohverdamist õppima!“ see on Gandhi läkitus maailmale, „peame ohverdama oma isekuse! Sest kõlbeline

jõud on tugevam kui r u s i k a jõud, ja ligimese-armastus suudab rohkem kui enesearmastus... Võimu olupoliitikud pilkavad minu usku,“ ütleb Gandhi (ja ühes temaga Rolland), „nad tõendavad sellega, et nad sügavamaid reaalsusi ei tunne. Pilgaku nad pealegi! Minul on see usk. Ja kui ma ka üksi jään oma usuga, — mis sellest? Usk on võitlus. Mitte nõrkus ei vii rahu juurde. Rahuteeks on iseenese ohverdamine.“

Täielise õigusega kõrvutab Rolland seda omapärast võitlejat ristil surnud Kristusega. Viimse äärmuseni arenenud usk oma kutsumusse muutub alati usundiks, tehes inimesest sangari — ja pühaku. Seda tõe tahabki Rolland Gandhi elulookirjeldusega kinnitada, nagu ta seda kinnitas juba Clérambault' kannatusloo kirjeldusega.

Mahatma Gandhi tähendab tagasipöördumist aastakümnete eest alustatud elulugude-sarja juurde. Hiljem lisandub ses sarjas Gandhi eluloole veel *Ramakrishna* *) *elu* (1928) ja *Vivekananda* **) *elu* (1929), milledes Rolland taas — ja ikka sirgjoonelisemalt — väljendab oma usku armastuse jõusse, tõe võitmatusse ning inimsoo arengusse. Temast saab siin otse armastuse apostel; ta on veendunud, et „Issand viibib igal pool, kus on armastust“ (*Vivekananda elu*). Isegi tõe ja tõe otsingut kaldub ta siduma

*) India pühak (1834—1886).

**) Meieaegne India mõtleja.

armastuse-nõudega, — „tee tõe juurde käib südame kaudu“ (*Ramakrishna elu*).

Suuri lootusi paneb Rolland siin Ida ja Lääne ühiseile jõupingutustele, mis peavad looma uue „vabama ja universaalsema“ mõtteviisi. Selle uue, jumaliku mõtteviisi tekkimist peab ta inimsoo edaspidise vaimse arengu eelduseks ning aluseks, muidugi ilma et ta jumaluse-mõistet kuidagi seoks konventsionaalsete kujutelmadega kristlikust Jumalast. Pigem ühendab ta jumaluse-mõistet lakkamatu sünni, igal hetkel korduva loomisprotsessiga; jumalik on tema arvates kestev tegutsemine ja tegutsemistahe. „Ma põlvnen jõgede maalt,“ ütleb ta *Ramakrishna elu* eessõnas Jumalast kõneldes. „Armastan jõgesid nagu elavaid olen-deid. Ja ma mõistan oma esivanemaid, kes neile ohverdasid piima ja viina. Pühim kõigist jõgedest aga on see, mis alatasa purskab hinge põhjast, tema kivimitest, tema liivast ja ta jääliustikest. Seal asub ürgjõud, mida ma nimetan usuliseks. See on ühine kunstile ja tegutsemisele, teadustele ja usunditele, kogu sellele hinge voolule, mis põhjatust ja tumedast mahutist vastupanematult tungib Olendi teadliku, tõelise, ohjendatud mina poole. Ja niisama nagu vesi hiljem mere aurudena tõuseb taeva pilvedesse, mis jõgede mahutit taas toidavad, nii ühinevad loomingu ringkäigud omavahel katkematult. Ja lättest mereni ning merest lätteni on kõik üha sama jõud, Olemus ilma alguse ja lõputa. Mul on ükskõik, kas seda nimetatakse

Jumalaks (ja mäherduseks Jumalaks?) või Jõuks (ja milliseks Jõuks? Kui seda nimetatakse Mateeriaks, siis missugune materia tähistab ühtlasi Vaimu jõude?..) Sõnad, sõnad!.. Põhiolemuseks on Ühtsus, — mitte abstraktne, vaid elav. Ja seda ma jumaldan, niisama kui suured usklikud ja suured mitteteadjad, kes seda endis kannavad kas teadlikena või ebatoadlikena.“

Säärase jumalasalasena kõneleb Rolland inimkonna vaimsest arengust ja selle arengu poole juhtivaist ideaalidest, millede teostamiseks ei jätku rahvaste sütitamisest, vaid peab nad liitma hinge sõjaväkke. Peab neid hingeliselt kujundama. Peab esijoones kujundama parimaid nende seast. Peab kujundama tuleviku inimesi, eelkäijaid, kes tulevikule teed teevad (*Vivekananda elu*)... Kaasaegse inimese suurimaid kujundajaid on Rolland ise, kelle kohta Jules Claretie — kirjanik ja teatriarvustaja — juba 1912. aastal ütles: „Rolland on enam kui talent, — ta on hing, on teadvus. Ta on kaasaegseile põlvkondadele elavaks eeskujuks... ühe sõnaga: ta on juht.“ Ja Georges Duhamel, meilgi tuntud sõjanovellide autor, ütleb 1919. aastal: „Kirjanik peab olema juht, teenäitaja, inspireerija... Ta läidab tungla, ta paneb lipu lehvima, ta teeb endast kilbi või mõõga, ta pakub end lepitushvriks...“ Ning edasi: „Keeldudes end kaasa kiskuda laskmast hävitava veetõusuga, mis intellektuaalse Euroopa üle ujutas ja pal-

jude tublide vaimude arvustusvõime hädaohtu viis... kandis Rolland konflikti kõrgemasse valdkonda...“ See ongi iga õige juhi kohuseks.

Rolland on juht ja teenäitaja, kes ei hinda mõtet, millele teod ei järgne. Tema üleskutse kaasaegseile noortele on täis toredat tarmukust: „Meie aeg on sünge, julm, laastatud ja rüüstatud; kuid see on võimas ja viljakas. See hävitab ja uuendab. See pole aeg halisemiseks ega tusatsemiseks. See on aeg käiste üleskäärimiseks ja tulevase päevaga maadlemiseks... Meil tuleb praegu võidelda Jumalaga ja inimestega ja vanade ideaalidega, surevate ja surmavate jumalustega ja miljonite silmitute vaimudega, kes neid pimesi järgivad. Meil tuleb luua uued Jumalad ja uus inimkond. Me suudame seda vaid suurima jõupingutuse ja täielise eneseohverduse varal.“

XI.

INIMESTE KUJUNDAJA.

Tagasipöördumist noorpõlveaegsete kavatsuste juurde tähendab ka varsti pärast Gandhi elulugu kirjutatud ühevaatuseline näidend *Le Jeu de l'Amour et de la Mort* (Mäng armastusest ja surmast, 1924). Tõuke sellekski tagasipöördumiseks andis aeg ise. Alles nüüd — pärast viieaastase sõja mõjutusi — oli Rolland oma revolutsioonidraamadega lavakõlvuliseks saanud; nüüd oli ta äkki „aktuaalne“ ja huvitav. Nüüd olid tema näidendis esinevad ajaloolised kujud elavateks inimesteks muutunud, neid kujusid liikuma ja tegutsema panevad probleemid olid kaasakiskuvaks saanud. Näis, nagu oleks Rolland just sellele olevikule kirjutanudki oma revolutsiooninäendid: niipalju oli neil näidendeil nüüd vaatajakonnale ütelda. Neid mängiti nüüd igal pool, kus ajasündmuste mõjul hulkades midagi oli käärima hakanud; igal pool, kus vana, eelsõja-aegne kord ühel või teisel viisil asendus uue, pärast sõja-aegse korraga; igal pool, kus tunded

pakitsesid ja inimesi oma pakitsusega erutasid. Ka meile Eestisse ulatusid mõned neist *)

Rolland ise kirjutab oma näidendite menu kohta augustis 1924 oma uue draama eessõnas: „*Danton* avaldas Max Reinhardti *Circus*-teatris Berliini revolutsiooniliste võitluste järelpäevil vaatajaskonnasse vapustavat mõju, sest tundus, nagu oleks see päevasündmuste vastukajaks ajaloo-võlvide all. Ning *Hundid* panid Saksa-maa, Tšehhoslovakkia, Venemaa ja viimaseil kuudel isegi maaväringust muljutud Tokio hinges liikuma taas aktuaalseks saanud traagilise probleemi individuaalse südametunnistuse ja riigi heakäekäigu kokkupõrkest...“ Ühest küljest see menu, teisest küljest seda menu põhjustanud sündmuste mõju sundis revolutsioonidraamade autorit uuesti tagasi minema oma ammuse kavatsuse juurde. Ajalugu oli talle alati olnud kirgede ja loodusjõudude mahutiks, kust võis ammutada dramaatilisi sündmustikke, sangarlikke tegelaskujusid ja õilsaid tegutsemis-motiive. Mitte seks, et taotleda dokumentaalset sarnasust, vaid selleks, et näidata inimest ja seda, mis temas on igavesti muutumatu: neid jõude, milledele maine põrm on vaid ajutiseks kestaks.

Mäng armastusest ja surmast asetab inimesed erakordse ajastu pihtide vahele, et paljastada ühtede suurust ja teiste väiksust. Näeme olukorda, milles keegi ei või kindel olla, et ta

*) *Danton* (1922/1923).

homme veel elab; näeme, kuidas inimeste elu-
janu selles olukorras on muutunud hoolimatuks
rõõmude ahnitsemiseks, jalge alla tallates ausust,
väarikust ja eneselugupidamist. Olukorra kind-
lusetus on inimestest teinud „karja orjameelseid
ning julmi loomi“; võimulolijad kasutavad
võimu teisitimõtlejate armutuks hävitamiseks,
võimulolijate käsilased hävitavad madalast kade-
dusest *) neid, keda nad arvavad enestest pare-
mad olevat; võimulolijate silmis kahtlased on
oma isikliku julgeoleku pärast valmis reetma
lähimaidki sõpru... Kes niisuguses olukorras
tahab oma seesmise sõltumatuse ja sisetunde
puhtuse säilitada, sel tuleb ohverdada oma aja-
lik olemasolu, — ainult surres võib näidendi
peategelane Courvoisier iseenele truuks jääda.
Ta valibki surma, et „pelgurite ja hirmu-
valitsejate alatule ajastule vastandada v a b a
hinge näidet.“ Ja kui tema saatust omal soovil
jagav naine hetkelise nõrkuse mõjul ahastavalt
hüüatab: „Miks, miks on elu meile antud!“ — siis
vastab Courvoisier kindlameelselt: „Selleks, et
me elu üle võitu saaksime.“ Sest mitte elamine
pole tähtis, — mitte olemasolu, vaid see v i i s,
kuidas keegi oma olemasolu kasutab elust kõr-
gemal seisvate väärtuste nimel: oma tõeks-
pidamiste, oma aadete, oma u s u nimel, et uuesti

*) Crapart: „... ma ei usalda kotkaid.“ — Car-
not: „Sa leiad, et nad lendavad liiga kõrgelt.“ —
Crapart: „Nad tõusevad üldisest tasemest kõrgemale.
Nende tõusu tuleb takistada! Kõik olgu ühesugused.“
— Carnot: „Kõik olgu kärnkonnad!“

korrata seda pateetilist sõna, mille Rolland on lahutamatu ühte liitnud tegutsemismõistega.

Eriti avarast perspektiivist vaatleb ta niihästi tegutsemise- kui ka usuprobleeme oma viimases, 1928. aastal ilmunud, revolutsiooni-draamas *Les Léonides* (Leoniidid *), mille peategelane kodumaalt lahkub, et siirduda Ameerikasse uusi tegutsemisvälju otsima. „Seal võõrsil on väljavaated alles vabad,“ ütleb ta, „üksinda seisad seal loodusega vastamisi nagu Aadam pärast maailmaloomist.“ Ning ta lubab seal oma järeltulijaist luua töötava sugukonna, mis oma õigusi ei rajaks mitte minevikule, vaid tulevikule. *Leoniidides* käsitletav Jumal on töö, edu ning arengu dünaamiline Jumal: „Kõik liigub. Taevas niisama nagu maa, kõik asjad ja inimesed... Kõikjal on liikuv Jumal. Ta ei peatu iialgi. Nii surm kui elu skandeerivad tema samumude rütmi...“ Usk sellesse Jumalasse on jõuline, tööinimese hoolimatu usk. „Nimetatagu seda, mis tuleb, kas Jumalaks või Kuradiks, kas Eduks või Jõuks, kas Eluks või Surmaks, — see, mis tuleb, on Tuli... Ükskõik missugused käed seda toovadki, — see on tuli. Ma soendan end selle juures ja ma uuenen selle varal.“

Üllast optimismi sisendava tule paistel näib ka Rolland ise end sajandi kolmanda kümnendi kestel soendanud ja sellest üha uut loomisjõudu

*) Leoniidid — lendtähed, mis ilmuvad 14. novembri paiku Lõvi tähtkujus asetsevast radiandist.

kogunud olevat. Hämmastav on tema viljakus 1920. ja 1930. aasta vahel, mil tema sulest ei ilmunud mitte ainult neli näidendit *) ja kolm elulookirjeldust, vaid ka suurem osa seitsmeköitelisest romaanitsüklist *L'âme enchantée* (Võlutud hing, 1922—1933), mille sihiks oli otsest lähedusest kirjeldada sõjaaegseid ja sõjale järgnenud aastaid Prantsusmaal.

Romaanitsükli esimene, umbes pool aastat pärast Gandhi elulugu valminud, jagu (pealkirjaga *Annette ja Sylvie*) on vaid eelmänguks järgnevaile jagudele, nagu Rolland ise ütleb sellele kirjutatud eessõnas. Siin tutvume romaanitsükli keskse kujuga, kelleks on oma seesmise sõltumatuse eest võitlev äärmiselt elujõuline naine Annette Rivière, Christophe'i ja Colas'ga väga mitmetpidi hingesuguluses olev suurekaustaline isiksus, kes, alati oma teed käies, ei pelga ühtki ettejuhtuvat raskust, vaid neist sageli rõõmugi tunneb. Nagu Christophe, nagu Colas, nagu Rolland ise, nii usub Annette, et me suudame, kui me agatame. Nagu Christophe (ja nagu Rolland ise) nii on Annette veendunud, et elu ilma võitluseta poleks elu, vaid vilets elutsemine, väärtusetu oleskelu. Annette'i elusihiks on vaimne areng, tema elusisuks töö; niisama nagu Colas (ja Rolland ise) võis ta ütelda: „Töö

*) Peale kahe äsjapuudutatu veel abielu-küsimusi käsitlev *Les Vaincus* (Võidetud) 1922. aastal ja *Pâques fleuries* (Palmipuudepäha) 1926. aastal.

on võitlus, ja võitlus on elu“. Annette ei põlga ühtki eluandi; nagu Rolland *Michelangelo*'t kirjutades nii võiks temagi ütelda: „Kiidetud olgu rõõm, ja kiidetud olgu kurbus! Mõlemad on õed, nii üks kui teine on püha“ (lk. 9).

Romaanitsükli esimeses jaos näeme, kuidas Annette — rikas, noor, hiljuti isatuks jäänud kodanlasneiu — saab oma surnud isa pabereid korraldades teada, et tal on õde: isa vallaslaps nimega Sylvie. Osalt uudishimust, osalt loomupärasest õiglustundest otsib Annette üles oma poolõe Sylvie. Selgub, et see on väike käsitöeline: usin, reibas ja vabameelne nii vaateis kui ka elukombeis. Paljuski on Sylvie oma vanema õe labasem, sirgjoonelisem ja lihtsa-koelisem teisik; neis mõlemais peegeldub nii või teisiti nende ühise isa tugev elujanu. Kuid Annette on isalt päritud vitaalsuse nõtkem, arenemisvõimelisem ja v ä ä r t u s l i k u m edasikandja.

Nähtamatud niidid ühendavad peagi mõlemat õde; vastastikused mõjutused on küll vaevalt märgatavad, kuid nende olemasolu ei saa eitada. Olles avastanud oma õe, avastab Annette iseennast, ärkab ebateadliku oleskelu hämarusest. Kuidagi tundub Sylvie' olemasoluga seletav isegi Annette'i lahkuminek oma kihlatust. See lahkuminek aga otsustab kogu tema edaspidise saatuse, paisates teda ta senisest elukeskusest välja. Tegelikult põhjustab lahkumineku Annette'is vähehaaval tekkiv tunne, et mees „tahaks teda ära süüa... tahaks ära süüa

kogu ta elu, kõik ta isiklikud mõtted, kogu õhu, millega ta hingab...“ Annette on küll armunud, kuid sellegipärast ei taha ta end vaimselt „ära õgida“ lasta. Abieluski tahaks ta puutumatuult säilitada ühe osa oma isiksusest — oma otsustusvõime, oma sisima mina. Mehele on selline soov arusaamatu; tema seletab seda armastusepuudusega. Annette tõendab talle oma armastust kehalise andumisega. Mehe arvates on ta end seega jäädavalt sidunud; Annette ise tunneb end seega lõplikult vabanenud olevat. Ta katkestab kihluse, läheb oma teed. Mees vaatab talle hämmastunult järele.

Romaanitsükli teises jaos (pealkirjaga *Suvi*) selgub kõigepealt, et Annette peab kallilt maksma oma hetkelise eneseunustuse eest: tal on poeg hüljatud kihlatult, vallaslapse emana aga pole tal enam kohta „korralikus“ kodanlikus seltskonnas. Ta katkestab kõik sidemed selle seltskonnaga ja pühendub täiesti oma lapsele. Kuid varsti tabab teda uus hoop: ta kaotab oma varanduse. Nüüd tuleb tal tööd otsida enda ja lapse elatamiseks. Muidugi pole töö leidmine hõlpus ega palgalisena töötamine kerge, kuid Annette suudab raskusi taluda ja neist jagu saada. Lühikese aja jooksul on ta uue olukorraga kohanenud.

Ainsaks sõbraks on talle esialgu õde Sylvie, keda me nüüd õpime lähemalt tundma. See hingelt kuivavõitu naine armastab kirglikult oma poolõde, kes talle, tema arvates, milleski ei sarnane, — armastab teda „nende ühise vere

pärast“; selle teadmise pärast, et Annette on osa temast endast... Ka meestega puutub Annette kokku sel ajastul. Ta ei otsi neid kokkupuuteid. Ta teab, et ta pole loodud sidemeid kandma, ning hoidub seepärast kokkupuudete eest, mis võiksid viia sidemete sõlmimiseni. Kuid kokkupuuteid tekib vastu tema tahtmistki, ja kõigest endaohjendusest hoolimata saabub aeg, mil Annette jälle kirele alistub. Ka seekord ei too armastus talle midagi peale kannatuse, ja kogu oma olemusega andub Annette kannatusele. Ta mattub sellesse, laskub sellesse nagu kaevu... Selline sügavale-haarav kannatus võib inimese ümber kujundada, temast sootuks uue olendi teha. „Loova vaimu võimsaks embuseks“ nimetab Rolland säärast „viljastavat“ valu. Mingi erilise kerguse kingib kannatus Annette'ile; nagu mikrofoni püüab ta õhust eelolevate sündmuste hapraid endeid. Kui saabub Maailmasõda, siis ei raba see teda ootamatusena nagu kogu ümbruskonda ja tema lähimaid inimesi, ta õde ja poega. Ta teadis ammu, et midagi oli tulemas, midagi ähvardavat ja suurt, — ehkki ta ei teadnud, mis nimelt see oli. Sõja puhkemine teda ei kohuta: „Sõda?“ mõtleb ta, „noh, olgu! Kas sõda või rahu, — kõik on elu, kõiges väljendub elu.“

Romaanitsükli kolmas jagu, kahest köitest koosnev *Ema ja poeg*, algab sama mõtte kordamisega. „Kõik on sõda...“ mõtiskleb Annette „näokatte taha varjatud sõda.“ Teda ei hirmutagi sõda k a t m a t u näoga. „Oma ränga kat-

sumise valguses põimatud fatalistliku leppimusega“ ütleb ta: „Ma olen valmis. Tulgu, mis tuleb!“ Sellele sissejuhatusele järgneb sõja algupäevade üksikasjaline kirjeldus. Iga perekond Annette'i naabruses, iga korter tohtu suures majas peab sõjamoelokile mõne mehe loovutama; elatanud vanemaid, noori naisi ning mõrsjaid jääb kodudesse kaeblema ja pisaraid valama. Keegi ei tea, miks neid tabas ootamatu õnnetus; keegi ei katsu tekkinud olukorda mõista; ollakse harjunud alistuma ilma mõtlemata, paljud peavad sellist alistumist koguni vooruseks ning alistuvad vaimustusega.

Lühikese ajaga toob sõda inimestest esile neis peituvat loomalikkust. Kujuteldagu tülpinud sõjavangide karja kuskil provintsilinnas, ja selle karja ümber kogunenud uudishimuliste vahtijate jõuku: ühel pool värisevad, häbelikud, vaenulised, kartlikud „peksa saanud koerad“; teisel pool endile vastu kintse laksutavad, puusi hõõritavad, naerust väänlevad, lõugu pärani ajavad pärismaalased. Nende heameel ei tule südame kurjusest, vaid inimlikkuse täielisest puudumisest; nendes peituv loom lõbutseb... Kummalgi pool on inimene kadunud; näeme vaid elajalikkust.

Kujuteldagu noort naist, kellelt sõda on võtnud armastatu ja kes selle kaotuse mõjul on loobunud iseseisvast mõtlemisest, kes mõtleb ja kõneleb veel ainult käibelolevate vormelite varal, et mitte unustada oma kallimat, kes suri neisse vormeleisse uskudes. Valustmurtud naine

ülistab sõda, mis talt eluõnne riisus, — sest ainult sõda ülistades tunneb ta end oma surnud armastatule lähedal olevat; ta ülistab veretööd, sest ainult sel viisil suudab ta veel armastatuga ühendusse jääda; see naine tahaks, et sõda üldse enam ei lõpeks, sest sõja lõppedes kaotaks ta lõplikult oma kallima... Eks ole seegi sõja-joobumuse külge klammerduv naine kaotanud inimlikkuse ja muutunud loomaks, isekaks ja verejanuliseks hüääniks.

Sõjaolukord kihutab Annette'i paigast paika, — enda ja poja elatamine on sõjapäevil veel märksa vaevalisem kui tavalisel ajal. Iga uue kohavahetusega avastab ta uusi sõjajälgi kauge tagala sumbunud kodudes, haavatuid täistuubituid haiglate läppunud õhkkonnas, rindeltsaabunute rüüstatud hingedes ja sõja kestvuseks interneeritute lõtvunud vaimus. Annette aitab, kus ta vähegi saab; aidates on ta kord valmis oma elugi kaalule panema. Kaasinimesi aidates riskib ta oma vabadusega, — sattudes jälle kord armastusepüünistesse, ilma et ta ise seda märkaks. Kaasinimesi aidates jätab ta hooletusse oma poja, kes emast lahus olles lapsest noormeheks kujuneb. Aidates õpib ta üha suurema tülgaatusega vaatama kõike inimlikku mürgitavale sõjale. „Häbi ja valuga“ jälestab ta „sõjaaegset põlgust nõrkade, relvatuks tehtute ja vangide vastu, inimeste kannatuse ja pühitsetud tunnete vastu, seda madalate vaistude eksploateerimist ja survet sisetundele, seda argust avaliku arvamise ees, neid sangariteks

mingitud ja oma lollusest sangareiks muutuvaid lambaid, neid häid inimesi, keda vägisi sunnitakse tapma, seda rammetut massi, mis ennast ei tunne ja laseb end pihutäiest eksiteele viiduid juhtida...“

See järelestus ei tekita viha ega kibedust; sõja-aastate jooksul on Annette inimest nii põhjalikult tundma õppinud, et ta võib teda vaid h a l e t s e d a. Tema poeg Marc, noor idealist, tahaks inimesi kas või väevõimuga paremaks muuta, neid kas või vägivallega targemaks teha; Annette aga on veendunud, et inimesi keegi ei muuda: „Mis ka nende heaks tehtaks, nad jäävad ikka ühesuguseks: samad kired, samad eelarvamused, sama pimestus, — mida nad nimetavad mõistuseks või usuks, ja mis alati on vaid müür, nende tigukarp: kest, mida nad vajavad, et elada. Sellest ei pääse nad välja.“

XII.

SÜGAVINIMLIK JOON VÕLUTUD HINGEDES.

Annette'i poeg, noor Marc Rivière, pole tavaline kahekümneaastane isegi sõjaaegse varaküpse noorsoo seas. Tal on kohutavalt palju kogemusi, ta on igasuguseid inimesi näinud, tal on palju elamusi olnud, — raskeimad neist on seotud tema enda emaga, kes pole sündinud lapsekasvatajaks ega ole osanud oma pojale kindlustada rahulikku arengut. Kuigi Annette poega kirglikult armastab, ei leia ta teed poja südame juurde ja lukustab seepeale poja eest omagi südame; nagu kaks võhivõõrast elavad ema ja poeg hulk aastaid teineteise kõrval vaikivat endassesuletute elu; kumbki ei tea, kui väga teine kannatab säärase elu all, kumbki ei tea, kui väga teine igatseb lähima inimese armastust. Mida kaugemale Annette verdtilkuva südamega tõmbub oma pojast, seda valusam on Marc'i igatsus tema järele, kuid uhkelt vaikib temagi. Mida kauem ta vaikib, seda tugevamaks kasvab tema igatsus, — mitte ainult ema armastust ei igatse ta: „tunda ja tuntud olla tahab ta;

kõige salajasemat, kõige paremat tahab ta omada; mitte ema, — kogu olendit“. Marc tajub Annette'is peituvat suurust ja varitseb seda, püüab seda näha „läbi luukide“, püüab ema sisetamat saladust mõistatada... Alles sõja lõpul leiavad ema ja poeg teineteist, kuigi mitte jäävalt.

Vaherahu sõlmimispäeval, millega algab romaanitsükli kolmest köitest koosnev neljas jagu *Armukuulutajanna*, — rõõmuhõiskeist, kisast ja naerupurskeist kõmiseval vaherahu sõlmimispäeval on Annette ja Marc koos oma Pariisi-kodus. Nad kuulevad tänavail voogava inimmurru mõirgeid, kuulevad määratu massi tammumist. Õhtul väljub Marc mingil ettekäändel; ta satub otsekohe keerisesse, teda paisatakse siia-sinna nagu elutut eset, vool kannab ta kaasa, surub teda rökkavate inimkehade vastu, — tal on tunne, nagu kistaks ta riidest lahti, nagu veereks temast teerull üle, nagu sõtkutaks teda sesse inimtaignasse, mis tänavat otsast otsani täidab... Raevutsedes püüab noormees end vabastada; rusikahoopide varal katsub ta endale inimeste-möllus teed rajada, satub aga meeletult kiljuvate, rüselevate ja rabelevate naiste salga sekka. Järgmisel hetkel saab ta kelleltki hoobi näkku. Täis põlevat viha sööstab ta keerisesse sattunud kodanlastüdruku kallale, ründab teda toorelt, litsub oma huuled kokkunud tüdruku suule. Tüdruku ahastav pilk toob ta jälle teadvusele, Marc põgeneb koju tagasi. Öö otsa vaevleb ta üksteisele vastu-

käivate tunnete ja mõtete tulva käes. Ta tunneb end rüvetatuna, — alles mõne tunni eest kõneles ta oma emaga sellest, kuidas miljonipäisest karjast inimeste ühiskonda luua, nüüd laskus ta ise massi tasemele. Ta häbeneb oma nõrkust, vihkab oma julmust, põlgab endas peituvat looma, kuid ometi teab ta, et temas pesitseb tung inimlikkuse poole. Ja kui hommik taas koidab, siis on tal tunne, et ta kas või enese kiuste tahab olla inimene, tahab „sihile jõuda“... „Sihile jõuda,“ mõtleb ta, „see tähendab mitte teel langeda. Langeda, jah. Kuid tee lõpul!..“ Ning juba ihkab ta lõpule järgnevat rahu, olematuse puhkust. Hambaid risti pigistades ruttab ta kodunt ära — „Elu jahile“.

Armukuulutajannas kirjeldatud Elu pole ülev ega ilus, see on sõjale järgnenud aastate närune, vilets ja vastik elu, mida siin näidatakse kõiges katmatuses ning alatuses. Näeme noori, kel ialgi pole elumõtet olnud või kes selle on olude sunnil kaotanud, — nautimishimulisi, lodevaid, pahedele andunud noori; näeme aga ka tööpuuduse ja ühiskondliku õiglusetuse raske valtsi all närbuvaid ja põrmu vajuvaid noori; näeme noori aatemehi, kes nälgideski truuks jäävad oma suurele sihile: maailm ümber luua. Ka Marc Rivière on üks neid nälgiijaid.

Noorte kõrval näeme keskealisi, kes pika sõja jooksul on kõige algelisemad kõlbelised juhised unustanud, hoolimatuid kasuahnitsetajaid, tooreid uusrikkaid, jõhkraid raha kokku-

ajajaid; näeme rumalust, isekust, halastamatut äritsemist kõigega, mis on müüdav, — ja mis ei oleks müüdav sel kohutaval ajastul!.. Isegi avalik arvamine on ostetav ja müüdav: see just eriti. Müüdav on kõik; maailm on nähtamatute, kuid seda võimsamate tööstuslike ja rahanduslike võimude käsutada; raha juhib kõike, — raha juhib riike ja valitsusi, meeolusid, ilmavaateid, vajadusi... Raha on inimeste isand; inimesed on vaid raha orjad, — Annette ja miljonid temataolised kogevad iga päev oma nahal seda tõde, millest Rolland, Gandhi elulugu kirjutades, kõneles teoreetiliselt. Kümned ja sajad tuhanded murduvad selle tõsiasja survele, kümned ja sajad tuhanded väsivad ning lohistavad endid tülpinult ühest päevast teise. Annette ei murdu ega väsi. Ehtnaiseliku visadusega rühub ta edasi kõige rängemaiski tingimustes ega lase endalt röövida oma sitket elutahet.

Mida raskemaks muutuvad elutingimused, seda vapramalt hoiab Annette pea püsti. Teda ei üllata enam ükski elu-varjukülg, teda ei hirmuta ükski kannatus; ta teab, et inimene, elule rinnutsi vastu astudes, saab kriimustusi, mis vägagi sügavale võivad ulatuda, — eluga maa-deldes tuleb mõnikord maha jätta parim osa oma minast, tuleb hüljata väärtuslikem osa oma isikussest, tuleb reeta ennast ja oma armastatuid. „Kes elab, see reedab ennast ja teisi ühest kuke-laulust teiseni...“ Sellegipärast on elu Annette'ile armas. „Elu?.. See on koletis!“ kurdab Marc. „On olemas ilusa id koletisi,“ vas-

tab Annette ega lase end heidutada. On ta ju ise Elu võrdkuju, see reibas olend, kes ialgi ei alistu, kelle „soontes voolab punane viin“, kelle „jalad toetuvad tugevasti vastu maad“ ja kes igas olukorras kukub jaluli nagu kass. Ennast reetteski jääb ta enesele truuks — nagu Christophe, nagu Colas. Omal viisil ongi ta meieaegne Colas: tõeliselt vaba, tõeliselt sõltumatu, tõeliselt inimlik inimene.

Annette on sellisel määral inimene, et inimene temas kipub varjama naist. Küll on Rolland tema naisustki peaaegu ületamatul kombel osanud esile tõsta loendamatu pisipildikestes, mis ilmutavad otse jahmatampanevat intuiitiivset naisehinge mõistmist; aga kuski ei tähenda tema naisus toda piiratust, toda poolikust, mida tavaliselt (ikka veel) peetakse naissoo eriomaduseks ja tunnuseks. Annette ei salga ega eita oma naisust, kuid ta pole oma soo iseärasustesse vangistatud, — ta kuuluvus naissukku on talle vaid üheks osaks tema olemusest. Temale endale pole see osa ta olemusest kaugeltki tähtsaim; ainult mehed näevad naises esijoones naist ja väga sageli ainult naist. Rolland juhib sellele *Võlutud hing*es korduvalt tähelepanu; romaani-tsükli üheks teemaks õieti ongi mehe suhtumistaad naisesse, kelles ta peaaegu alati armastab kõige tühisemat ja väheväärtuslikumat, mitte kõige paremat ja õilsamat osa. Mees otsib naises — Annette veendub selles korduvalt — just naist, mitte aga inimest. Meest häirib ja

pahandab naise inimlik ilu ja kütkestavus, naise inimlik suurus ja sügavus, naise vaimne õilsus. Mitte omataolist ei otsi ta, vaid endast madalamal seisjat, oma puhke- aegade, oma vaimse lõtvumise hetkede kaaslast. Ta on harjunud naises nägema eeskätt seda, mida tema vajab; sellest ka mees- kirjanike pealiskaudne ja šablooniline naise käsitletu, mille üle Rolland imestust avaldas juba 1912. aastal ühes *Revue Suisse's* ilmunud artik- leist. Meeskirjanikud — ütleb ta seal — piir- duvad peamiselt kolme naistüübiga: naisega, keda mees tahaks omada; naisega, keda ta usub omavat; ja naisega, keda ta ei taha omada. Mees- kirjanike naiskujudes väljendub mehe ihaldus, tema leppimus või ta kartus; peaaegu ialgi ei kirjelda meesautorid naist naise enda pärast; neid huvitab vaid armastav või armastatud naine, — nagu tiirleks kogu naise olemus üheainsa päikese, mehe armastuse ümber. Rolland ise kirjeldab juba *Jean-Christophe's* hulka mitme- suguseid naiskujusid, milledes inimene õige sageli varju jätab naise. Alles *Võlutud hinges* aga kujutab ta esijoones just inimest naises, jäl- gides selle inimese vaimset arengut ja hingelist küpsemist. Naise hing pole talle siin muutuma- tuks suuruseks, mida tarvitseb vaid piirit- leda*); naise hing (ja vaim) on tema veendu-

*) Juba oma kirjades Malvida von Meysenbugile heidab Rolland nalja „psühholoogilise romaani“ vilje- lejate šabloonilise naisekäsitluse üle: „Mingi antud tunne. Teine kombineeritud tunne. Enne tarvitamist

must mööda sama mitmepalgeline ja varjundite-
küllane kui mehe oma, millest see küll erineb
oma laadilt, kuid mitte põhiolemuselt. Annette'i
elusisuks on võitlus iseendaga, võitlus tõelisu-
sega, võitlus oma Jumalaga. Annette püüab
endasse süveneda (nagu mees), püüab ennast
leida (nagu parimad meeste seas), püüab oma
mina saladust avastada ja sel teel seesmiselt
v a b a k s a a d a.

Seesmine vabanemine, — see on elusiht,
mida Rolland ei väsi kujutamast; Christophe
taotleb vabanemist eneseteostuse, Clérambault
oma tõekspidamiste selgitamise varal. Vabaduse-
sangariks on Owen (*Aeg tuleb*), Teulier (*Hun-
did*), Courvoisier (*Mäng armastusest ja sur-
mast*), Aërt (*Aërt*), Colas Breugnon. Vabadust
taotlevad noored idealistid *Võlutud hinges*,
vabaduse heaks töötab vapper Pitan sealsamas.
Vabaduses ja sõltumatuses näeb Rolland inim-
väärilise elu eeldust ning alust. On iseenesest-
mõistetav, et ta juba aastakümneid pooldab ja
nõuab laiaulatuslikku sotsiaalset ki vaba-
dust ja üheõiguslust, kuigi ta pole poliitika-
mees ega peagi end selleks. Ühiskondlikku õig-
lust nõudes ei lähtu ta ühegi erakonna doktri-
nidest, vaid toetub eetika põhimõttele ning
venna-armastusele, mis temale pole paljaks

raputada. Siis lasta katseklaasi põhjas settida. Siis
saadud amalgaami uurimine mikroskoobiga. Iga
tähelepanek hoolikalt üles märgitud, liigitatud ja eri
sedelile etiketitud. Järgneb mitme lehekülje pikkune
kommentaar.“

sõnakõlksuks. Poolehoiuga, kuid arvustavalt jälgib ta iga katset, mille sihiks on uue, õilsama, õigema ja inimlikuma maailmakorra loomine. Seejuures on ta täiesti teadlik neist raskustest, mis takistavad õiglase ja vaba ühiskondliku korra loomist, ühiskondliku elu ümberloomist üsna uutal alustel. Suurimaks takistuseks on tohutu lõhe üksikute kihtide vahel; seda lõhet ei ületa armastus üksi, kui pole üksteise mõistmist. Huvitavamaid ja meelejäävamaid kõrvaltegelasi *Võlutud hinges* vana elutark tööline Pitan selgitab noorele tulipäisele Marc'ile, kui raske, peaaegu võimatu on eri kihtidesse kuuluvail inimestel üksteist praeguse maailmakorra juures mõista. „Olla haige ja surra hästi rahulikult oma voodis, ilma et tarvitseks mõtelda, mis saab omastest, — see on luksus,“ ütleb ta, valgustades töölis- ja kodanlaski arusaamisi elu hüvedest. „Oleme kõik ühesugused,“ kaitseb Marc oma teoreetilisi vaateid inimeste üheväärsusele. Jah, vastab seepeale Pitan, kuid elu ei ole kõigil ühesugune: „Näiteks töö, — mida täendab see teile? Teie ütlete, et töö on ilus, et töö on püha; ja et sel, kes ei tööta, pole õigust elada. Hea küll. Aga ons teil aimugi vägisi peale sunnitud tööst; tööst ilma puhkuseta, ilma mõtteta, ilma vabanemise lootuseta; lämmatavast, vangistavast, mürgitavast tööst; tööst, mida teed veskikivi külge kinnitatuna nagu ringitiirlev loom, — kuni saabub vabanemistund: tund, mil kärvad? Kas selline töö on ilus? Kas see on püha? ...“

On suur vahe, kas „uue elu loomisest“ kõneleb idealistlik kodanlasnooruk Marc või kõneleb sellest vana tööline Pitan. „Peaaegu kõik on ebaõiglane praeguse ühiskondliku korra juures,“ ütleb Pitan, sedasama ütleb ka Marc; ent kui erinevad on kogemused, mis kummagi neist on viinud sellise veendumuseni ja mis neid mõlemaid sunnivad töötama ebaõiglase korra paremaks muutmise heaks! Roland kui ajaloolane ei saa silmi sulgeda selle kogemuste-erinevuse ees. Ajaloolasena teab ta sedagi, kui kaua kestab sildade ehitamine kahe erineva elutajumisviisi vahele, kuigi ta mõtle ja n a usub silla ehitamise võimalusse. Mõtlejana on ta vankumatult veendunud, et „elu on lakkamatu liikumine“ arengu suunas; arengusse usub ta kaljukindlalt, kuigi ta teab, et see areng on pikaldane ja „loogeldes mäkke tõusev“.

XIII.

ELU ÕHTUPOOLIK.

Ka pärast Maailmasõda on Rolland elanud enamasti Helveetsias. Kui ta 1926. aastal kuuekümne-aastaseks sai, siis pöördusid hetkeks kogu maailma vaimuinimeste pilgud vaikselt Ville-neuve'i, tema pelgupaiga poole. Helveetsia kirjanike eestvõtul ilmus „Villeneuve'i eraku“ auks mitmesajaleheküljeline *Liber amicorum*, milles enam kui sada tuntud isikut väljendas oma sõprust ja poolehoidu (Bahr, Brandes, Baudouin, Curtius, Einstein, Gandhi, Istrati, Key, Lagerlöf, Masaryk, Nansen, Schnitzler, Sinclair, R. Strauss, Tagore, Wells jne. jne.). Teiseks suureks austusavalduseks oli ajakirja *Europe* juubelinumber, mis ei sisaldanud mitte ainult rohkesti tervitusi, hindavaid sõnavõtte ning esseid prantsuse oma kirjanikelt (Barbusse, Duhamel, Montherlant, Soupault jt.), vaid kirjutisi ka sakslastelt, venelastelt, inglasedelt, itaallastelt, hispaanlastelt, soomlastelt, jaapanlastelt, peruulastelt ja muilt (Ellis, Gorki, W. Herzog, Lunatšarski, Prezzolini, Sillanpää, Sinclair, Toller, Unamuno jt.).

1935. aasta septembris korraldatud Moskva teatri festivali puhul külastas Rolland Vene-
maad, kus teda suure soojusega vastu võeti ja
tal kokkupuuteid oli vene silmapaistvate vaimu-
tegelastega. Vene olukorda ja kultuurilisi taot-
lusi vaatles Rolland idealistliku vaimuinimese
heatahtliku optimismiga, tundes erilist rõõmu

R. Rolland ja M. Gorki (1935).

näiteks sellest, et sel maal igale andekale noo-
rele oli võimaldatud ja kindlustatud edasipääs
ning areng. Nii mõnestki pettumusest hooli-
mata pani Rolland Nõukogude Venele kuni vii-
mase ajani suuri lootusi.

N. Vene kirjanikest oli Rolland eriti heas
vahekorras M. Gorkiga. Kui Rolland 1936. aas-

tal seitsmekümne-aastaseks sai, siis tervitas Gorki teda kui töömeest, keda „kõik ausad inimesed meie maakeral armastavad... kui luuletajat, kui juhti, kui vapruste ja meelegendluse eeskujut“. Rollandi 70. sünnipäeva pühitseti Pariisis suure rahvakoosolekuga, millest kujunes kõigi demokraatlike ringide meelevaardus väärrikama inimkonnas heaks, mille eest Rolland on võidelnud kogu oma loominguga. „Kirjaniku juubelit pühitsedes,“ kirjutas sünnipäeva puhul Jean-Richard Bloch ajakirjas *Commune* (nr. 29, jaan. 1936), „me pühitseme ühtlasi otsustavat etappi selles Lääne uuestisünnis, millesse me ialgi pole lakanud uskumast kõigi näilisuste kiuste. Keegi pole selle heaks mõjusamalt töötanud kui mees, keda me täna austame.“

Austatav ise ei lasknud end austusevaardustega oma eraldatusest välja kiskuda. Tema ainsaks elusihiks oli ja jäi töö, mida elatanud meister oma põdurusest hoolimata võttis ja võtab meeldiva kohustusena. Oma otsese kutsetöö kõrval pühendab ta ikka veel väga rohkesti aega kirjavahetusele sõprade ja poolehoidjatega kõigis maailmaotsades; tema kirjadest kõneldes nimetab üks ta elulookirjeldajaid neidki tema teosteks, mis peegeldavad kõiki „inimese tragöödiad ja tänapäevase maailma omi“ just niisama kui tema romaanid, näidendid ja esseed.

Kuna iga kirjavahetus varem või hiljem sisendab igatsuse otsese kontakti järele, siis peab Rolland võrdlemisi palju aega pühendama küla-

liste vastuvõtmisele. Iialgi ei keeldu ta kedagi sisse laskmast; ühesuguse lahkusega avaneb majauks igäühele, olgu see maailmakuulsus nagu Gandhi või mõni tundmatu noormees kustki Balkanilt. Neist kokkusaamistest kirjutab Christian Sénéchal: „Pelglikkus on ruttu haju-
tatud. Kaks käsivart, mis õieli ei sirutu, vaid tervitades üles on tõstetud; käsi, mis tulija kätt surudes, ei tee masinlikku ega teesklevat liigutust. Inimlik käepigistus. Ja enne kõike silmade naeratus: pilvitu selgus. Igasugune ängistus kaob. Seda tunnistavad üksmeelselt kõige erinevamad inimesed Euroopast, Ameerikast ja Aasiast.“

Iga külastajat võlub Rolland kõigepealt oma silmavaatega, ütleb Sénéchal, — „sel on taeva värving, sära ja välkuvus... Need silmad sunnivad sind olema aus ja võltsimatu... Kõik muu tiirleb nende tähtede ümber: lauba tugev kumerus, millele selgelt-esiletõusvad meelekohad annavad oma kõrgendike hoo ja oma valguse-ning varjudemängu elu; äärmise liikuvusega nahk, mis omab kõige oivalisema kelmikuse kurdu-
sid, mõtte jõupingutuse vasturääkivusi, ennast-ohjendava valu jäigistusi; nina, mis võimelisena haistma maa lõhnu (nagu Colas Breugnon'i oma), vahel paisub aeglase kirepagina mõjul või aga tõeliste tiibadena võbiseb ja tuksleb, kui inimeste rumalus ja alatus väärivad märgitsemist; suu, mis tõmbleb ja väriseb kaastundele nii lähedases nõrdimuses... Tavaline võrdlus *nägu on hinge peegel* pole siin õige. Hing siin ei pee-

geldu, vaid väljendub... Rolland on teiste juuresolekul see, mis ta on enesega üksi olles. Isiku ühtlus on teostunud, — ja selles kahtlemata peitubki tema tegutsemise vägevuse saladus.“

Rolland kui inimene on lihtne ja tagasihoidlik. Jean Bonnerot kirjeldab teda järgmiselt: „Askeedi ja unistaja kahvatu ning kõhn nägu; heledad, lühikesed vurrud; hästi siledaks soetatud hallikad juuksed. Kaks suurt sinakashalli silma, kaks välku, kaks elusat kiirt hingestavad ja valgustavad selle põdura näo piklikku ovaali, mis näib nii tagasihoidlik, et see tundub argiikuna... Õrn ja habras hääl, mis vahel ägestub, et mõnd tõtt kinnitada...“

Alati on Rolland valmis tõe nimel oma reserveeritusest välja astuma; tõe nimel on see loomult rahulik mees valmis ägestumagi. On ju tõe teenimine tema ülimaks kutsumuseks, — ehkki ta tõe teenistuses seisab teisiti kui tema eelkäijad: realistid, naturalistid, impressionistid. Tema tugevaks küljeks pole välispidisuste täpne kirjeldamine, mööbli, riietuse ja muu välispidise üksikasjaline pildistamine. Mitte välist maailma ei taha ta kirjeldada, vaid siseilma, inimese olulisemat osa: tema hinge. Tema ülesandeks on t u n n e t e kujutamine, — mitte nendest kõneldes, vaid neid e n d i d kõnelda lastes. Realistliku romaaniga harjunud lugejail pole igakord kerge tema teoseid lugeda; nad leiavad neis tühikuid, väheütlemaid ja lohisevaid peatükke, milledes puudub väline pinevus. Need teosed on kui vabalt voolavad avarad veekogud,

aeglaselt looklevad laiad jõed; neid lugedes peab a e g a olema, et iga kääna- ja kääruka kaasa minna, et alatasa vahelduva maastikupildi suurejoonelisust imetleda, et ühamuutuvat valguse- ja varjudemängu veepinnal nautida... Juba on Rolland jõudnud endale meil Eestiski soetada poolehoidjaskonna, kes tema teoseid lugeda o s k a b ja tahab. Ning see „kogudus“ näib iga aastaga suurenevat, — peamiselt *Jean-Christophe*'i lugejate arvel.

„Iga kutsumus on draama,“ ütleb Rolland, „see kurnab kutsutut, kulutab ühe osa tema loomusest“ (*Vivekananda elu*). Ka teda ennast on tema kutsumus kurnanud ja kulutanud, kuid see pole teda takistanud oma kutsumusele ustavaks jäämast. Nagu *Christophe*'i kohta nii võiks temagi kohta ütelda: „Kõik tema teosed olid eri teed, mis viisid samale eesmärgile; tema hing oli mägi: ta suundus selle poole kõiki teid kaudu; ühed viivitasid puude varjus oma mahe-date käänakutega, teised tõusid järsult ja karmilt päikese poole; k õ i k viisid Jumala juurde, kes mäetipul seisis... Kõik vastandid sulavad igavesse Jõusse. *Christophe*'ile (ja samuti tema loojale) oli tähtis, et ärkaks see jõud temas ja teistes, — et visataks põletispuude sületäisi tuleasemele, et pandaks Igavik leegitsema...“ (*J.-Chr.* II, lk. 511). Oma isikliku saatuse sidus Rolland kogu maailma saatusega; ta elas kaasa kõikide kaasaja suurte probleemidega, püüdis neid lahendada aidata, võitles nende õ i g e ja õ i g l a s e lahenduse eest. „Iga teos,

mis püsima jääb, on loodud kaasaja olemusest endast," ütleb ta *Võlutud hinge* lõpule lähenedes, „kunstnik pole üksi olnud seda ehitades; ta on sellesse märkinud, mis ta kaasinimesed on kannatanud, armastanud, unistanud," — needki sõnad sobivad tema enda kohta. Need teevad mõistetavaks ka selle rabava selgenägelikkuse, mis meid nii sageli hämmastab tema teoseid lugedes. Eks kirjutanud ta juba 1912. aastal ilmunud *Uues päevas* eelolevast Maailmasõjast kui reaalsest tõigast: „Euroopa metsas hõõgav tulikahju hakkas leegitsema... Sõda ootas. Kõige rahuarmastajamate kohal lasus tunne, et see on hädatarvilik..." (*J.-Chr.*, lk. 324). Eks lausunud ta juba 1902. aastal ilmunud sõjanäidendis *Aeg tuleb* saatuslikud sõnad: „Pole olemas võitjaid, on ainult võidetud“? Eks ennustanud ta *Võlutud hinges* kõike seda, mille algust me praegu kaasa elame? Peab õige põhjalikult minevikku tundma ja väga tugevasti oma kaasajas juurduma, et sündmustekäiku sellisel määral ette näha!

Peab kogu oma olemusega uskuma inimsoo heledamasse tulevikku, et sellise selgenägelikkuse juures ometi veel optimistiks jääda. Oma kahekümnendast eluaastast peale püüab Rolland oma teoseis esile manada eelarvamustest ja vaenust vabanenud inimkonna tulevikuväljavaateid. Iialgi poleks ta suutnud enda ümber koguda kõigist rahvuslikest, erakondlikest ja muist eelarvamustest vabanenud isiksuste vaimset sõprusliitu, kui temas poleks elanud vangutamatu

usku Tulevikusse ja Ühtlusesse. See usk väljendub igal pool: tema näidendeis, romaanis ja esseedes, tema poliitilistes artiklites¹⁾, senini avaldatud katkeis tema päevikust, mille pealkirjaks on *Seesmine teekond* ja mis tervikuna peab ilmuma alles pärast tema surma... See usk juurdub tema otsatus vitaalsuses, tema visas armastuses elu vastu, aga ka tema ääretult avaras arusaamises elust kui kõige oleva igavestest arengust ja ringkäigust. Elu tähendab talle „seesmist teekonda“, mis ei lõpe ühe inimese ega ühe põlvkonna kadumisega, vaid mis on igavesti lõppematu, sisaldades endas kõiki võimalusi, kõiki kannatusi ja rõõme.

Nii avar arusaamine elust sunnib iga elusolendit mõtlema elu suurtele sihtidele ja ülesannetele. Kuid „mõte pole midagi ilma teota,“ ütleb Rolland. „Iseenda hingesügavusest peab inimene tegutsemiseks jõudu ammutama,“ ütleb ta teisel. Ja taas ütleb ta: „Elu on võitlus; olgu meil julgust võidelda oma tõekspidamiste eest, vabaduse ja õigluse eest!“ Tema ise on seda võitlust pidanud ligi viiskümmend aastat; tal on igas olukorras julgust olnud ütelda, mis ta vajalikeks pidas. Oma sõnadega on ta väljendanud kaasaja kannatusi ja unistusi; oma sõnadega on tal kaasaegseile alati midagi anda olnud. Veel ei mõisteta teda kõikjal; ja sageli mõistetakse teda väärtalt: ta pole poliitikamees, vaid

1) Üks osa neist ilmus 1935. aastal koguteosena pealkirja all: *15 aastat võitlust*.

v a i m u t e g e l a n e ; ta pole end sidunud ühegi parteiga, vaid otsib kõikjal inimsust ja tõtt.

Ta on olevikule palju andnud, kuid veel suuremal määral on ta tuleviku päralt, — tema a e g t u l e b.

NIMEDE HÄÄLDAMIST.

Antoinette — a(ng)tuane't
Jean Bonnerot — ža(ng) bonnero'
Colas Breugnon — cola' brönjo(ng)
Clérambault — klerambo'
Claude Debussy — klood döbüssi'
Dreyfus — drefü's
Flaubert — flobää'r
France — fra(ng)ss
Hugo — ügo'
Humanité — ümanite'
Jean-Christophe — ža(ng)-kristo'f
Jouve — žuu'v
Étienne Lami — etje'nn lami'
Maupassant — mopassa'(ng)
Mounet-Sully — mune' süli'
Pierre et Luce — pjäär e lüss
Charles Peguy — šarl pegi'
Romain Rolland — romä(ng) rola'
Marc Rivière — mark rivjäär
Suarès — süäre's

KASUTATUD KIRJANDUST:

- P. J. Jouve*, Romain Rolland vivant. Paris, 1920.
Jean Bonnerot, Romain Rolland. Sa vie, son oeuvre.
Paris, 1921.
Christian Sénéchal, Romain Rolland. Paris, 1933.
Eugen Lerch, Romain Rolland und die Erneuerung
der Gesinnung. München, 1926.
Stefan Zweig, Romain Rolland, Der Mann und das
Werk. Frankfurt am Main, 1926.
Koguteos „Nobeli auhind“. K.-Ü. „Loodus“, Tartu,
1939.
Ajakiri Commune, 1935—1936.

SISUKORD.

	Lk.
Saateks	5
I Elutee algul	7
II Ülesanded kujunevad	16
III Katse pääseda näidenditega rahva juurde	26
IV Vastuolus ajaga	35
V Suurte püüdmuste kujutamine	43
VI Loomingu tippsaavutusi	54
VII Lahingukärast kõrgemal	62
VIII Euroopa südametunnistus	72
IX Võitlus sõja julmuse vastu	82
X Pärast sõda	92
XI Inimeste kujundaja	102
XII Sügavinimlik joon <i>Võlutud hingedes</i>	113
XIII Elu õhtupoolik	122
Nimede häälendamist	131
Kasutatud kirjandust	131

BIOGRAAFILINE SEERIA

SUURMEESTE ELULOOD NR. 1—56.

Nr.	1. Roald Amundsen. Kirjutanud <i>A. Hanko</i> . . .	H.	1.50
"	2. Isaac Newton. — <i>J. Lang</i> ja <i>D. Rootsman</i> . . .	"	1.50
"	3. Muhamed. — <i>H. Holma</i> ja <i>N. Barthold</i> . . .	"	1.50
"	4. Abraham Lincoln. — <i>A. Montgelas</i>	"	1.50
"	5. Honoré de Balzac. — <i>B. Linde</i>	"	1.50
"	6. Ignatius Loyola. — Prof. <i>P. Tarvel-Treiberg</i> . . .	"	1.50
"	7. Victor Hugo. — <i>J. V. Lehtonen</i>	"	1.75
"	8. Aleksander Suur. — Prof. <i>S. A. Žebelev</i> . . .	"	1.75
"	9. Thomas Alva Edison. — <i>S. Fodor</i>	"	1.50
"	10. Vergilius. — <i>J. W. Mackail</i>	"	1.75
"	11. Aleksis Kivi. — Prof. <i>V. Tarkiainen</i>	"	1.75
"	12. Louis Pasteur. — <i>H. Drouin</i>	"	1.75
"	13. Charles Darwin. — <i>A. Heilborn</i>	"	1.50
"	14. George Washington. — <i>C. S. Jones</i>	"	1.75
"	15. Michelangelo. — <i>R. Rolland</i>	"	2.—
"	16. L. Beethoven. — <i>R. Rolland</i>	"	1.50
"	17. Giuseppe Garibaldi. — <i>F. J. Snell</i>	"	1.75
"	18. Elias Lönnrot. — <i>O. A. Kallio</i>	"	1.50
"	19. Richard Wagner. — <i>K. Leichter</i>	"	1.50
"	20. Cervantes. — <i>J. Kurfeldt</i>	"	1.50
"	21. Jakob Hurt. — <i>A. Mohrfeldt</i>	"	1.50
"	22. Caesar. — <i>Fr. Toomus</i>	"	1.50
"	23. Faraday. — <i>E. Kilkson</i>	"	1.50
"	24. Gladstone. — <i>L. Anvelt</i>	"	1.50
"	25. James Cook. — <i>D. Byström</i>	"	1.50
"	26. James Watt. — <i>G. Pöldmaa</i> ja <i>E. Kilkson</i> . . .	"	1.50
"	27. Jeanne d'Arc. — <i>F. Dreverk</i>	"	1.50
"	28. Augustinus. — <i>J. Hiimets</i>	"	1.50
"	29. Jaan Poska. — <i>Ed. Laaman</i>	"	1.50
"	30. Fr. Nietzsche. — <i>Fr. Toomus</i>	"	1.50
"	31. Richelieu. — <i>A. Söödor</i>	"	1.50
"	32. H. M. Stanley. — <i>A. Hanko</i>	"	1.50
"	33. F. Dostojevski. — <i>O. Urgart</i>	"	1.50
"	34. Gustav II Adolf. — <i>E. Blumenfeldt</i>	"	1.50
"	35. Eugène Delacroix. — <i>A. Aspel</i>	"	1.50
"	36. Franciscus Assisi'st. — <i>J. Hiimets</i>	"	1.50
"	37. Kopernik. — <i>V. Lao</i>	"	1.50
"	38. Elisabeth. — <i>M. Töldsepp</i>	"	1.50
"	39. Józef Pilsudski. — <i>R. Sirge</i>	"	1.50
"	40. Villem Reiman. — <i>A. Palm</i>	"	1.50
"	41. Voltaire. — <i>A. Aspel</i>	"	1.50

Nr. 42.	Adam Smith. — <i>M. Laosson.</i>	H. 1.50
„ 43.	Th. W. Wilson. — <i>A. Tonska.</i>	„ 1.50
„ 44.	Aristoteles. — <i>L. Anvelt.</i>	„ 1.50
„ 45.	Heinrich Heine. — <i>A. Sang.</i>	„ 1.50
„ 46.	Admiral Nelson. — <i>A. Hanko.</i>	„ 1.50
„ 47.	Keiser Joseph II. — <i>A. Laas.</i>	„ 1.50
„ 48.	Diesel. — <i>J. V. Alost.</i>	„ 1.50
„ 49.	Comte. — <i>M. Laosson.</i>	„ 1.50
„ 50.	Sören Kierkegaard. — <i>E. Salumaa.</i>	„ 1.50
„ 51.	Petöfi. — <i>F. Oinas</i>	„ 1.50
„ 52.	Cromwell. — <i>M. Töldsepp</i>	„ 1.50
„ 53.	Chopin. — <i>A. Raid</i>	„ 1.50
„ 54.	Mirabeau. — <i>J. Hermann</i>	„ 1.50
„ 55.	Tšaikovski. — <i>M. Hanko</i>	„ 1.50
„ 56.	Rolland. — <i>M. Sillaots</i>	„ 1.50

SOODUSTATUD TELLIMISTINGIMUSED.

Tellimishinda 7 kr. 50 s. võib tasuda ka osakaupa: 3 kr. tellimisel, 2 kr. 50 s. 1. aprilliks, 1 kr. 25 s. 1. juuliks ja 75 s. 1. oktoobriks. Poolaastas (3 nr.) 4 kr., üksiknumber 1 kr. 50 s. Nende hindadega ja neil tingimustel võib saada ka 6- ja 3-raamatulisi komplekte ostja valiku järgi.

Köide: iluköide 50 s. eksemplarilt ja 6 eksemplarilt 2 kr. 50 s., rahvaraamatukogu-köide iga number 50 s.

Teised elulood (eelmistest erinevais kaustades):

A. Kallas:	Tähelend (Koidula elulugu)	H. 3.50
A. Jürgenstein:	C. R. Jakobsoni elu ja töö ..	„ 1.30
A. Raag:	Elisabet Aspe elu ja looming ..	„ 1.—
R. Rolland:	Tolstoi elu	„ 2.—
A. Maurois:	Ariel ehk Shelley elulugu	„ 2.—

Tellides maksta raha Seltsi jooksvale postiarvele nr. 20-36 või saata Seltsile kirjas markides. Tellimishinna ettesaatmisel kannab saatekulud Selts. Jooksvat aastakäiku saab tellida ajakirjana ka kõigist postiasutustest.

ELAV TEADUS NR. 1—100.

Nr. 1. Suur maailmasõda. „ 2. Uued teed tervisele. „ 3. Esimene teekond ümber maailma. „ 4. Otstarbekohane ja ilus kodu. „ 5. Vana-maailma hukumine. „ 6. Moodne töötehnik ja majanduskriis. „ 7. Okultism ja teadus. „ 8. Sissejuhatus poliitikasse I. „ 9. Jeesuse elu ja õpetus. „ 10. Energia. „ 11. Nüüdne maailmapoliitika ja Eesti. „ 12. Eesti rahvausundi maailmavaade. „ 13. Kehaehitus ja iseloom. „ 14. Tehnika võidukäik I. „ 15. Elu ja inimese põlvnemine. „ 16. Eesti Kroonika 1932. „ 17. Parlamentarism ja Eesti Põhiseadus. „ 18. Iluaiad ja kodu ümbruse kaunistus. „ 19. Lapsepõlv ja iseloom. „ 20. Rõivastuskunst ja mood. „ 21. Enesearendus ja edasiõppimine. „ 22. Itaalia renessanss I. „ 23. Sissejuhatus kunsti-vooludesse. „ 24. Romantika ja realism. „ 25. Lühike eesti kirjanduslugu. „ 26. Erakonnad Eestis. „ 27. Uni ja unenäod. Loomade mõtlemine. „ 28. Eesti Kroonika 1933. „ 29. Kaugenägemine. „ 30. Raamat ja tema sõbrad.	Nr. 31. Alateadvus ja psühhoanalüüs. „ 32. Aine saladused. Aatomid ja molekulid. „ 33. Uued teed toitluses. „ 34. Elekter igapäevases elus. „ 35. Aur, tuli ja vesi. Jõumasinad. „ 36. Mis on „hing“? „ 37. Uuem eesti kunst. „ 38. Nõukogude Vene. „ 39. Eesti Kroonika 1934. „ 40. Prantsusmaa ja Euroopa. „ 41. Vana-Eesti rahvakultuur. „ 42. Meie metsloomad. „ 43. Tõutervishoid ja rahva tulevik. „ 44. Mis on elu? Bioloogia põhiküsimusi. „ 45. Maailma usundid. „ 46. Mis on „vaim“? „ 47. Meie koduloomad. „ 48. Poliitilised peavoolud. „ 49. Lühike eesti ajakirjanduse ajalugu. „ 50. Eesti Kroonika 1935. „ 51. Lühike eesti raamatu ajalugu. „ 52. Inglased ja Inglismaa. „ 53. Sport ja kehaline kasvatus. „ 54. Eesti ühiskond. „ 55. Eesti rahvakunst. „ 56. Lood filosoofia ajaloost I. „ 57. Maailmaruum ja tähed. „ 58. Naine ja naisliikumine. „ 59. Korporatiivne ühiskond. „ 60. Euroopa ja maailmapoliitika.

Nr. 61. Lood filosoofia aja-
loost II.	Nr. 81. Lühike maailma aja-
lugu III.
„ 62. Eesti Kroonika 1936.	„ 82/83. Lood filosoofia aja-
loost IV—V.
„ 63. Eesti majandus.	„ 84. Nüüdse Hiina alused.
„ 64. Lühike maailma aja-
lugu I.	„ 85/86. Inimesetundmine.
„ 65. Lood filosoofia aja-
loost III.	„ 87. Eesti Kroonika 1938.
„ 66. Läti kultuurilugu.	„ 88/89. Maailma varad I.
„ 67. Hüpnos ja sugestioon.	„ 90. Moodne kunst.
„ 68. Lühike maailma aja-
lugu II.	„ 91. Pölevkivi, meie rah-
vuslik suurvara.
„ 69. Eesti ürgaeg.	„ 92. Eesti keele häälda-
mine.
„ 70/71. Kirjad emale I—II.	„ 93. Sotsiaalpoliitika ja
töökaitse.
„ 72. Käekiri ja iseloom.	„ 94/95. Rahvamajandustea-
dus kõigile.
„ 73/74. Abielu ja armastus.	„ 96. Maaliline Eesti.
„ 75. Eesti Kroonika 1937.	„ 97. Uus Euroopa söda.
„ 76/77. Tänapäeva Saksa-
maa.	„ 98. Eesti Kroonika 1939.
„ 78. Tänapäeva Ameerika.	„ 99/100. Maailma varad II.
„ 79. Kirjad emale III.	
„ 80. Önnelikud skandinaav-
lased.	

SOODUSTATUD TELLIMISTINGIMUSED.

12 eri raamatut kr. 9.—, 6 eri raamatut kr. 5.—, 3 eri raamatut kr. 2.75, 1 raamat kr. 1.—; 12 eri raamatu hinda kr. 9.— võib tasuda osakaupa: kr. 3.50, 2.50, 2.—, 1.—.

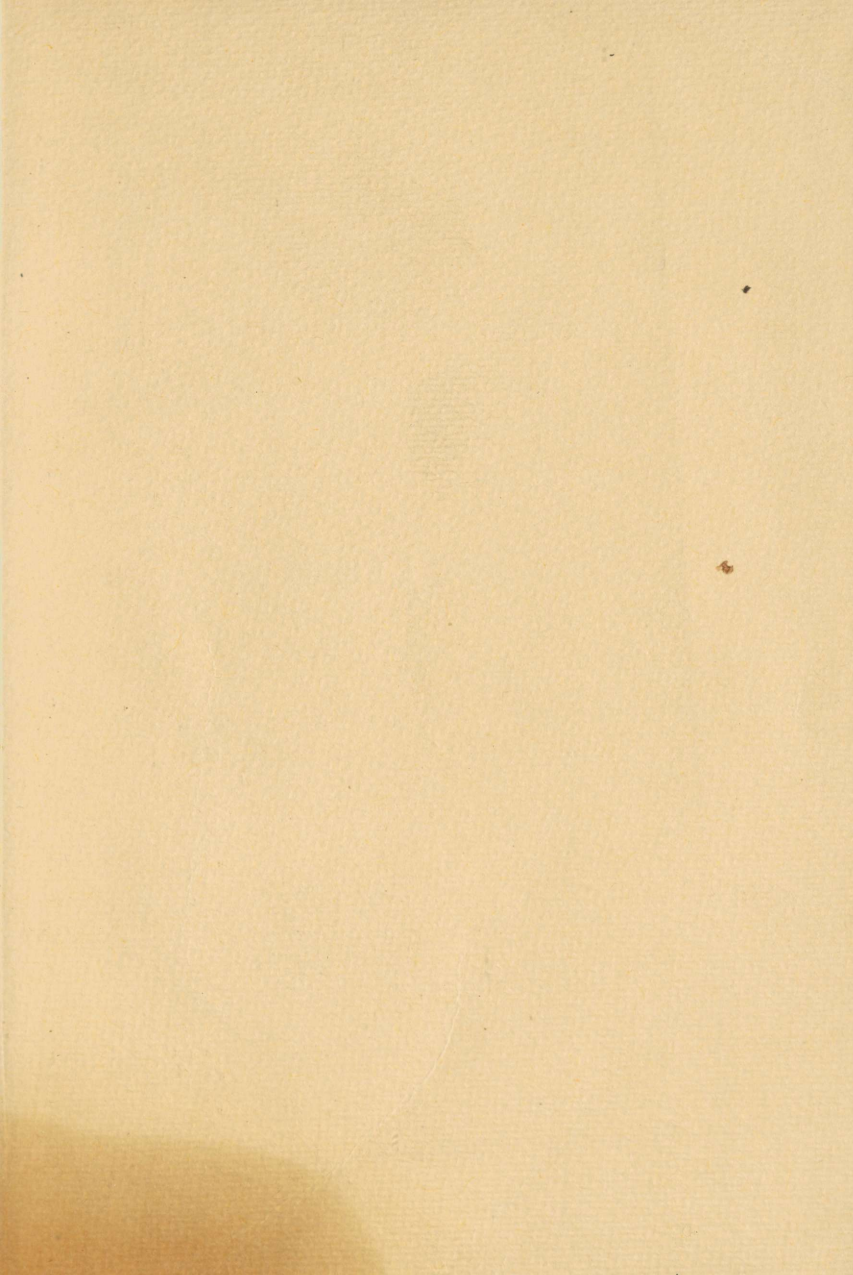
Kõide: iluköide 12 raamatut kr. 5.—, 6 raamatut kr. 2.50, 1 raamat kr. —.50; rahvaraamatukogu-köide kr. —.50 iga raamat.

Alaseeria **Uue kodu käsiraamat I—VI** (ET numbrid 2, 4, 18, 19, 20, 33) praktilises ning nägusas kalingurköites kr. 6.50.

Tellides maksta raha posti jooksvale arvele nr. **20-36** ja kirjutada tellimine rahakaardi lõigendile. Jooksvat aastakäiku võib tellida ajakirjana postkontoritest, raamatukauplustest, Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmeestelt ja

**EESTI KIRJANDUSE SELTSILT,
AIA 19, TARTUS, TELEFON 43-00.**

Lugupeetud lugejaid palutakse teatada oma arvamus ja soove Elava Teaduse kohta.

HIND 1 KR. 50 S.